

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
TAKOMOSIOS KALBOTYROS INSTITUTAS

Danguolė Kotryna Kapkanaitė
Bendroji kalbotyra

PERFEKTO SFERA LIETUVIŲ, UKRAINIEČIŲ, PORTUGALŲ KALBOSE
IR PIETŲ ITALIJOS DIALEKTUOSE

Magistro darbas

Darbo vadovas prof. habil. dr. Axel Holvoet

Vilnius, 2018

Turinys

Anotacija	3
Santrumpų sąrašas	4
Įvadas	5
1. Perfekto kategorija	7
1.1. Įžanga	7
1.2. Perfekto kategorijos samprata	10
1.3. Aktualumo dabarčiai sąvoka	13
1.4. Perfekto gramema ir jos raida diachroniniu požiūriu	16
1.5. Perfekto semantiniai tipai	23
2.1 <i>Altomeridionali</i> dialektų perfektas	33
2.1.1 Italijos dialektai ir jų sociolingvistinė situacija	33
2.1.2 Perfekto sandara <i>altomeridionali</i> dialektuose	36
2.1.3. Perfekto sfera <i>altomeridionali</i> dialektuose.....	42
2.2. Portugalų kalbos perfektas	49
2.2.1. Portugalų kalbos perfekto sandara	49
2.2.2. Portugalų kalbos perfekto sfera.....	50
2.3. Ukrainiečių kalbos rezultatyvinės konstrukcijos.....	57
2.3.1. Ukrainiečių kalbos rezultatyvinių konstrukcijų sandara	57
2.3.2. Perfekto (rezultatyvinių konstrukcijų) sfera ukrainiečių kalboje	61
2.4. Lietuvių kalbos perfektas ir rezultatyvinės konstrukcijos	69
2.4.1. Lietuvių kalbos perfekto sandara	69
2.4.2. Lietuvių kalbos perfekto sfera.....	73
2.5. Lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbų ir <i>altomeridionali</i> dialektų perfekto struktūrų gramatinimas.....	82
Išvados.....	88
Summary	95
Bibliografija	96

Danguolė Kotryna Kapkanaitė, *Perfekto sfera lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbose ir Pietų Italijos dialektuose*. Magistro darbas, vadovas prof. habil. dr. Axel Holvoet, Vilniaus universitetas, Taikomosios kalbotyros institutas, 2018, 99 p.

Raktažodžiai: gramatinė semantika, gramatinė tipologija, gramatinimas, gramema, rezultatyvas, rezultatyvinė konstrukcija, perfektas, posesyvinis perfektas, aktualumas dabarčiai, Europos kalbų arealas (SAE), lietuvių kalba, ukrainiečių kalba, portugalų kalba, Pietų Italijos dialektai, *altomeridionali*.

Anotacija

Šiame darbe tiriama perfekto kategorija ir perfekto požymių turinčios konstrukcijos lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbose ir Pietų Italijos *altomeridionali* dialektuose – analizuojama jų raiška, vartoseną, semantika. Darbe remiamasi gramatinimo teorija bei siekiama nustatyti perfekto kategorijų *dreifavimo* būtojo laiko link bei perfekto požymių turinčių rezultatyvinių konstrukcijų *dreifavimo* perfekto link lygmenis. Darbas sudarytas iš dviejų skyrių – pirmajame aptariama perfekto kategorijos samprata, šios kategorijos gramatinimo etapai bei perfekto semantinės ypatybės, o antrajame paeiliui analizuojamos atitinkamos struktūros kiekvienoje iš keturių pasirinktų kalbų. Darbas užbaigiamas apibendrinimu, kuriame lyginami dešimties ištirtų konstrukcijų, įskaitant perfekto kategorijai priskiriamas gramemas bei tokias konstrukcijas, kurios, nors ir pasižymi tam tikrais perfektiniais bruožais, jai (dar) negali būti priskiriamos, sugramatinimo etapai.

Santrumpų sąrašas

1	pirmas asmuo
2	antras asmuo
3	trečias asmuo
ACC	galininko linksnis
ART	artikelis
DEM	žymimasis
F	moteriška giminė
FUT	būsimasis laikas
GEN	kilmininko linksnis
IND	nežymimasis
INF	bendratis
INSTR	įnagininko linksnis
M	vyriška giminė
NOM	vardininko linksnis
PAP	būtojo laiko veikianosios rūšies dalyvis
PL	daugiskaita
PPP	būtojo laiko neveikianosios rūšies dalyvis
PREP	prielinksnis
PRON	įvardis
PRS	esamasis laikas
SG	vienaskaita

Įvadas

Darbo tyrimo objektas. Šio darbo tyrimo objektas yra perfekto kategorija bei perfektinių požymių turinčios konstrukcijos lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbose ir Italijos *altomeridionali* dialektuose – jų raiška, vartoseną ir semantika.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Darbo tikslas – aprašyti lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbų ir Italijos *altomeridionali* dialektų perfektą bei perfektinių požymių turinčias konstrukcijas, palyginti jų raišką, vartoseną ir semantiką bei sugramatinimo lygmenį. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- remiantis Europos kalbų arealo tipologiniais tyrimais, apibūdinti tiriamų kalbų perfektinio tipo gramemas iš perfektų ir rezultatyvų tipologijos perspektyvos;

- remiantis perfekto semantikos tyrimais, siekti geriau suprasti perfektų semantinę įvairovę;

- ištirti ir aprašyti kiekvienos iš keturių pasirinktų kalbų perfekto tipo gramemų raišką ir semantiką;

- palyginti lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbų ir Italijos *altomeridionali* dialektų perfektus bei perfektinių požymių turinčias konstrukcijas tarpusavyje bei Europos kalbų arealo kontekste, remiantis, viena vertus Bybee ir Dahl (1989) pateikiama cikline perfekto raida, ir kita vertus, Drinka (2017) tyrimais, kuriuose labiau akcentuojami kalbų kontaktai.

Darbo struktūra. Darbas sudarytas iš teorinės ir iš praktinės dalies. Teorinė dalis pradedama įžanga, kurioje motyvuojamas darbe tiriamų kalbų pasirinkimas. Antrajame teorinės dalies poskyryje analizuojama perfekto kategorijos samprata. Trečiajame poskyryje aprašoma esminė perfekto kategorijos semantikos ypatybė – aktualumas dabarčiai. Ketvirtajame poskyryje aprašoma tipologinių tyrimų dėka išskirta perfekto gramemos raida ir jos etapai. Penktajame teorinės dalies poskyryje išskiriami ir aprašomi Europos kalbose būdingiausi perfekto semantiniai tipai. Praktinė dalis sudaryta iš keturių poskyrių, kurių kiekviename paeiliui analizuojamos Italijos *altomeridionali* dialektų, portugalų, ukrainiečių ir lietuvių kalbų perfekto struktūrų raiška ir semantika. Praktinės dalies penktasis poskyris skirtas ištirtų struktūrų palyginimui Europos kalbų arealo kontekste, sugramatinimo lygmens atžvilgiu.

Empirinė darbo medžiaga ir tyrimo metodika. Darbo empirinę medžiagą sudaro pavyzdžiai, surinkti keliais skirtingais būdais. *Altomeridionali* dialektų pavyzdžiai surinkti naudojantis Dahl (2000) perfekto klausimynu, kuris buvo pateiktas penkiems informantams. Lietuvių, portugalų ir ukrainiečių kalbų pavyzdžiai surinkti konsultacijų su informantais metu bei naudojantis internetinės paieškos sistemomis. Taip pat cituojami lingvistinėje bei dialektologinėje literatūroje pateikti pavyzdžiai. Darbe

taip pat naudojami sukonstruoti pavyzdžiai, kurių gramatiškumas visais atvejais buvo tikrinamas konsultuojantis su kiekvienos kalbos informantais. Tekstynais darbe nėra naudojamos, kadangi šie ištekliai yra prieinami tik dvejoms iš tiriamų kalbų (lietuvių ir portugalų). Be to, kadangi darbe tikimasi apčiuopti kai kurias tik bepradedančias formuotis kalbų struktūras, kurios gali būti vartojamos tik šnekamojoje kalboje, naudojantis internetinės paieškos sistemomis tikimasi rasti šnekamajai kalbai artimesnių kalbos variantų pavyzdžių (forumai, tinklaraščiai, socialinių tinklų įrašai).

Darbe taikomi analitinis aprašomasis ir lyginamasis metodai.

Darbo aktualumas ir naujumas. Perfektui, ypač Europos kalbose, skirta nemažai tyrimų – svarbiausių ir naujausių tarpe minėtini šiai kategorijai dedikuoti skyriai Dahl (1985), Bybee ir Dahl (1989), Dahl (2000), Heine ir Kuteva (2006) bei kt., taip pat perifrastinis perfektas tiriamas Drinka (2017). Tačiau dažniau analizuojami centriniai Europos kalbų arealo (SAE) perfektoi, kai tuo tarpu trūksta išsamesnių Europos pakraščiuose esančių ir SAE atžvilgiu periferinių kalbų perfektų tyrimų. Šiame darbe tiriamos kalbos atstovauja būtent tokių, Europos periferinių kalbų grupę. Lietuvių kalbos perfektas laikomas stabilium (Geniušienė ir Nedjalkov (1988), Arkadiev ir Daugavet (2016), Arkadiev (2015)), ir tuo pačiu metu kalboje naudojama retos formos, perfektui būdingų reikšmių turinti posesyvinė rezultatyvinė konstrukcija (Wiemer 2012). Ukrainiečių kalbos rezultatyvinės konstrukcijos atitinka vadinamojo naujojo slavų kalbų perfekto modelį, tačiau išsamiau dar nėra analizuotos. Portugalų kalbos perfektas, ypač dėl savito semantinio pobūdžio, romanų, o ir Europos, kalbų kontekste visuomet reikalauja atskiro skyriaus – jo atitikmenys randami tik kai kuriuose Pietų Amerikos ispanų kalbos variantuose ir galisiečių kalboje. Pietų Italijos dialektai, išskyrus keletą užuominų apie Kalabrijos ir Sicilijos perfektų kitoniškumą italų kalbos atžvilgiu, šiuo aspektu dar netirti. Šiame darbe analizuojamų *altomeridionali* (aukštutinių pietinių) dialektų perfektas nėra tapatus nei italų kalbos nykstančiam perfektui, nei piečiau esančių Kalabrijos ir Sicilijos dialektų struktūroms. Taigi, šių keturių SAE atžvilgiu periferinių kalbų perfektų ir rezultatyvinių konstrukcijų konfrontacija leistų patikrinti, ar perfekto kategorijai skirtoje literatūroje (Bybee ir Dahl (1989), Drinka (2017)) siūlomos gramatinimo schemas ir tendencijos gali būti taikomos ir SAE standarto neatitinkančioms kalboms bei paaiškinti ir jų faktus. Darbas aktualus, kadangi lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbos bei *altomeridionali* dialektai atspindi labai platų ir kartu lyginamuoju būdu dar netyrinėtą perfekto variantų spektrą.

1. Perfekto kategorija

1.1. Įžanga

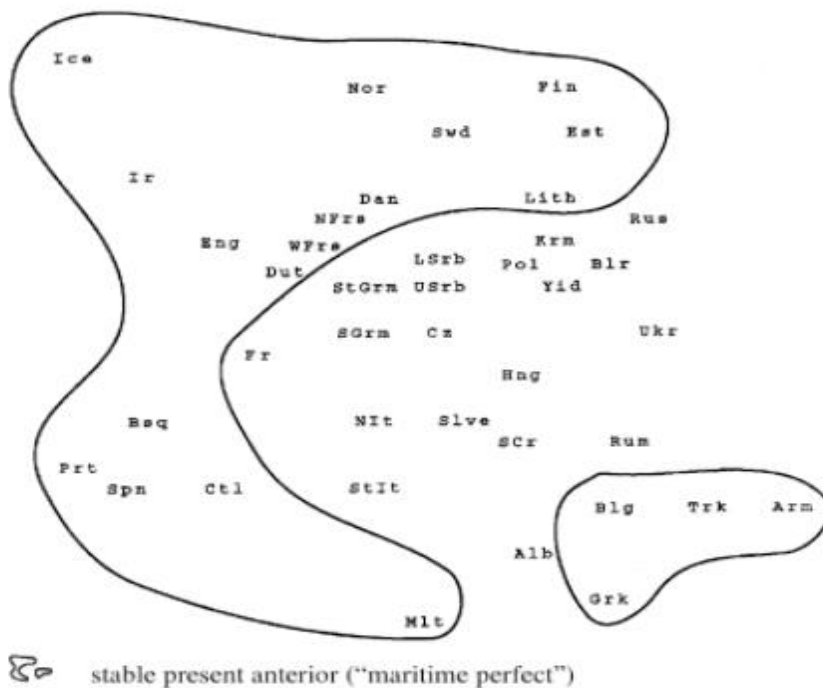
Šiam darbui pasirinktos kalbos – lietuvių, ukrainiečių, portugalų ir Italijos Apulijos regiono dialektai – priklauso skirtingoms kalbų šeimoms ir yra išsidėsčiusios kone priešinguose Europos kampuose. Visos keturios kalbos priklauso ne tik indoeuropiečių kalbų giminei, bet ir Europos kalbų arealui. Priklausymas lingvistiniam arealui visuomet yra laipsniškas, todėl lingvistinės geografijos požiūriu šias kalbas vienija tam tikras periferiškumas – jos visos daugiau ar mažiau nutolusios nuo Europos kalbų arealo centro – SAE (angl. *Standard Average European*), kitaip dar vadinamos *Charlemagne Sprachbund*.

Šio darbo tema – perfektas – yra vienas iš svarbių faktorių, apibrėžiant Europos kalbas kaip arealą. M. Haspelmath posesyvinį perfekta įtraukia į 9 svarbiausius SAE požymius, kuriais remiantis kalba gali būti laikoma Europos kalbų arealo nare (Haspelmath 2001). Visos keturios šiame darbe analizuojamos kalbos turi ir naudoja tam tikras iš posesyvinio veiksmožodžio bei dalyvio formos sudarytas perfekto ar rezultatyvo konstrukcijas, tačiau nė viena šių konstrukcijų nėra prototipinis Europos posesyvinio perfekto pavyzdys, koku galima būtų laikyti, pavyzdžiui, anglų kalbos perfekta.

Nors tiek portugalų kalba, tiek Apulijos regiono dialektai priklauso romanų kalboms, tačiau jų perfektų sandara ir semantika yra visiškai skirtingos. Portugalų kalbos perfektas romanų kalbų kontekste visuomet reikalauja atskiro skyriaus – jo paralelės randamos tik Meksikos ispanų ir galisiečių kalbose. Portugaliskasis perfektas sudaromas su pagalbinio veiksmožodžiu *ter* (laikyti, turėti), ir nors morfosintaksiškai panaši konstrukcija egzistuoja Kastilijos ispanų kalboje, kurioje gyvuoja būtuojų laiku dar nevirtęs *haber* (turėti) perfektas, jos vartoseną labai skiriasi: portugalų kalbos perfektas naudojamas išskirtinai duratyvumui ir iteratyvumui reikšti ir kitų romanų kalbų kontekste kelia klausimą, ar tokia ribota vartoseną yra pereinamasis etapas perfekto žymiklių virsmo būtaisiais laikais procese (antroji perfekto gramatinimo stadija pagal Squartini ir Bertinetta (2000)), ir ar pagalbinio veiksmožodžio pasirinkimas turėjo įtakos šių reikšmių susiformavimui (Harris 1982, Squartini ir Bertinetta 2000, Drinka 2017:171, 202-203).

Perfekto virsmo būtuojų laiku procesas nėra paveikęs ir Pietų Italijos dialektų. Squartini ir Bertinetta (2000) cituojami tik Kalabrijos ir Sicilijos dialektai, kaip pirmosios šio proceso stadijos pavyzdžiai, kuriuose perifrastinis perfektas (sudaromas su *esse* ar *habere* pagalbiniais veiksmožodžiais)

nepaklūsta standartinėje italų kalboje galiojančiai perifrastinio perfekto kaip laiko tiesėje artimo būtojo laiko taisyklei (*passato prossimo*). Tačiau šiame darbe tiriami *altomeridionali* (aukštutiniai pietiniai) dialektai italų dialektologijoje paprastai nėra tapatinami su Sicilijos ar Kalabrijos dialektais. Italijos dialektų situacija neeilinė ir sudėtinga – kiekvienoje šalies dalyje sugyvena po tris kalbas – tai standartinė italų kalba, regioninis italų kalbos variantas bei dialektai, kurie atskiromis kalbomis nelaikomi tik dėl politinių priežasčių. Šios trys kalbos neišvengiamai nuolat viena kita veikia, bet tuo pat metu ir išlaiko ne tik savitą leksiką, bet ir savitas gramatinės struktūras. Šiame darbe analizuojami šiaurinėje Apulijos regiono dalyje vartojami *altomeridionali* dialektų variantai, kurie yra artimi Neapolio ir Kampanijos regiono kalboms. Šie dialektai susilaukia dialektologų dėmesio ir yra nemažai nagrinėti Italijos lingvistinės situacijos bei taip pat romanų kalbų kontekste, tačiau lyginamųjų tyrimų kitų Europos kalbų atžvilgiu bei Apulijos *altomeridionali* dialektų perfekto ar, plačiau, veiksmažodžio paradigmos sistemos tyrimų nepavyko rasti. Darbe naudojami naujai surinkti *altomeridionali* dialektų zonoje esančio Bišeljės miestelio dialektologiniai duomenys ir pateikiamas anksčiau netirtas šio dialekto perfekto kategorijos aprašas. *Altomeridionali* dialektų perfekto reikšmės driekiasi nuo rezultatyvų iki aktualumo dabarties momentui, o jų struktūra pasižymi sudėtinga pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimo sistema – *esse* ir *habere* pasirinkimas priklauso ne tik nuo leksinio veiksmažodžio tipo, bet ir nuo kitų faktorių – pavyzdžiui, nuo asmens.

I pav. Stabilus esamasis atliktinis laikas Europos kalbose (‘jūrinis perfektas’). Iš Thieroff (2000:286)

Lietuvių kalbą su šiomis kitoje Europos pusėje esančiomis kalbomis iš tolo sieja vadinamojo ‚jūrinio‘ perfekto samprata. Tai R. Thieroff įvardinta Europos pakraščiuose išsidėsčiusių kalbų grupė, kuriose randamas sąlyginai stabilus perfektas (I pav.): „perfektas šiuolaikinėje Europoje yra tapęs savotiška ‚jūrine‘ kategorija – dauguma stabilų perfektą turinčių kalbų yra išsidėsčiusios žemyno pakraščiuose: baltų-finų kalbos, skandinavų kalbos, Šiaurės Vokietijos dialektai, anglų, portugalų, ispanų kalbos, Pietų Italijos dialektai, graikų, albanų, makedonų ir bulgarų kalbos“ (Thieroff 2000:285)¹. Kitaip tariant, šiose kalbose randamas perfektas nėra tapęs būtoju laiku, kaip tai nutiko žemyno centre esančiose germanų, romanų ir slavų kalbose. Lietuvių esamasis atliktinis laikas pagal Squartini ir Bertinetta perfekto gramatinimo klasifikaciją, taip pat kaip ir portugalų kalba, būtų priskiriamas antrajai stadijai.

Lietuvių kalbos perfekto (esamojo atliktinio laiko) tyrimų nėra gausu. Svarbiausių ir naujausių darbų tarpe minėtini Arkadiev ir Daugavet (2016) bei Geniušienė ir Nedjalkov (1988), taip pat Wiemer ir Giger (2005) bei Wiemer (2012) apie naująjį lietuvių kalbos rezultatyvą su *turėti*. Kaip užsiminta Arkadiev ir Daugavet (2016:11), trūksta lietuvių kalbos bei kitų Europos kalbų perfektų lyginamųjų studijų bei lietuvių kalbos perfekto reikšmių bei leksinės įvesties tyrimų. Nors lietuvių kalbos duomenys neįtraukti į Dahl (1985) ir Dahl, red. (2000) analizes, tačiau aptariami Drinka (2017).

Autorė gretina lietuvių kalbos struktūras su geografiškai artimomis kalbomis jos apibrėžtoje *Stratified Convergence Zone* – trijų dimensijų *Sprachbund* varianto kontekste. Pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimo atžvilgiu Drinka lietuvių kalbą laiko viena iš pereinamosios zonos kalbų tarp Vakarų Europos posesyvinių perfektų ir Rytų Europos, daugiausiai slavų kalbų, kuriose šiuo metu jau išnykęs perfektas buvo formuojamas su veiksmažodžiu *būti*. Pasak Drinkos, į šią pereinamąją zoną, kurios kalbose randamos konstrukcijos tiek su *būti*, tiek su *turėti* pagalbiniais veiksmažodžiais, taip pat įeina Vakarų baltarusių, Vakarų ukrainiečių bei Šiaurės Rytų lenkų kalbų variantai.

Lingvistų dėmesio yra susilaukusi ir lietuvių kalbos veiksmažodžio *turėti* + būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvio konstrukcija (Wiemer (2012), Drinka (2017)). Nepaisant pasaulio kalbose reto šios konstrukcijos pavidalo su veikiamosios rūšies dalyviu, ją galima drąsiai lyginti su daugelyje Rytų Europos kalbų atsiradusioms naujosioms Vakarų Europos posesyvinio perfekto konstrukcijoms (čekų, lenkų, slovākų ir kt.). Ne išimtis šiuo atžvilgiu ir ukrainiečių kalba, kurios šnekamajame variante, gyvuoja atitinkama posesyvinio veiksmažodžio ir dalyvio junginio konstrukcija, kuri panašėja į naują

---

¹ Čia ir toliau visame darbe – visi citatų ir pavyzdžių vertimai – mano.

besiformuojantį perfekta. Lietuvių kalbos *turėti* ir veikiamosios rūšies dalyvio konstrukcija neseniai M. Bogdzevič magistro darbe (Bogdzevič 2015) jau lyginta su lenkų ir rusų kalbos atitikmenimis, tačiau lyginamosios analizės su analogiška konstrukcija ukrainiečių kalboje dar nėra.

Vertėtų pridėti, kad šiame darbe tiriamų kalbų rinkinys turi tam tikrą patogumo imties (angl. *convenience sample*) požymių, kadangi visos tiriamos kalbos man yra tiesiogiai prieinamos. Nepaisant to, jis yra diferencijuotas, informatyvus, o tiriami variantai yra pakankamai reti.

1.2. Perfekto kategorijos samprata

Išgryninti perfekto apibrėžimą nėra paprasta. Ši kategorija, lingvistų darbuose, o ypač Europos kalbų lingvistikoje, sulaukusi itin daug dėmesio, dažnai netelpa į tradicines veiklo ar laiko sampratas. Skirtingų kalbų gramatikose ji kartais priskiriama vienai, kartais kitai kategorijai, o kartais pozicionuojama tarp jų - “[r]ezultatyvo rodikliams evoliucionuojant būtojo laiko funkcijų link, perfektas atspindi tokį tarpinį raidos etapą, kai suderinamos ir aspektinių, ir laiko – taksio gramemų ypatybės.” (Plungian 2010:139). Ši problema nagrinėjama jau klasikiniuose B. Comrie darbuose *Aspect* (1976) ir *Tense* (1985). Laiką apibrėždamas kaip „lokacijos laike sugramatinimą“, o veikslą kaip „skirtingus situacijos vidinės temporalinės sandaros traktavimo būdus“, autorius perfekta aptaria veikslui skirtame darbe dėl terminologinės tradicijos, tačiau pabrėžia, kad perfektas ryškiai skiriasi nuo kitų veikslų, kadangi neteikia informacijos apie pačią veiksmožodžiu reiškiamą situaciją, o veikia susieja tam tikrą būseną su ankstesne situacija ir nurodo besitęsiantį praeities situacijos relevantiškumą dabarčiai. Naujausiuose lingvistikos tyrimuose perfektas neretai aptariamas atskirai, kaip ne į vieną iš tradicinių gramatinių kategorijų netelpanti, o ir nebetalpintina, gramema (Bybee ir Dahl 1989, Thieroff 2000, Drinka 2017).

Neabejotinai esminė perfekto kategorijos semantinė savybė, jos *Gesamtbedeutung* – aktualumo dabarčiai (angl. *current relevance*) sąvoka, kurią naudojant remiamasi H. Reichenbach (1947) modeliu. Semantiškai perfektas išreiškia dviejų laiko ašies taškų santykį. Šie du laikai – tai ankstesnės situacijos sąlygotos būsenos laikas bei šios ankstesnės situacijos laikas (Comrie 1976:52). Kadangi perfekto apibrėžimas visų pirma turi būti semantinis, jį galima apibūdinti kaip semantinę su veiksmožodžiu susijusią kategoriją, ar tiesiog veiksmožodžio formą, kuria išreiškiamas praeities įvykio aktualumas dabarties momentui ar atskaitos taškui (angl. *current relevance*). Šis centrinis perfekto semantikos požymis plačiau aptariamas 1.3 poskyryje.

Perfekto kategorijos gramatinei išraiškai apibūdinti naudojamas gramemos terminas. Gramemos terminas pirmą kartą pateiktas kaip sąvokos „gramatinė morfema“ santrumpa 1989 metais, J. Bybee ir Ö. Dahl straipsnyje „The creation of tense and aspect systems in the languages of the world“ (Bybee, Dahl 1989:51). Šį terminą autoriai pasirinko tam, kad būtų galima viena sąvoka apibendrinti tiek analitiškai, tiek sintetiškai reiškiamas morfemas, nebeskiriant jų į dvi atskiras sintaksės ir morfologijos sritis. Anot autorių, „gramatinės reikšmės tyrimams reikšmingas vienetas yra atskira gramema, kuri turi būti laikoma turinčia jai būdingą semantinį turinį, kuris atspindi tiek jos vystymosi istoriją, tiek jos užimamą vietą sinchroninėje sistemoje.“ (Bybee ir Dahl 1989:97). Pagrindinė šio itin įtakingo straipsnio mintis – gramemų reikšmės grupuojasi aplink tam tikrus centrus, kurie yra bendri daugeliui kalbų. Taigi, straipsnio autoriai teigia du dalykus – visų pirma tai, kad egzistuoja natūralus ryšys tarp gramatinės išraiškos ir reikšmės, ir antra – tokie ryšiai tarp tarpusavyje panašių gramatinių raiškos būdų bei konkrečių reikšmių yra panašūs daugelyje skirtingų pasaulio kalbų. Žinoma, Bybee ir Dahl nepostuluoja gramemų universalumo, tik jų tarpkalbiškumą. Autoriai taip pat išskiria šešetą pagrindinių, pasaulio kalboms būdingiausių ar, kitaip tariant, labiausiai tarpkalbinių gramemų. Tai perfektyvas, imperfektyvas, progresyvas, futūras, preteritas ir perfektas. Taigi, šiuo požiūriu perfektas yra tarpkalbinė gramema, pasižyminti daugeliui kalbų bendromis morfosintaksinėmis bei semantinėmis ypatybėmis.

Semantinė aktualumo dabarčiai samprata, viena vertus, yra būtina perfekto gramemos apibrėžimui, ir antra vertus, jau tokią gramemą identifikavus ir ją analizuojant, pastaroji yra laikoma centrine ir protitipine perfekto gramemos reikšme. Bybee ir Dahl (1989:67) išskirta gramema visų pirma apibrėžiama semantiškai: „į sakinyje aprašytą situaciją yra žiūrima iš vėlesnio laiko tiesės taško, dažniausiai iš kalbėjimo momento, arba ši situacija yra matoma kaip esanti aktuali tokiam vėlesniame laiko tiesės taške“. Remiantis tokiu semantiniu apibrėžimu tuomet identifikuojama morfosintaksinė gramemos išraiška – šiuo atveju pastebėta, kad daugelis pasaulio kalbų tokiai semantikai reikšti naudoja konstrukcijas, sudarytas iš pagalbinio veiksmažodžio ir tam tikros, dažnai dalyvinės, leksinio veiksmažodžio formos. Panašiai ir Östen Dahl vadovaujamoje 2000 metų studijoje apie Europos kalbų laiko ir veiklo sistemas (Dahl 2000) perfektui apibrėžti pasirinktas semantika pagrįstas empirinis kelias. Perfekto bei kitų laiko ir veiklo gramemų tyrimui buvo naudojamos gausios ir išsamios klausimynais, kuriuose esančius sakinius informantai vertė į gimtąsias kalbas, pakeisdami veiksmažodžio bendratį jų manymu tinkamiausia veiksmažodžio forma. Kaip šio veikalo perfektui skirtame skyriuje rašo J. Lindstedt, „apibrėžimais nebuvo operuojama – kalba turi perfekta, jei ji turi su veiksmažodžiu susijusią gramemą, kuri yra naudojama didžiojoje dalyje pirmųjų septynių pavyzdžių, kuriais iliustruojamas

skirtingo pobūdžio praeities situacijų aktualumas dabarčiai, tačiau nenaudojama kituose keturiuose pavyzdžiuose, sudarytuose iš trumpų pasakojimų“ (Lindstedt 2000:366). Vadinasi, perfektas apibrėžiamas semantiškai, ir tik vėlesniame etape galima kalbėti apie tam tikrą, daugiau nei vienai kalbai būdingą jo semantikos sąsają su morfosintaksine išraiška – gramemą.

Antrą kartą su aktualumo dabarčiai sąvoka susidursime analizuodami perfekto raišką. Kaip įrodyta Bybee ir Dahl (1989), semantinę perfekto kategoriją, remiantis daugelio kalbų duomenimis, galima susieti su konkrečia morfosintaksine išraiška – žinia, perfektas dažniausiai reiškiamas perifrastiškai, o jo raiškai naudojami elementai yra išsivystę iš konkrečių, taip pat Bybee & Dahl (1989) įvardintų leksinių šaltinių (plačiau – 1.4. poskyryje). Tačiau labai svarbu atkreipti dėmesį, kad ši morfosintaksinė išraiška vien tik su aktualumu dabarčiai negali būti tapatinama – perfekto gramemos domenai, nors ir kylantis iš siauresnio semantinio apibrėžimo, yra gerokai platesnis. Jame telpa tiek morfosintaksiniai perfekto gramemos požymiai, tiek bendresnė perfekto semantika, kuri neapsiriboja praeities įvykio aktualumo dabarčiai (atskaitos taškui) raiška, nors daugeliu atveju ir gali būti su pastarąja daugiau ar mažiau susijusi.

Svarbiausia, jei semantinė aktualumo dabarčiai sąvoka yra sinchroninis kalbos reiškinys, apie perfekto gramemą galima kalbėti visų pirma diachroniniu požiūriu. Jos vystymosi tendencijos skirtingose pasaulio, ir juo aiškiau – Europos kalbose, atskleidžia tam tikrą universalumą. Lingvistai ne tik yra įvardinę konkrečius perfekto gramemos raidos etapus, bet ir apibrėžę tam tikrą šios kategorijos cikliškumą (Bybee ir Dahl 1989, Thieroff 2000, Heine ir Kuteva 2006, iš dalies ir Drinka 2017). Iš esmės aktualumo dabarčiai perfektas yra tik vienas, nors ir centrinis, šios gramemos vystymosi etapų. Tai reiškia, kad perfekto gramemos morfosintaksinė išraiška įvairiose kalbose gali turėti, ir labai dažnai turi, ir kitų reikšmių. Atskiros analizės reikalauja klausimas, kiek pastarosios savo ruožtu su aktualumu dabarčiai yra susijusios ar iš jo kilusios. Priklausomai nuo šios sąsajos, tokios gramemos reikšmės tuomet gali būti laikomos perfeku, arba identifikuojamos kaip kitokio pobūdžio gramatinės konstrukcijos (pavyzdžiui, rezultatyvai, būtasis laikas ir kt.). Pasaulinio kalbų struktūrų atlaso (WALS) duomenimis, perfekta turinčia laikoma tik tokia kalba, kurioje esanti konstrukcija naudojama tiek rezultatyvinėse, tiek eksperiencinėse konstrukcijose (Dahl ir Velupillai 2013). Kita vertus, sinchroniniu požiūriu, daugelis Europos kalbų turi perfekto gramemą, bet tik dalis jų (pvz., anglų, ispanų, švedų, olandų ir kt.) ją naudoja būtent aktualumui dabarčiai reikšti, ir turbūt nė viena Europos kalba perfekto gramemos vartosenoje šia reikšme neapsiriboja.

Perfekto gramema, savo ruožtu, vėlgi kinta dviem atžvilgiais. Viena vertus, kinta jos semantika. Šią raidą galima apibendrinti taip – Bybee ir Dahl (1989) įvardinti konkretūs leksiniai palaipsniui praranda savo leksinę reikšmę ir sudaro rezultatyvines konstrukcijas, kurios vėliau tampa tikroju, aktualumo dabarčiai perfektu, o šis vėliau savo ruožtu ima uzurpuoti būtojo laiko, ar vieno iš būtųjų laikų, vartosenos sferą, kol galiausiai visai pastarąjį išstumia iš vartosenos. Tuo tarpu kalboje iš naujo leksinio šaltinio gali imti rasti nauja perfekto gramema.

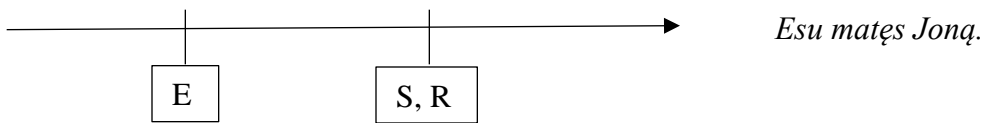
Kita vertus, nuolat palaipsniui keičiasi ir morfosintaksinė šios gramemos išraiška – kinta ne tik jos fonologinė raiška, bet ir jos sudaromi morfosintaksiniai ryšiai, pavyzdžiui, derinimas, bei leksiniai ryšiai – konstrukcija gali būti naudojama tik su kai kuriais, su dauguma, arba su visais tam tikros kalbos veiksmažodžiais. Kai kurie tyrėjai perfekto gramemos raidos etapus aptaria kaip vienalytę morfosintaksinių ir semantinių savybių visumą (Thieroff (2000), Lindstedt (2000), Drinka (2017)), kintančią laiko tiesėje, o kiti išvelgia tam tikrus tokios visumos nesutapimus ir semantinių bei morfosintaksinių savybių raidą aptaria atskirai (Heine ir Kuteva (2006)). Panašu, kad šie du klodai vystosi lygiagrečiai, tačiau reikia pripažinti, kad įsprausti Europos kalbų perfektus į konkrečias išskirtas vystymosi stadijas būtų itin sudėtinga, todėl turbūt geriausiai fenomeną atskleidžia kontinuumo idėja. Perfekto gramemos raida bei jos etapai diachroniniu požiūriu išsamiau aptariami 1.4. poskyryje.

1.3. Aktualumo dabarčiai sąvoka

Norint išsiginčinti aktualumo dabarčiai perfekto idėją, dažnai remiamasi H. Reichenbacho schema, pateikta 1947 metais išleistoje knygoje *Elements of symbolic logic* (Reichenbach 1947). Filosofas pirmasis pasiūlė iš trijų laiko tiesėje išdėstytų taškų sudarytą schemą, kuria pavyksta iliustruoti ne tik perfektą, bet ir kitus (šiuo atveju, anglų kalbos) veiksmažodžio laikus². Tiesėje vaizduojami taškai – tai kalbėjimo momentas S (*point of speech*), įvykio momentas E (*point of event*) ir atskaitos taškas R (*point of reference*). Kaip matoma iš II pav. pavaizduoto esamojo atliktinio laiko schemos, įvykio momentas yra ankstesnis už kalbėjimo momentą bei už atskaitos tašką, tuo tarpu pastarieji du sutampa.

---

² Kadangi šiame poskyryje aptariama tik perfekto semantika, paprastumo dėlei, čia ir toliau atsiribojama nuo perfekto gramemos sąvokos ir, laikantis H. Reichenbacho naudojamos terminologijos, operuojama tradicine veiksmažodžio laiko sąvoka, t.y., perfektas vadinamas laiku.

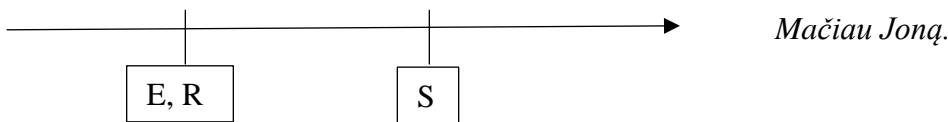

II pav. Esamasis atliktinis laikas (*Present Perfect*)

Tokiu būdu perfektas akivaizdžiai kontrastuoja su, pavyzdžiui, esamuoju laiku, kurio atveju visi trys taškai sutampa (III pav.) bei su būtuoju kartiniu laiku, kurio atveju tame pačiame taške esantys įvykio ir atskaitos taškai sutampa ir yra ankstesni už kalbėjimo momentą (IV pav.).

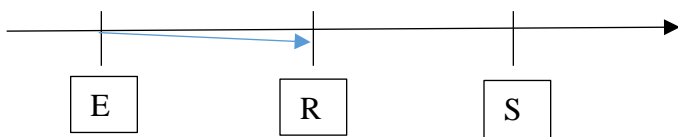

III pav. Esamasis laikas

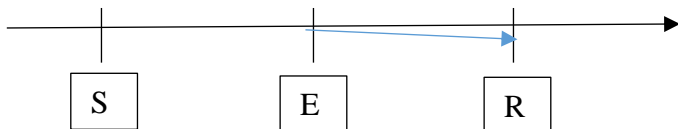
IV pav. Būtaasis kartinis laikas (*Past Simple*)

Įdomu, kad pasirinkus tokį loginį vaizdavimo būdą, vizualiai išryškėja ne tik esamajam atliktiniam laikui, bet ir visiems kitiems tradiciškai perfektniais (lietuvių kalbos terminologijoje – atliktiniais) vadinamiems laikams (būtajam bei būsimajam, anglų kalboje - paprastiesiems bei tęstiniais) būdingas bruožas – dviejų taškų – atskaitos ir įvykio – ypatinga sąsaja, kuomet įvykio momentas visuomet yra ankstesnis už atskaitos tašką, nepriklausomai nuo to, kurioje laiko tiesės vietoje pozicionuojamas kalbėjimo momentas. Kalbėjimo momento pozicija šiuo atveju lemia perfekto pobūdį – esamasis, būtaasis ar būsimasis (II, V, VI pav.), o įvykio momentas gali būti ir tęstinis – tokiu atveju turėsime tęstinius atliktinius laikus (VII, VIII, IX pav.). Tačiau visais atvejais akivaizdus išlieka atskaitos ir įvykio taškų santykis, taigi, ir specifinė prototipinė perfekto funkcija – susieti tam tikrą įvykį su tam tikru vėlesniu atskaitos tašku, nepriklausomai nuo kalbėjimo momento.

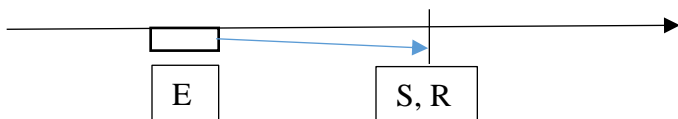
Buvau matęs Joną.

V pav. Būtasias atliktinis laikas (*Past Perfect*)

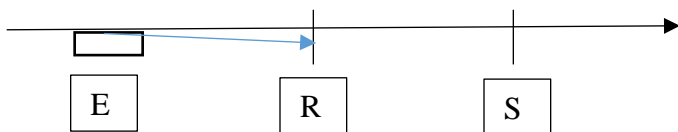
Būsiu matęs Joną.

VI pav. Būsimasis atliktinis laikas (*Future Perfect*)

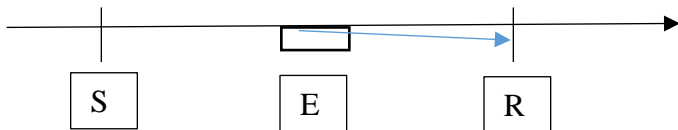
I have been seeing John.

VII pav. Esamasis tęstinis atliktinis laikas (*Present Perfect Continuous*)

I had been seeing John.

VIII pav. Būtasias tęstinis atliktinis laikas (*Past Perfect Continuous*)

I will have been seeing John.

IX pav. Būsimasis tęstinis atliktinis laikas (*Future Perfect Continuous*)

Tačiau sunku vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, ar perfekto aktualumas dabarčiai yra lygiagretus aktualumui praeičiai bei aktualumui ateičiai, kai kalbėjimo momentas S nesutampa su atskaitos tašku R, bet yra, atitinkamai, už jį ankstesnis ir vėlesnis (tradiciniais terminais - būtasias atliktinis bei būsimasis atliktinis laikai). Viena vertus, kaip teigia R. Thieroff (2000:274), kai perfektas³

³ R. Thieroff reiškiniui pavadinti naudoja kitą terminą – ANT (*anteriority* - ankstesnumas).

naudojamas su futūro ar preterito kategorijomis, jis paprastai nereiškia aktualumo atskaitos taškui, o tiesiog nurodo, kad tam tikra (įvykio momento) situacija yra ankstesnė už kitą įvykį ar atskaitos tašką. Be to, esamojo bei būsimąjo ir būtojo perfekto nelygiagretumą atspindi, pavyzdžiui, anglų kalbos duomenys. Anglų kalboje tik esamasis perfektas negali būti naudojamas kartu su tikslų laiką nurodančiais prievaisiais, tuo tarpu šis apribojimas negalioja būtajam ir būsimajam perfektui. Tai pabrėžia pastarųjų dviejų pirminę funkciją – reikšti vieno įvykio ankstesnumą kito atžvilgiu. Esamojo perfekto reikšmių gama neretai yra gerokai platesnė už būtojo ar būsimąjo perfekto reikšmes. Pavyzdžiui, tik esamasis perfektas gali būti naudojamas vadinamąja „karštųjų naujienų“ (angl. *hot news*) ar tęstinio perfekto reikšmėmis.

Kita vertus, šie argumentai neatrodo pakankami teigti, kad būtasis ir būsimasis perfektais aktualumo atskaitos taškui reikšmės negali turėti. Nepaisant to, kad Bybee ir Dahl (1989:55) analizuoja perfekto gramemos sąvoką, kuri, kaip minėta, yra gerokai platesnė už aktualumo dabarčiai perfekto sampratą, jų pateikiamas gramemos apibrėžimas vis dėlto kristalizuoja centrinę semantinę perfekto reikšmę. Pagal šį apibrėžimą, perfektu nusakoma situacija apibūdinama kaip aktuali kalbėjimo momentu *ar kitame atskaitos taške* (Bybee ir Dahl 1989:55). Remiantis H. Reichenbacho modeliu, jei atskaitos taškas nesutampa su kalbėjimo momentu, gauname būtajį arba būsimąjį atliktinius laikus (4 pav. ir 5 pav.). Taigi, pagal Bybee ir Dahl perfekto apibrėžimą, būtasis ir būsimasis perfektas įeina į aktualumo dabarties (atskaitos) momentui sampratą.

1.4. Perfekto gramema ir jos raida diachroniniu požiūriu

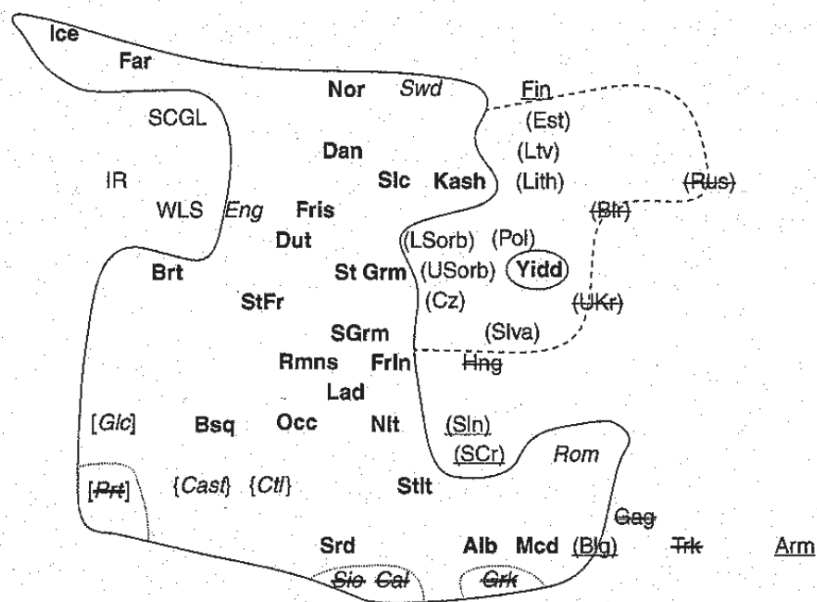
Perfektas negali būti laikomas lingvistine universalija, kadangi tokia kategorija egzistuoja tik dalyje pasaulio kalbų. Tačiau perfekto gramema pasižymi tam tikromis ypatybėmis, kurios pastebimos daugelyje tokią gramemą turinčių kalbų. Tai – visų pirma tam tikras perfekto vystymosi universalumas ir vienakryptiškumas, ypatingai ryškus Europos kalbose, kurių istorinė raida yra gerai dokumentuota. Tipologinių studijų (pradedant Bybee ir Dahl (1989), toliau išplėtotą Bybee et al. (1994), Thieroff (2000), Lindstedt (2000) bei kt.) įrodyta, kad perfekto gramemų raida yra vienakryptė: diachroniškai perfektais yra linkę tapti būtojo laiko gramemomis, ir šis procesas nevyksta atvirkštine kryptimi. t.y., nėra žinoma apie tokią pasaulio kalbą, kurioje būtojo laiko gramema būtų išsivysčiusi į perfektą.

Perfekto gramema nėra reta – Bybee ir Dahl (1989) duomenimis ji randama 25-35 procentų pasaulio kalbų. Daugiau nei 85 procentais šių atvejų perfektais formuojami perifrastiškai (Dahl 1985:129).

Perifrastinės perfekto gramemos vyravimas ypač ryškus Europoje, kur sintetinių perfektų apskritai neaptinkama. Perfekto kaip su veiksmažodžiu susijusios gramemos perifrastiškumas suponuoja, kad jis yra formuojamas iš tam tikros leksinio veiksmažodžio formos (dažniausiai tai būtojo laiko veikiančios ar neveikiančios nuosakos dalyvis) bei iš pagalbinio veiksmažodžio. Pagalbiniai veiksmažodžiai gali būti susiformavę iš keleto skirtingų šaltinių. Bybee ir Dahl (1989) skiria keturis jų:

1. Veiksmažodis ‘būti’.
2. Veiksmažodis ‘turėti’ arba kitokio pobūdžio posesyvinė konstrukcija .
3. Dalelytė, kurios pirminė reikšmė yra ‘jau’
4. Kiti veiksmažodžiai, reiškiantys ‘baigti’, ‘ateiti iš’, ‘numesti’ ar ‘išmesti’.

X pav. BŪTI ir TURĖTI pagalbiniai veiksmažodžiai Europos kalbų perfektuose (iš Drinka 2017:3)

Pajuodinta

Pabraukta

Kursyvas

[Laužtiniai skliaustai]

{Riestiniai skliaustai}

DIDŽIOSIOS RAIDĖS

(Skliaustai)

~~Išbraukta~~

~~Dukart išbraukta~~

BŪTI ir TURĖTI

tik BŪTI

tik TURĖTI

ter/tener pagalbiniai veiksmažodžiai

haver ir *tener* pagalbiniai veiksmažodžiai

BŪTI (+ ‘po’) + veiksmažodinis daiktavardis

istoriškai BŪTI su tam tikrais TURĖTI naudojimo atvejais

pagalbinis veiksmažodis BŪTI išėjęs iš vartosenos

perfekto nėra arba jis retai vartojamas

Europos kalbose beveik išskirtinai perfekto gramemai sudaryti naudojami pirmieji du šaltiniai (X pav.), o posesyvinės konstrukcijos naudojimas perfektui formuoti gali būti laikomas išskirtiniu Europos

kalbų perfektų bruožu (Drinka 2003:2), kadangi tokia konstrukcija yra ypatingai reta už Europos ribų, bet labai dažna Europos kalbose. Posesyvinės konstrukcijos perfektas taip pat laikomas vienu skiriamųjų Europos kaip lingvistinio arealo požymių (Haspelmath 2001).

Tačiau posesyvinės konstrukcijos perfektas – ne vienintelė Europos kalbų perfekto gramemos bendra ypatybė. Pastebėta (Bybee ir Dahl 1989, Thieroff 2000), kad posesyvinės konstrukcijos ar veiksmažodžio *būti* ir leksinio veiksmažodžio formos kombinacijos pirma naudojamos rezultatyvuose, iš kurių vėliau išsivysto perfektas. Skirtumas tarp rezultatyvinės konstrukcijos ir perfekto yra gan subtilus – semantiškai tiek rezultatyvai, tiek perfektai reiškia, kad ankstesnio įvykio rezultatas yra aktualus kalbėjimo momentu. Tačiau, kaip rašo Dahl (1985:132) ir Bybee ir Dahl (1989:68-69), rezultatyvuose rezultato pobūdį tiesiogiai apibrėžia leksinis veiksmažodis. Tai rezultatas siaurąja prasme – pavyzdžiui, jei kalbama apie kieno nors mirtį, tiesioginis rezultatas būtų tik tai, kad šis asmuo yra miręs, o rezultatas plačiąja prasme gali apimti ir daugiau pasekmių. Rezultatyvas nurodo, kad esama situacija egzistuoja kaip ankstesnio veiksmo rezultatas (Bybee et al. 1994:69) ir nurodo į tokią esamą situaciją. Tuo tarpu perfektas nurodo būtent į ankstesnį veiksmažodį ir į daug platesnes jo pasekmes esamai situacijai (*ibid.*:65).

Kai kuriose kalbose rezultatyvai bei perfektai turi ir skirtingas sintaksines išraiškas – pavyzdžiui, anglų kalboje:

(1) *She has a house built.* (rezultatyvas)

(2) *She has built a house.* (perfektas)

Pirmajame sakinyje dalyvis modifikuoja daiktavardinę frazę ir yra pozicionuojamas sakinio pabaigoje, o posesyvinis veiksmažodis dar iš dalies interpretuotinas savo pirmine reikšme. Tuo tarpu antrajame sakinyje veiksmažodis yra galutinai praradęs savo leksinę reikšmę ir veikia kaip pagalbinis veiksmažodis, bei kartu su dalyviu sudaro sakinio predikatą. Pasak J. Lindstedt, svarbiausias perfektų ir rezultatyvų skirtumas yra tai, kad tik rezultatyvai gali būti naudojami kartu su neribotą laiką nurodančiaisrieveiksmiais, pavyzdžiui, *vis dar ar kaip anksčiau*, o su jais naudojami perfektai yra negramatiški (Lindstedt 2000:368).

Leksiniu atžvilgiu rezultatyvinės konstrukcijos formuojamos tik su teliniais veiksmažodžiais. Rezultatyvas virsta perfektu, kai konstrukcija pradedama naudoti taip pat ir su ateliniais veiksmažodžiais (Bybee et al. 1994:69). Konstrukcijos semantika tampa bendresnė – nuo esamo rezultato pereinama prie esamos reikšmės (Lindstedt 2000:368). Toks perfektas, taip pat anglų kalboje vadinamas *present anterior*, yra centrinė, prototipinė perfekto kategorijos versija. Posesyvinio perfekto atveju veiksmažodis praranda savo pirminę reikšmę, o jei rezultatyvinė konstrukcija, iš kurios perfektas yra išsivystęs,

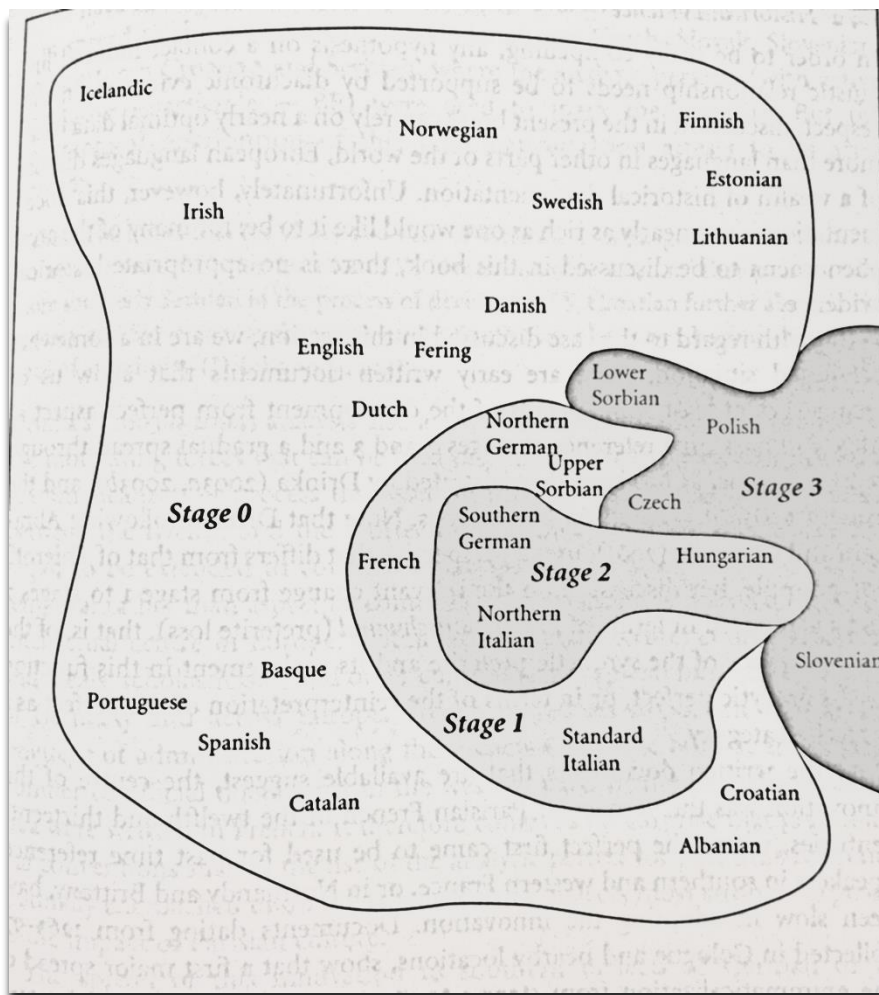
pasižymėjo dalyvio derinimu su objekto daiktavardine fraze, toks derinimas ima nykti (Heine ir Kuteva 2006:37). Toks šiais ir kitais požymiais pasižymintis pokytis iš rezultatyvinės konstrukcijos į perfektą yra įvykęs daugelyje Europos kalbų, esančių Europos lingvistinio arealo branduolyje (angl. *nucleus*) bei aplinkinėse zonose – prancūzų, vokiečių, olandų, italų, ispanų kalbose.

Tačiau ne visos šios kalbos šiuo metu turi ir naudoja tokį perfektą – prancūzų, italų ir vokiečių kalbose toks iš rezultatyvinės konstrukcijos išsivystęs perfektas yra tapęs vienokio ar kitokio pobūdžio būtoju laiku. Tai – tolesnis perfekto gramemos vystymosi etapas, kuomet perfektas virsta būtojo laiko žymikliu. Tokiose konstrukcijose leidžiamas anksčiau buvęs negramatiškas jų naudojimas su konkrečiu laiką praeityje nurodančiaisrieveiksmiais (pavyzdžiui, *vakar, praėjusiais metais* ir t.t.). Perfektą su ‘turėti’ veiksmažodžiais posesyvinė interpretacija nebegalima jokiais atvejais, o dalyvis nebederinamas nei su subjektu, nei su objektu ir įgauna nekintančią, pastovią formą (Heine ir Kuteva 2006:148). Tokį apibrėžimą atitinkančios konstrukcijos šiuo metu naudojamos standartinėse vokiečių ir italų kalbose bei prancūzų kalboje. Pavyzdžiui, italų kalboje buvusysis perfektas gali būti naudojamas visais atvejais, kaip ir būtasis laikas. Pastarasis naudojamas tik kai kuriuose ribotuose kontekstuose rašytinėje kalboje.

Paskutiniame perfekto gramemos raidos etape ši konstrukcija tampa visaverčiu būtojo laiko žymikliu, o ankstesnis būtasis laikas išeina iš vartosenos. Pagal Thieroff (2000), šį etapą yra pasiekusios daugelis slavų kalbų – pavyzdžiui, rusų ar ukrainiečių kalbos⁴. Šiame etape perfekto gramema taip pat gali būti naudojama modalinėse konstrukcijose bei sąlygos sakiniuose ne būtajam laikui reikšti (Thieroff 2000:283). R. Thieroff skiria keletą perfekto virsmo būtoju laiku etapų, apibendrintų XI pav. lentelėje ir žemėlapyje. Pagal šią schemą, 0 stadijai priklauso kalbos, kuriose egzistuoja ryški perfekto ir būtojo laiko skirtis. 1 stadijos kalbose perfektas bei būtasis laikas gali būti naudojami lygiagrečiai, tais pačiais atvejais. 2 stadijoje būtojo laiko vartojimas imamas riboti, o perfekto naudojimo sfera plečiasi. 3 stadijoje būtasis laikas išeina iš vartosenos, o 4 stadijoje perfektas galutinai įsitvirtina kaip naujas būtasis laikas.

---

⁴ Bet plg. Drinka (2017:38-40), kur su šia schema nesutinkama.

XI pav. žemėlapis. Perfekto virsmas būtuojų laiku Europos kalbose (iš Heine ir Kuteva 2006:39), pagal Thieroff (2000)

Stadijos	Požymiai	Kalbų pavyzdžiai
0 stadija	esamasis atliktinis $\neq$ aoristui ar preteritui	švedų, anglų, ispanų
1 stadija	esamasis atliktinis = aoristui ar preteritui	pietų vokiečių, šiaurės prancūzų, pietų italų
2 stadija	aoristas ar preteritas $>$ marginalinis	pietų kroatų, rumunų, prancūzų
3 stadija	aoristas ar preteritas išnykęs	pietų vokiečių, šiaurės italų, jidiš, vengrų
4 stadija	aoristas ar preteritas išnykęs, perfektas $>$ bendras būtasis laikas	lenkų, čekų, rusų, ukrainiečių, slovėnų

XI pav. lentelė. Perfekto virsmo būtuojų laiku stadijos Europos kalbose (pagal Thieroff 2000:284).

Perfekto nebeturinčioje kalboje gali imti formuotis naujas perfektas. Pavyzdžiui, toks procesas pastebimas Šiaurės rusų dialektuose bei lenkų, čekų ir ukrainų kalbose. Šiaurės rusų dialektuose formuojasi nauja perfekta primenanti konstrukcija, pagrįsta rusų kalbos posesyvine konstrukcija.

Kadangi rusų kalboje posesyvumui reikšti naudojamas ne 'turėti' tipo veiksmažodis, o vietininko prielinksnis bei daiktavardžio ar įvardžio kilmininkas, tokia struktūra grindžiamas ir naujasis perfektas (Drinka 2003:8):

(3)	<i>u</i>	<i>nego</i>		<i>kniga</i>	→	(4)	<i>u</i>	<i>nego</i>		<i>vypito</i>
	PREP	PRON.M.SG.GEN		knyga			PREP	PRON.M.SG.GEN		išgerta
	'jis turi knyga'						'jis yra išgėręs'			

Lenkų ir ukrainų kalbose besiformuojantis naujo pobūdžio perfektas yra pagrįstas veiksmažodžiu 'turėti', ukr. *mamu*. Šiose kalbose naujasis perfektas primena ypatingai Vakarų Europoje paplitusį posesyvinį perfektą (anglų, vokiečių, italų kalbų perfektai) – jis sudaromas iš posesyvinio veiksmažodžio, kuris šiuo atveju veikia kaip pagalbinis veiksmažodis, ir iš dalyvio formos. Ukrainų kalboje ši konstrukcija dažnai naudojama šnekamojoje kalboje bei dialektuose (Wiemer ir Giger 2005:66-68).

Taigi, čia Bybee ir Dahl (1989), Thieroff (2000), Lindstedt (2000), Heine ir Kuteva (2006) bei kitais darbais remiantis aprašyta perfekto gramemos raida yra cikliška – perfektai formuojasi gramatinantis konkretiems leksiniams šaltiniams, pirma tampa rezultatyvais, vėliau tikraisiais, prototipiniais perfektais. Šie pamažu pradeda skverbtis į būtojo laiko sritį, kol galiausiai praranda aktualumo dabarčiai reikšmę ir įgauna daugelį būtojo laiko – preterito ar aoristo – požymių. Perfektai yra linkę išstumti ankstesnį būtąjį laiką iš vartosenos ir įsitvirtinti kaip nauji būtojo laiko žymikliai. Šiame etape kalba, galimai iš naujo leksinio šaltinio, pradeda formuotis naują perfektą.

Į perfekto raidą Europoje taip pat galima žvelgti kiek kitokiu kampu. Bridget Drinka savo darbuose pabrėžia, kad „nors kalbų pokyčiai dažnai vyksta pagal numatomas schemas, kurias nulemia formalūs veiksniai, šie pokyčiai nevyksta neskatinami sociolingvistinių impulsų.“ (Drinka 2017:42). Remdamasi šiuo argumentu bei kalbinių kontaktų teorija, autorė vietoj diachroninio, bet savotiškai aistorinio perifrastinio perfekto istorijos kaip laipsniško vystymosi viename kontinuume, siūlo kiek kitokį požiūrį. Pagal jos aprašytą scenarijų (Drinka 2003, 2017), perfekto vystymąsi Europoje sąlygojo keletas konkrečių inovacijų, kurios žemyno kalbose pasklido pirma iš graikų ir lotynų kalbų, o vėliau – iš prancūzų kalbos.

Pasak autorės, pirmoji Europoje įvykusi pokyčių banga yra perifrastinio perfekto sklaida. Kadangi perfekto (ar ankstesnumo) kategorijos, randamos pasaulio kalbose, turi ribotą konceptinių šaltinių kiekį, o jų tarpe posesyvinės konstrukcijos randamos retai, ir daugiausiai Europoje, „tipologiniu požiūriu mažai tikėtina, kad šios konstrukcijos skirtingose Europos kalbose yra susiformavusios

nepriklausomai; greičiau šių konstrukcijų atsiradimas yra sąlygotas istorinių faktorių“ (Drinka 2017:153). Autorė teigia, kad perifrastinio perfekto pasklidimą Europoje nulėmė lotynų kalbos įtaka viduramžiais ir vėliau. Tuo tarpu pati lotynų kalba perifrastinio perfekto konstrukcijos pavyzdį pasiskolino iš senosios graikų kalbos. Skirtingai nei lotynų kalba, senoji graikų kalba nebuvo praradusi iš indoeuropiečių prokalbės paveldėtos sintetinio perfekto kategorijos. Be to, senojoje graikų kalboje, lyginant su lotynų kalba, buvo naudojama labiau išplėtotą dalyvių sistema. Ne mažesnę svarbą B. Drinka suteikia neformaliems faktoriams – senosios graikų kalbos ir kultūros įtaką lotynų kalbai, ypač graikų kalba parašytam Naujajam Testamentui bei jo vertimams. Tiek lotynų, tiek graikų kalbose anksčiausiai randamos veiksmožodžio BŪTI + dalyvio konstrukcijos, o veiksmožodžio TURĖTI + dalyvio konstrukcijos išsivysto vėliau. Anot autorės, šių konstrukcijų raida turi pernelyg daug panašumų, kad būtų galima teigti, jog abiejose kalbose TURĖTI + dalyvio rezultatyvinės konstrukcijos, vėliau tapusios perfektu, išsivystė atskirai. (Drinka 2003:11-20, Drinka 2017:115). Atitinkamas perifrastinio perfekto struktūras dabar galime stebėti ne tik romanų kalbose, kurios jas paveldėjo tiesiogiai iš lotynų kalbos, bet ir daugelyje kitų Europos kalbų, kuriose jos susiformavo ne tik dėl formaliųjų faktorių, bet ir dėl kultūrinės lotynų kalbos įtakos. Taigi, perifrastinio perfekto sklaidą Europoje B. Drinka laiko pirmąją pokyčių banga.

Autorė taip pat aptaria vadinamąjį Rytų-Vakarų skilimą Europos perfektų pagalbinio veiksmožodžio pasirinkimo atžvilgiu. Jei Vakarų Europoje perfektams sudaryti naudojami tiek veiksmožodis BŪTI, tiek TURĖTI kartu su būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviu, Rytų Europos kalbos daugiausiai naudoja veiksmožodį BŪTI ir veikiamosios rūšies dalyvius. Taip pat ir šį fenomeną autorė sieja su mažesne lotynų kalbos, ir apskritai Vakarų Europos kultūros, įtaka Rytų Europos kalboms (Drinka 2003:3). Nepaisant to, kai kuriose Rytų ir Vakarų Europos paribyje esančiose kalbose, turinčiose BŪTI perfektus, neseniai ėmė formuotis nauji perfektai, pagrįsti vakarietiškuoju posesyvinio perfekto modeliu (Drinka 2003:3-11. Drinka 2017:4). Pavyzdžiui, čekų kalba:

(5)	<i>uvařila</i> išvirti.PAP.SG.F 'išviriau sriubą'	<i>jsem</i> būti.PRS.SG.1	<i>polěvku</i> sriubą
(6)	<i>mám</i> turėti.PRS.SG.1 'turiu išvirusi sriubą/išviriau sriubą'	<i>uvařenou</i> išvirti.PPP.F.ACC.	<i>polěvku</i> sriubą

(5) pavyzdyje esantis sakinytis yra senojo čekų kalbos perfekto su veiksmožodžiu BŪTI, dabartinio būtojo laiko, pavyzdys, kurio analogai egzistuoja daugelyje slavų kalbų. (6) pavyzdyje pateiktas naujasis

čekų kalbos perfektas, greičiausiai pagrįstas atitinkama vokiečių kalbos perfekto/būtojo laiko struktūra, kurią primena savo sintaksine struktūra ir posesyvinio veiksmažodžio naudojimu. Pasak B. Drinkos, esminis pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimo modelis didžiojoje Europos dalyje yra toks pat – ankstesnį sintetinį perfektą pakeitė iš veiksmažodžio BŪTI ir dalyvio sudaryta struktūra, kurią vėliau ima keisti naujasis posesyvinis perfektas, sudaromas iš veiksmažodžio TURĖTI ir dalyvio (Drinka 2003:18).

Autorės teigimu, antroji Europoje pasireiškusių perfekto naudojimo pokyčių banga – tai perfekto reikšmės perėjimas nuo prototipinės perfekto aktualumo dabarčiai reikšmės link preterito kategorijos. Šio pokyčio ištakas autorė mato Paryžiuje vartojamame prancūzų kalbos variante, XII a. pradžioje. Tuo metu čia prancūzų kalbos posesyvinis perifrastinis perfektas imtas naudoti gyviau ir empatiškiau, į istorinį esamąjį laiką panašiu būdu. XVI a. perfekto naudojimo atveju su būtojo laiko semantika randama prancūzų literatūroje ir šią inovaciją pasiskolino taip pat ir Šiaurės italų dialektai. XVII ir XVIII amžiuose prancūzų *petite bourgeoisie* kalboje būtojo laiko reikšmė galutinai išstūmė iš vartosenos perfekto reikšmę, o tokia inovatyvi perfekto semantika ir toliau skverbėsi į aplinkines kalbas, pradedant Pietų vokiečių kalbos dialektais (Drinka 2003:20-27). Tokia interpretacija prieštarauja XI pav. iliustruotai Thieroff perfekto virsmo būtoju laiku Europoje schemai, pagal kurią Rytų Europoje esančios slavų kalbos laikomos toliausiai pažengusiomis šios gramatinimo atžvilgiu (4 stadija). Toks Europos kalbų kontekste „periferinių“ slavų kalbų „pirmavimas“ būtų sunkiai paaiškinamas sociolingvistiniais motyvais, jei perfekto virsmą būtoju laiku laikysime modernia inovacija, gimusia prancūzų kalboje. Pasak Drinkos (2017:40) perfekto tapimą būtoju laiku slavų kalbose sąlygojo kiti, su šia inovacija nesusiję motyvai, kuriuos analizuoti reikėtų atskirai.

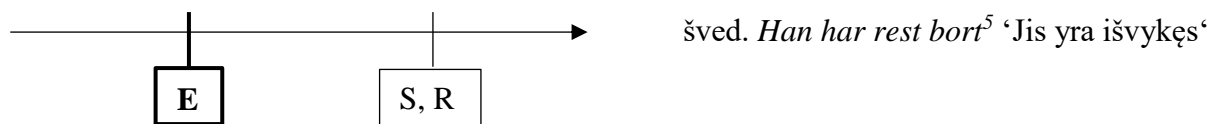
Taigi, B. Drinkos darbuose pateikiama visoms Europos kalbų arealo kalboms bendra perfekto raida kolokuojama konkrečiuose istoriniuose laikotarpiuose. Perfekto raida matoma ne kaip universalus vienakryptis judėjimas viename kontinuumo, o veikiau kaip keletas atskirų per Europą nuvilnijusių pokyčių ir inovacijų bangų. Autorė itin daug dėmesio skiria kalbų kontaktams bei sociolingvistiniams veiksniams, kurie yra laikomi esminiais faktoriais perifrastinio ir posesyvinio perfekto sklaidoje po Europos kalbas bei vėliau – perfekto semantikos pokytyje iš aktualumo dabarčiai raiškos į būtajį laiką.

1.5. Perfekto semantiniai tipai

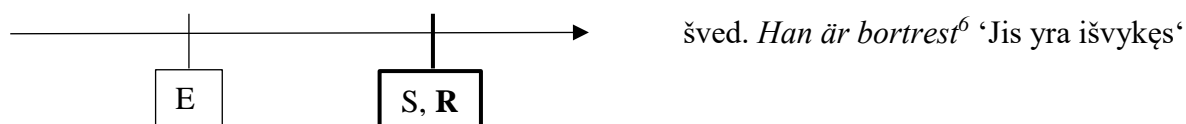
Neabejotinai centrinis perfekto semantikos elementas yra aktualumas dabarčiai, t.y., remiantis H. Reichenbacho modeliu, specifinė E ir R taškų sąsaja laiko tiesėje, kai E taškas visuomet yra ankstesnis

už R tašką, kaip aptarta 1.3. poskyryje. Tačiau perfektas tiek toje pačioje, tiek skirtingose kalbose naudojamas daugiau nei vienai reikšmei perteikti. Šių perfekto reikšmių, arba perfekto semantinių tipų analizei įvykio ir atskaitos taško ankstesnumo ir paskesnumo sąvokų neužtenka. Taigi, kyla klausimas, kokius perfekto semantinius tipus galima išskirti ir kaip galima apibrėžti specifines kiekvieno jų savybes.

Rezultatyvinės konstrukcijos dažniausiai į perfekto apibrėžimą neįtraukiamos (Dahl Velupillai 2013), tačiau ir rezultatyvai yra glaudžiai susiję su aktualumo dabarčiai semantika. Jie žymi iškart po leksiniu veiksmažodžiu reiškiamo veiksmo atlikimo susidarančią fazę, kurioje jau nebėra pagrindinių veiksmo dalyvių kontakto ir jie jau nebedalyvauja toje pačioje situacijoje. Dėl šios priežasties rezultatyvai yra nukreipti tik į vieną iš buvusių veiksmo dalyvių (agentą ar pacientą) (Seržant 2012:359). J. Maslovas bendrą perfekto terminą taiko tiek perfektams (veiksmo perfektas – *actional perfect*), tiek rezultatyvams (statinis perfektas – *stative perfect*). Rezultatyvų atveju H. Reichenbacho teorijos E, R ir S taškų santykis yra labai panašus, kaip ir perfektų. J. Maslovas atkreipia dėmesį į nevienodą perfektų ir rezultatyvų E ir R taškų semantinę svarbą: „perfekto terminas gali būti taikomas tokioms veiksmažodžio formoms (ar veiksmažodinėms frazėms), į kurių reikšmes vienaip ar kitaip įeina dvi laiko plotmės: ankstesnumas ir paskesnumas. Šias plotmes atitinkančios situacijos yra vienokiu ar kitokiu būdu susijusios priežasties ir pasekmės ryšiu. Paprastai viena šių situacijų semantiškai yra svarbesnė, o kita lieka antrame plane“. Perfekto atveju semantiškai svarbesnė yra pirmoji laiko plotmė, t.y. įvykio taškas E, kurio plačiau suprantamos pasekmės galioja atskaitos taško momentu, o rezultatyvuose semantiškai svarbesnis yra paskesnysis atskaitos taško momentas – pabrėžiamas konkretesnis anksčiau įvykusios situacijos, kuri lieka antrajame plane, rezultatas (Maslov 1988:64) (XII-XIII pav).

XII pav. Perfektas

XIII pav. Rezultatyvas

⁵ Pavyzdys iš Dahl 1985:134

⁶ Pavyzdys iš Dahl 1985:134

Žinia, kaip aptarta 1.4. poskyryje, perfektai, ypačiai Europos kalbų arealo kalbose, formuojasi iš rezultatyvų. Kitaip tariant, rezultatyvams gramatinantis jie tampa perfektais. Nedjalkovo ir Jaxontovo (1988) *Typology of resultative constructions* skiriami trys pagrindiniai diatetiniai rezultatyvų tipai – subjektinis rezultatyvas, objektinis rezultatyvas bei posesyvinis rezultatyvas.

Subjektinio rezultatyvo giluminis būsenos subjektas (kuris yra išreiškiamas statinio predikato paviršiniu subjektu) sutampa su ankstesnio veiksmo subjektu. Pavyzdžiui, angl. *John is shaven* – šiuo atveju giluminis būsenos subjektas yra Jonas, kuris yra nusiskutęs. Šis rezultatas kyla iš to paties Jono atlikto veiksmo – skutimosi. Vadinasi, Jonas yra nusiskutęs, nes Jonas nusiskuto – taigi, būsenos ir veiksmo subjektas sutampa.

Objektinio rezultatyvo giluminis būsenos subjektas (kuris vėlgi yra išreiškiamas statinio predikato paviršiniu subjektu) sutampa su ankstesnio veiksmo objektu. Pavyzdžiui, angl. *The house is built*. Čia giluminis būsenos subjektas yra namas, tačiau jis nesutampa su ankstesnio veiksmo (statyti) subjektu – tam, kad namas būtų pastatytas, kažkas (ne pats namas) turėjo jį pastatyti. Vadinasi, namas yra pastatytas, nes kažkas pastatė namą – taigi, būsenos subjektas sutampa su veiksmo objektu.

Posesyvinis rezultatyvas yra formuojamas iš tranzityvinių veiksmažodžių ir pasižymi subjektine diateze, jei ankstesnio veiksmo giluminis objektas nurodo kažką, kas yra glaudžiai susiję su subjektu (todėl ‘posesyvinis‘, o ne dėl posesyvinio veiksmažodžio naudojimo). Tokiais atvejais veiksmo rezultatas labiau veikia giluminį subjektą, o ne tiesioginį veiksmo pacientą. Pavyzdžiui, *Jonas užsidėjęs kepurę*. Šiuo atveju giluminis būsenos subjektas yra Jonas, o paviršinis veiksmo objektas yra kepurė, kuri buvo užsidėta, tačiau šio veiksmo (užsidėjimo) rezultatas labiau veikia Joną, kuris dabar yra užsidėjęs kepurę, o ne pačią kepurę. Taigi, posesyvinis rezultatyvu reiškiamą būseną vis dėlto yra subjekto (šiuo atveju, Jono), o ne objekto (kepurės) būseną.

Kaip rašo Nedjalkov ir Jaxontov (1988:22-23), „posesyvinis rezultatyvas nusipelno ypatingo dėmesio, kadangi tai yra tranzityvinė konstrukcija, kuri dėl to gali atlikti svarbų vaidmenį rezultatyvui evoliucionuojant į perfektą. <...> Posesyvinių rezultatyvų konstrukcijos paprastai yra sudaromos iš tranzityvinių konstrukcijų, kurios apibūdina situacijas, iš esmės keičiančias veiksmo subjekto, o ne objekto būsenas. Šiuo atžvilgiu jų apibūdinamos situacijos yra panašesnės į intransityvinių veiksmažodžių apibūdinamas situacijas. Ši ypatybė yra būdinga įvairioms tranzityvinių veiksmažodžių leksinėms klasėms ir priklauso nuo šių veiksmažodžių leksinės reikšmės ir nuo jų objekto semantinio tipo.“ Autoriai skiria aštuonias tokių veiksmažodžių, į kuriuos verta atkreipti dėmesį analizuojant rezultatyvų virsmą perfektais, grupes:

1. Veiksmažodžiai, reiškiantys ‘imti’, ‘gauti’, ‘prarasti’.
2. Veiksmažodžiai, reiškiantys ‘apsivilkti (drabužius)’.
3. Veiksmažodžiai, apibūdinantys kūno dalių judėjimą – ‘nuleisti (galvą)’, ‘išsižioti’, t.t.
4. Įvairūs leksinių veiksmažodžių tipai, apibūdinantys agento kūno dalims atliekamus veiksmus – pavyzdžiui, ‘susilaužyti (koją)’.
5. Veiksmažodžiai, reiškiantys ‘apsupti’ ar ‘sekti’.
6. Veiksmažodžiai reiškiantys ‘valgyti’, ‘gerti’.
7. Percepcijos veiksmažodžiai – ‘matyti’, ‘išmokti’, ‘mokyti’, t.t.
8. Veiksmažodiniai junginiai, reiškiantys ‘atlikti (darbą, užduotį)’, ‘padaryti (klaidą), suklysti’, ‘nugalėti, laimėti (pergalę)’.

Pirmosios šešios veiksmažodžių grupės pasižymi bendra savybe – visais atvejais tarp giluminio objekto ir subjekto referentų egzistuoja organiškas, fizinis ryšys. Septintosios grupės veiksmažodžių subjekto ir objekto ryšys yra ‘protinis’, o paskutinioji veiksmažodžių grupė yra išskirtinė, kadangi jos veiksmažodžiai ir jų tiesioginiai objektai veikia kaip vienas nedalomas semantinis vienetas, o objektas neturi jokio atskiro semantinio vaidmens. Taigi, su šiais veiksmažodžiais naudojamų rezultatyvų pobūdis kinta ir jų reikšmė artėja prie perfektui būdingos platesnės rezultatinės bei patirtinės reikšmių. Tik šias dvi reikšmes turinčios gramemos yra laikomos pilnaverčiais perfektais (Dahl ir Velupillai 2013).

Tolesnei perfekto polisemijos analizei bus remiamasi B. Comrie išskirtais perfekto tipais (Comrie 1976) bei Kiparsky’io modifikuota ir išplėsta H. Reichenbacho teorija (Kiparsky 2002). Pagal ją kiekvienas perfekto semantinis tipas atitinka skirtingą ne tik laiko parametru E, R, S, bet ir įvykio struktūros parametru išsidėstymą. E, R, S laiko parametrai laikomi ne taškais, o tam tikrais, ilgesniais ar trumpesniais, laiko intervalais. Veiksmažodiniai predikatai skiriami į paprastuosius (nesudėtinius) ir telinius (sudėtinius), kurie nusako veiksmus, sąlygojančius būsenos pasikeitimą. Abi veiksmažodinių predikatų grupės turi įvykio argumentą e, tačiau tik telinių predikatų e yra sudėtinis įvykis, susidedantis iš dviejų paprastųjų įvykių: veiksmo *e* ir būklės argumento *r* (rezultato). Laiko parametru E, R, S tarpusavio santykis gali būti dvejopas: A–B reiškia vieno taško ankstesnumą kito atžvilgiu. O $A \subset B$ – vieno parametro priklausymą kitam (t.y., A yra įskaitytas į, ar sutampa su B).

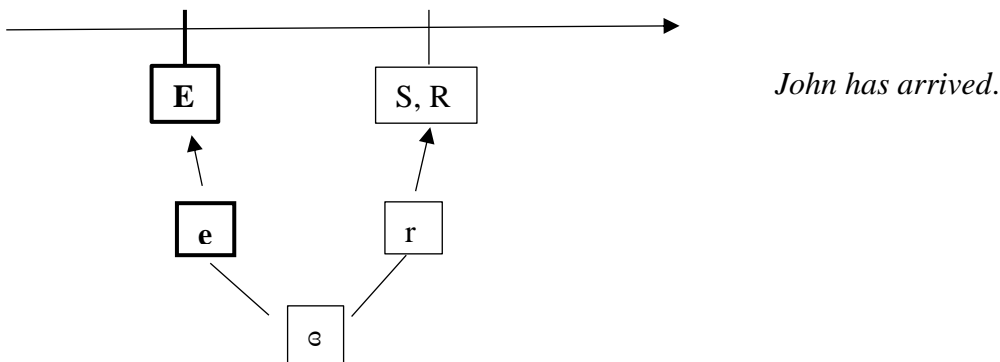
Egzistuoja tam tikri numatytieji laiko parametrai, galiojantys nežymėtoms formoms – konkrečiau, S priklauso R ir E priklauso R. Šis parametru išsidėstymas atitinka Reichenbacho esamojo laiko tiesę su trimis taškais, kurie visi sutampa:

XIV pav. SCR ECR

Kiparsky⁴is rašo, kad „morfologiškai žymėtų laiko ir veiklo formų paskirtis yra panaikinti šiuos numatytuosius parametrus“ (Kiparsky 2002:3). Laikas panaikina SCR (būtasis laikas duoda R–S, būsimasis laikas – S–R), o veikslas panaikina ECR (E–R duoda perfektą (ankstesnumą), R–E - paskesnumą). Taigi, visa perfekto kategorija pasižymi E–R laiko parametrų santykiu, o perfekto tipus diferencijuoja įvykio *e* struktūros sąsajos su E–R laiko parametrų struktūra. Kadangi perfektas neišvengiamai suponuoja dvi laiko plotmes, perfekto predikato įvykis *e* visuomet bus sudėtinis, taigi, turės *e* ir *r* dalis.

Rezultatinis perfektas (*perfect of result/resultative perfect*), kaip teigia B. Comrie (Comrie 1976:56), yra tipiškiausia aktualumo dabarčiai manifestacija. Pavyzdžiui, angl. *John has arrived* nurodo ne tik, kad Džonas atvyko, bet ir kad jis vis dar yra savo atvykimo vietoje. Taigi, pirmasis taškas laiko tiesėje sutampa su veiksmožodžiu nusakomos situacijos ar įvykio momentu (*has arrived* – ‘atvyko’), o antrasis taškas, kurio metu galioja situacijos ar įvykio pasekmės, yra kalbėjimo momentas. Pagal Kiparsky⁴io schemą rezultatinio perfekto predikato įvykį *e* galima skirti į *e* ir *r*. Tuomet *e* įeina į E chronologinį laikotarpį, būsenos pasikeitimas įvyksta tarp E ir R, o rezultato *r* pasireiškimo momentas sutampa su R pradžios momentu:

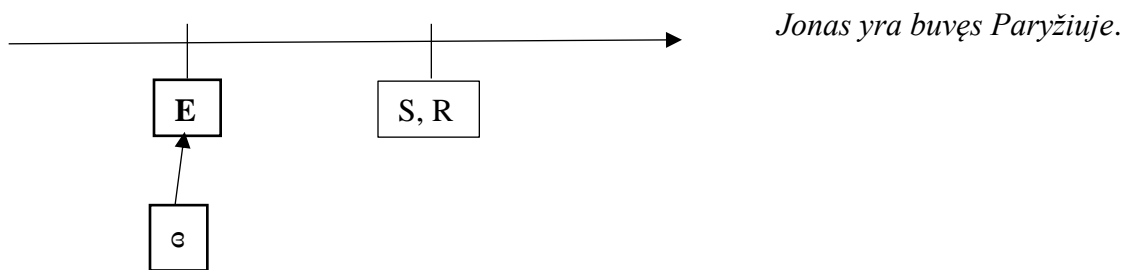
XV pav. Jungtis paprasta tiesė reiškia visišką dviejų elementų sutapimą, o rodyklės žymi atvejus, kai vienas elementas įeina į kito sudėtį, tačiau pastarasis pirmojo apimtimi neapsiriboja (Kiparsky). Pajuodinti laukeliai žymi perfekto būdingą pirmosios laiko plotmės akcentą, skiriančią jį nuo rezultatyvų (Maslov).

Pasitelkiant P. Kiparsky⁴io cituojamą pavyzdį, *The police has probably caught the suspect by now* ‘Policija jau yra sugavusi įtariamąjį’⁷, ‘įtariamojo pagavimas’ yra lokalizuojamas pačioje R

⁷ Išvertus į lietuvių kalbą, šis pavyzdys iš rezultatinio perfekto virsta rezultatyvu.

pradžioje, o jo ‘gaudymas’ tęsiasi tam tikrą laikotarpį iki R pradžios. Būsenos pasikeitimas įvyksta tarp E ir R, o jam įvykus prasideda rezultato būseną. Kadangi SCR, toks sakiny s reiškia, kad įtariamasis šiuo metu yra pagautas – būtent tai ir yra laikoma rezultatinio perfekto aktualumu dabarčiai (Kiparsky 2002:6).

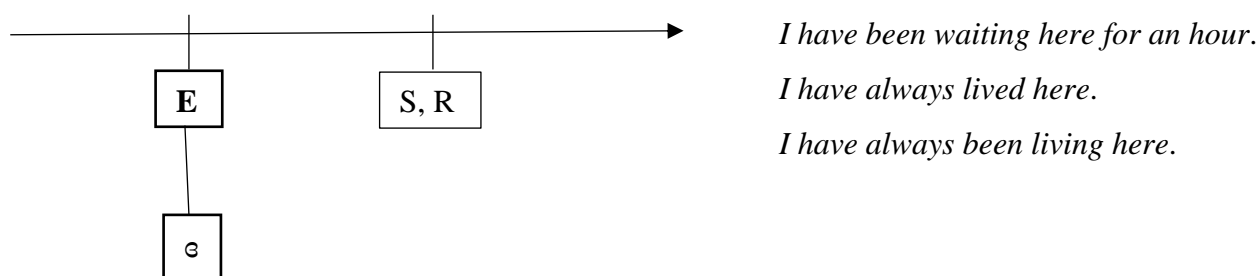
Aktualumas dabarčiai, remiantis Comrie perfekto tipų klasifikacija, apima ne tik rezultatinį perfektą, bet ir **patirtinį perfektą** (*experiential perfect*). Patirtinis perfektas nurodo, kad veiksmožodžiu nusakoma situacija yra bent vieną kartą pasireiškusi praeityje iki kalbėjimo momento. Tokią reikšmę gali turėti, pavyzdžiui, lietuvių kalbos perfektas: pavyzdžiui, *Jonas yra buvęs Paryžiuje*. Patirtinis perfektas pasižymi tuo, kad *e* ar *e* netrunka visą intervalo E laiką iki pat R pradžios, o veikiau į E laikotarpį telpa vienas ar keli pilni *e* įvykiai (tai schemeje žymima rodykle):

XVI pav. Patirtinis perfektas.

Tokia struktūros iliustracija paaiškina vieną esminių patirtinio perfekto ypatumų – vadinamąją pakartojamumo sąlygą (angl. *repeatability constraint*). Kaip rašo Dahlis (Dahl 1985:143), patirtinį perfektą „nenatūralu naudoti unikaliems, nepakartojamiems įvykiams, pavyzdžiui, konkretaus asmens mirčiai, reikšti. Tai yra suprantama, jei turime omenyje, kad esminė patirtinio perfekto funkcija yra teigti, kad tam tikro įvykio tipas yra instancijuotas tam tikru laikotarpiu, o ne įvesti į diskursą naują referento funkciją atliekantį įvykį“. Nesant papildomų laiko nuorodų, situacijos pasireiškimo laikotarpį riboja du taškai – pirmasis jų sutampa su subjekto gyvenimo laikotarpio pradžia, o antrasis vėlgi yra kalbėjimo momentas S. Kaip užsimena Dahl ir Hedin (2000:388), patirtinis perfektas negali būti naudojamas kalbant apie mirusius žmones, kadangi tokiu atveju antrasis laiko limitas turėtų būti nukeltas į praeitį ir nebesutaptų su kalbėjimo momentu. Vadinasi, patirtinio perfekto NP argumentų referentai privalo egzistuoti S laiku, o įvykiai *e* turi būti pasikartojančiojo pobūdžio (XVI pav. – Jonas yra gyvas, o Paryžius egzistuoja). Patirtinis perfektas taip pat pasižymi tuo, kad yra dažnai naudojamas ne teiginiuose – klausimuose, neiginiuose ir kt. (Dahl 1985:143) .

Į J. Maslovo veiksmo perfekto grupę, skirtingai nuo rezultatyvų, semantiškai svarbesnė yra pirmoji laiko plotmė, įeina rezultatinis, patirtinis bei **pastovios situacijos perfektas** (*inclusive perfect* (Maslov), *persistent situation perfect* (Comrie), *universal* (Kiparsky 2002)). Šiuo variantu yra apibūdinama tęstinė situacija – veiksmožodžiu nusakomas veiksmas ar būseną prasideda praeityje ir nenutrūkstamai tęsiasi iki kalbėjimo momento. Pastovios situacijos perfekto aktualumas dabarčiai gan akivaizdus – praeityje prasidėjęs įvykis dabarties (kalbėjimo) momentu nėra pasibaigęs, kitaip tariant, įvykis e visiškai sutampa su E laikotarpiu ir yra tokios pačios trukmės:

XVII pav. Pastovios situacijos perfektas.

Anglų kalboje pastovios situacijos perfekto būtiną laiką nurodantisrieveiksmis ir jis gali būti reiškiamas pagalbinio veiksmožodžio *have* forma su būtojo laiko dalyviu (*present perfect simple*) arba su gerundijumi (*present perfect continuous*). Pastovios situacijos perfekto taip pat galima priskirti **universalųjį** perfekto tipą, kuris kartais skiriamas jį iliustruojant anglų kalbos pavyzdžiais surieveiksmiu *always* ‘visada’ (pvz., *She has always been stubborn.*). Tačiau kadangi tokiose konstrukcijose E laikotarpio trukmė nurodo ne veiksmožodinis predikatas, o laikorieveiksmis, atskiru perfekto tipu universalusis perfektas nelaikytinas.

Kai kuriais pastovios situacijos perfekto atvejais reiškiamą situaciją tiksliau būtų apibūdinti ne kaip nenutrūkstamai E laikotarpiu iki R pradžios besitęsiančią situaciją, bet kaip veiksmą, kuris tokiaame laiko intervale dažnai kartojamas. Pavyzdžiui, toks atvejis galimas portugalų kaboje: *Tenho visitado a avó* ‘(Pastaruoju metu dažnai) lankiau senelę’. Anglų kalbos terminas *persistent* apima tiek tęstinę, tiek tokią reikšmes, o lietuvių kalba antrajam variantui įvardinti tikslesnis būtų **kartotinės situacijos perfekto** pavadinimas. Pastovios situacijos perfekto pirmasis laiko tiesės taškas į praeitį nutolęs gali būti įvairiais intervalais – juo gali būti apibūdinama netolimoje praeityje prasidėjusi situacija (angl. *I’ve been waiting here for an hour.*), bet taip pat ir ilgesnį laiko tarpą trunkantys veiksmi (angl. *I have always lived here.*

Netolimos praeities perfekto tipą išskiria jau B. Comrie ir apibrėžia jį kaip konstrukciją, naudojamą apibūdinti situacijoms, vykusioms netolimoje praeityje, ir todėl suvokiamoms kaip aktualioms dabartyje. B. Comrie rašo, kad „aktualumas dabarčiai nebūtinai reiškia nesenumą, tačiau nesenumas gali būti pakankama sąlyga aktualumui dabarčiai“ (Comrie 1976:60). Tačiau galbūt tokiu atveju perfekto naudojimo sąlyga ir būtų būtent šis kalbėtojo suvokiamas veiksmožodžio nusakomos situacijos aktualumas dabarčiai, o ne jo distancija laike nuo kalbėjimo momento. Netolimos praeities perfekto pavyzdžių randama senesnėse romanų kalbų gramatikose – B. Comrie cituoja XVII a. prancūzų kalbos gramatiką, kurioje nurodyta 24 valandų taisyklė: jei kalbama apie veiksmą, vykusį anksčiau nei prieš 24 valandas, turi būti naudojamas būtasis laikas, o jei situacija yra pasireiškusį per pastarąsias 24 valandas, jai reikšti reikalaujama perfekto (Comrie 1976:61).

Nesenumo taisyklės atspindi ir italų kalbos veiksmožodžio laikų terminologija – *passato remoto* (būtajam tolimajam) laikui priešinamas *passato prossimo* (būtasis artimasis) laikas, kuris kai kuriuose kalbos variantuose dar turi perfekto bruožų. Šių dviejų laikų vartoseną galima būtų iliustruoti tokiu pavyzdžiu, paimtu iš politikos entuziastų puslapio viename iš socialinių tinklų: it. *Il PD pesarese alla camera durante le politiche del 2013 prese 18 763 voti. Ieri ha preso 14 875 voti. ‘Pezaro demokratai 2013 m. parlamento rinkimuose į atstovų rūmus gavo („būtasis tolimasis“) 18 763 balsus. Vakar jie gavo („būtasis artimasis“) 14 875 balsus‘. Iš pirmo žvilgsnio chronologinio laiko skirtumo motyvacija skirtingų gramatinių laikų vartosenai atrodo akivaizdi. Tačiau kita vertus, sudėtinga, ir turbūt neįmanoma pasakyti, ar perfektas antrajame sakinyje naudojamas dėl įvykio nesenumo (*vakar*), ar dėl to, kad jo pasekmės (*rinkimų rezultatai*) yra aktualios ir visapusiškai galiojančios kalbėjimo momentu, skirtingai nei pirmojo sakinio veiksmas (*prieš penkerius metus vykę rinkimai, kurių rezultatai jau nebegalioja*).*

Nepaisant to, kad *passato remoto* rasime, pavyzdžiui, standartine kalba parašytuose istorijos vadovėliuose, būtent tuose italų kalbos dialektuose, kuriuose dar išlikusi ryški būtojo laiko ir perfekto priešprieša, atsispindi visai kitokia vartoseną. Štai pavyzdys iš Sicilijos dialekto: *Aju manciatu tanti voti u piscispata e m'ha fatu sempri beni. M'u manciai oj e mi fici mali* – ‘Esu daugelį kartų valgęs kardžuvę, ir visuomet gerai jaučiausi. Šiandien jos suvalgiau ir pasijutau blogai.’⁸ Panaši priešprieša išvelgiama ir Kalabrijos dialektuose: *l'aju fatto* (patirtinis perfektas) ir *u fici ora* (būtasis laikas su prieveiksniu *dabar*). Netolimos praeities perfekto tipo nebeįsistatuoja ir naujesnės italų kalbos gramatikos, kuriose pabrėžiama aktualumo dabarčiai samprata ir *passato prossimo* rekomenduojama naudoti aiškių ryšių su

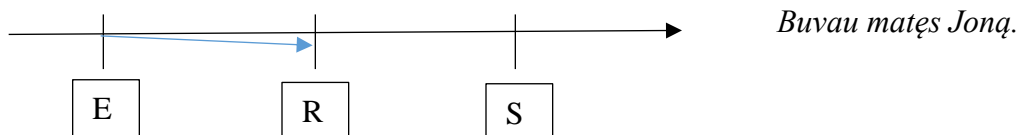
---

⁸ Pavyzdys iš Skubic 1973-74:231, percit. iš Squartini ir Bertinetti 2000:413.

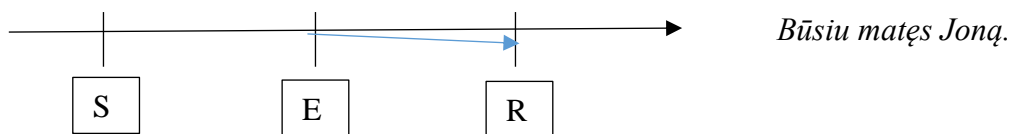
dabartimi turinčioms situacijoms, nepriklausomai nuo jų chronologinės distancijos nuo kalbėjimo momento (pavyzdžiui, Dardano ir Trifone 1997). Taigi, priimtini variantai gali būti tiek *Napoleone è nato a Ajaccio*, tiek *Napoleone nacque a Ajaccio*, priklausomai nuo to, kaip suvokiamas šio įvykio aktualumas dabarčiai.

Panašios išvados peršasi ir analizuojant anglų kalbos „karštųjų naujienų“ (*hot news*) perfekta. Ši sąvoka, pirmą kartą įvardinta 1971 m. McCawley straipsnyje, nurodo ypatingai laikraščių antraštėse naudojamo perfekto atvejus, kuomet kalbama apie chronologiškai artimus įvykius – naujienas. Ši tipą analizavę Dahlis ir Hedin teigia, kad „nustatant, kurios naujienos pateikiamos atitinkamai būtuojų laiku ir perfektu, atrodo sudėtinga „karštųjų naujienų“ statusui kaip tokiam priskirti kokią nors esminę rolę. Žinoma, gali būti, <...>, kad perfekto karštųjų naujienų vartoseną yra pagrįsta sąvoka, tačiau akivaizdu, kad buvimas „karšta naujiena“ nėra pakankama sąlyga tam, kad ji būtų pateikta perfektu“ (Dahl ir Hedin 2000:386). Taip pat ir P. Kiparsky'is abejoja, ar karštųjų naujienų perfekta galima laikyti atskiru perfekto tipu. Autorius siūlo tokius atvejus laikyti ypatinga rezultatinio perfekto reikšme, taigi, vėlgi karštųjų naujienų perfekta sieja su aktualumo dabarčiai reikšme. Papildomas tokios išvados argumentas yra tai, kad, norint atskirti karštųjų naujienų perfekto pavyzdžius nuo rezultatinio perfekto pavyzdžių, būtini laiko prieveiksmiai – be jų savarankiškos veiksmazodžio formų reikšmės išnyksta (plg. Kiparsky'io pateikiamą rezultatinio perfekto pavyzdį *The police have probably caught the suspect by now* ir „karštųjų naujienų“ perfekta *Archduke Ferdinand has been assassinated in Sarajevo. [“hot news” June 28, 1914]*). (Kiparsky 2002:7).

Remiantis H. Reichenbacho teorija, perfektas turėtų turėti lygiagrečius atitikmenis būtojo ir būsimojo laikų sferose. Juose išlieka perfektui būdingas E-R taškų santykis, o skiriasi tik kalbėjimo momento S pozicija, kuri nebesutampa su atskaitos tašku R, kaip esamojo laiko perfekto atveju:

XVIII pav. Būtašis atliktinis laikas (*Past Perfect*)

XIX pav. Būsiamasis atliktinis laikas (*Future Perfect*)

Tačiau kalbų duomenys rodo, kad šios kategorijos dažnai pasižymi skirtingomis ir tik joms būdingomis reikšmėmis, kurios peržengia šio darbo objekto ribas, tačiau kurias verta trumpai paminėti. Pluskvamperfektas dažnai reiškia ankstesnumą praeityje, kai laiko atžvilgiu lyginamos dvi praeityje pasireiškusių situacijų, pavyzdžiui, lietuvių kalboje: *Kai pradėjo lyti, jau buvau grįžęs namo*. Panašiai ir portugalų kalbos pluskvamperfektas neturi perfektui būdingos pastovios situacijos reikšmės, ir naudojamas tik ankstesnumui reikšti: *Saindo da escola já tinha perdido o parachuva* ‘Išeidamas iš mokyklos jau buvau pametęs skėtį’. Kitais atvejais pluskvamperfektas gali įgauti kai kurias perfektui būdingas reikšmes, pavyzdžiui, lietuvių kalbos eksperiencinė konstrukcija: *2000 metais Jonas jau buvo apsilankęs Paryžiuje*. Baltų kalbose randama ir vadinamoji ‘antirezultatyvinė’ pluskvamperfekto vartosena – liet. *Ji buvo trumpam užmigusi* arba lat. *Tu biji atvėris logu?*⁹ teikia informaciją ne tik apie tai, kad veiksmas yra įvykęs praeityje, bet taip pat ir apie tai, kad jo rezultatai kalbėjimo momentu nebegalioja (t.y. *ji šiuo metu nebemiega*, ir *langas jau yra uždarytas*). Panašiai ir būsimasis perfektas atitinkamai gali reikšti paskesnumą, įgauti kai kurias esamojo perfekto reikšmes, o taip pat turėti inferencinę reikšmę – pavyzdžiui, lat. *Būs pievākusi kādas patronas, ja soma tik smaga*¹⁰. ir taip pat liet. *Bus pagvelbusi kokį patroną, jei rankinukas toks sunkus*.

---

⁹ Pavyzdys iš Arkadiev ir Daugavet 2016:5

¹⁰ Pavyzdys iš Arkadiev ir Daugavet 2016:5

2.1 *Altomeridionali* dialektų perfektas

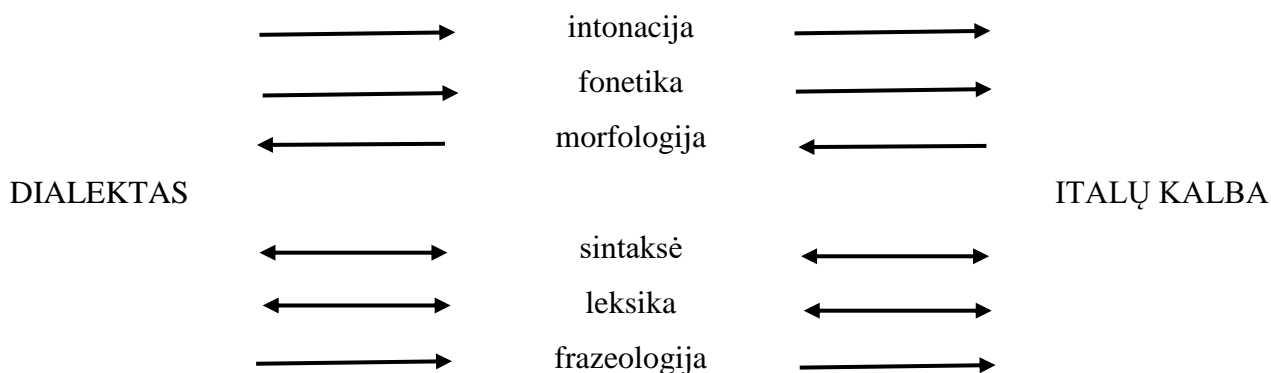
2.1.1 Italijos dialektai ir jų sociolingvistinė situacija

Italijos dialektų situacija neeilinė ir sudėtinga – kiekvienoje šalies dalyje sugyvena po tris kalbas – tai standartinė italų kalba, regioninis italų kalbos variantas bei dialektai, susiformavę lotynų kalbos pagrindu lygiagrečiai su italų kalba, kuri būtent ir yra pagrįsta vienu šių dialektų – Florencijos tarme. Aiškumo dėlei toliau pateikiami kiekvienos jų apibrėžimai (D' Achille 2002:26):

- Dialektas – tai lotynų kalbos pagrindu konkrečiame regione susiformavusi ir tik ten vartojama kalba, kuriai nebūdinga itin išsivysčiusi rašytinė tradicija.
- Regioninė kalba – tai tam tikroje geografinėje erdvėje vartojamas italų kalbos variantas, sistemiškai, skirtinguose lingvistinės analizės lygmenyse pasižymintis savybėmis, skiriančiomis jį tiek nuo kituose regionuose vartojamos kalbos, tiek nuo standartinės italų kalbos.
- Standartinė italų kalba gali reikšti:
  - Florencijos dialekto pagrindu susiformavusią italų kalbą, kuri aprašoma italų kalbos gramatikose.
  - Nuo regioninių elementų „išvalytą“ italų kalbą, kurią daugiausiai naudoja vidutinio ir aukšto išsilavinimo žmonės rašytinėje kalboje.
  - Diktorių ir aktorių mokyklose mokomą kalbą, kurią daugiausiai naudoja aktoriai, dubliuotojai ir radijo bei televizijos diktoriai.

Iki XIX a. vidurio didžiosios dalies Apeninų pusiasalio gyventojų kontaktai su standartine italų kalba buvo labai riboti arba visai neegzistuojantys. Tik XX a., švietimo sistemos ekspansijos ir, vėliau, nacionalinės televizijos bei radijo dėka, beveik visoje šalies teritorijoje įsitvirtino standartinė italų kalba. Unitarinės kalbos politikos šalutinis efektas – tam tikra dialektų stigmatizacija, jų susiejimas su žemesniaisiais visuomenės sluoksniais ir prastu išsilavinimu. Nepaisant to, net ir šiuo metu, ypatingai mažesniuose Italijos miesteliuose, gausu labai įvairaus amžiaus žmonių, kurių kasdienis tarpusavio bendravimas artimiausiame rate (šeima, giminės, draugai, vietos bendruomenė) vyksta savo regiono, ar miestelio, tarme. Tuo tarpu italų regioninė kalba naudojama visais kitais atvejais – darbo, mokslo ar kitokioje formalesnėje aplinkoje, taip pat bendraujant su iš kitų vietovių kilusiais žmonėmis. Šių trijų kalbų santykį puikiai apibendrina P. D' Achille: „Kaip Italijos dialektai yra „lotynų kalbos dialektai“ ir sudaro atskiras lingvistines sistemas, kurios visos lygiagrečiai yra kilusios iš *latino volgare*, kurią stipriai veikė Lotynų valdomų tautų skirtingų kalbų substratas, taip pat ir Italijos regioninės kalbos turėtų būti

laikomos kilusiomis iš italų kalbos, kurią ankstesni dialektai veikė (ir vis dar veikia) substrato kalboms analogišku būdu.“ (D’Achille 2002:27). Taigi, šios trys kalbos neišvengiamai nuolat viena kita veikia, bet tuo pat metu ir išlaiko ne tik savitą leksiką, bet ir savitas gramatines struktūras. XX pav. pavaizduotos šių įtakų tendencijos skirtinguose kalbos lygmenyse:

XX pav. Italijos dialektų ir standartinės italų kalbos sąveika (iš D’Achille 2002).

Šiame darbe bus aptariami šiaurinėje Apulijos regiono dalyje vartojami *altomeridionali* (aukštutiniai pietiniai) dialektai, kurie yra artimi Neapolio ir Kampanijos regiono kalboms. XXI pav. esančiame žemėlapyje pateiktos apytikslės šios dialektų grupės geografinės ribos. Šie dialektai susilaukia dialektologų dėmesio ir yra nemažai nagrinėti Italijos lingvistinės situacijos bei romanų kalbų kontekste, tačiau lyginamųjų tyrimų kitų Europos kalbų atžvilgiu bei Apulijos *altomeridionali* dialektų perfekto ar, plačiau, veiksmoždzio paradigmos sistemos tyrimų dar nėra.

Analizuojant dialektus privalu turėti omenyje, kad tai yra šnekamosios kalbos ir kad dialektą užrašyti mėginantis informantas ne tik nežino, kaip tai padaryti, bet taip pat ir yra perkeliamas į pusiau formalų kontekstą, kuriame dialektą vartoti jam yra neįprasta. Ypatingai tiriant Italijos regionines kalbas, bet taip pat ir dialektus, pasireiškia autocenzūros faktorius, kai informantas net ir nesąmoningai stengiasi išvalyti savo kalbą nuo bet kokių regioninių elementų. Skirtingi sociolingvistiniai kalbos prestižo tyrimai įvairiai išdėsto Italijos Šiaurės, Romos, Milano ir kitus kalbų variantus, tačiau žemiausias klasifikacijos laiptelis visuomet lieka tas pats – tai Pietų Italijos regioniniai variantai (De Mauro 1970, Sgroi 1981, Galli de’ Paratesi 1984, Sobrero 1988). Tad nenuostabu, kad ir autocenzūra ryškiausia Italijos Pietuose. Dialekto medžiagoje radus tam tikrą italų kalbai analogišką elementą sunku pasakyti, kiek tai yra natūralaus ir neišvengiamo dialektų „italėjimo“ proceso pasekmė, ir kiek įtakos turi autocenzūros

faktorius, į procesą įsijungiantis bet kurioje kalbėtojų neįprastoje, nenatūralioje situacijoje – pavyzdžiui, pildant klausimyną.

XXI pav. Italijos dialektai. *Altmeridionali* dialektų teritorija pažymėta geltona spalva (treccani.it)

Būtent dėl šių priežasčių buvo nuspręsta klausimynus informantams pateikti anglų, o ne italų kalba, tikintis, kad tokiu būdu sumažės italų kalbos interferencija morfosintaksinių struktūrų, kurios gali būti išvelgiamos klausimuose, atžvilgiu, bei mažiau veiks autocenzūros faktorius, kadangi bus ignoruojamas italų kalbos ir dialekto santykis su visais jam būdingais įtampos ir prestižo aspektais. Žinoma, toks metodas neapsieina be trūkumų – ženkliai apribojamas potencialių informantų ratas, kadangi pastarieji privalo mokėti anglų kalbą, o tai reiškia, kad jie greičiausiai bus pakankamai išsilavinę jaunosios kartos atstovai, kurie dialektą vartoja sąlyginai mažiau ir pasyviau (klausymas - supratimas).

Ši sociolingvistinė situacija turi lemtingą įtaką perfekto tyrimui Italijos *altomeridionali* dialektuose. Italų standartinėje kalboje sintetinis būtasis laikas naudojamas tik retais atvejais, istoriniams ar chronologiškai tolimiems įvykiams apibūdinti, pasakose, ir pan., o anksčiau buvęs perifrastinis perfektas yra įgavęs būtojo laiko funkciją. Perifrastinio būtojo laiko ekspansija sintetinio būtojo sąskaita yra ypatingai ryški šiauriniuose Italijos dialektuose, kurie, kaip žinia, yra įgavę didžiausią prestižą. Tuo tarpu Pietų Italijoje pastebima intensyvi abiejų būtųjų laikų vartoseną ir spėjama, kad perifrastinis perfektas turėtų būti išlaikęs visas savo funkcijas, nesiplėsdamas, ar mažiau plėsdamasis, į sintetinio būtojo laiko sferą. Tačiau šio fenomeno paplitimo zona taip pat sutampa su neprestižiškiausiu kalbos variantu, todėl, kaip minėta anksčiau, informantai yra labai linkę taisyti savo kalbą formaliose situacijose. Negana to, vieną morfosintaksinę kategoriją pakeisti kita, taip pat egzistuojančia informanto kalbos ištekliuose, yra daug lengviau nei, pavyzdžiui, keisti leksiką nežinomais elementais ar juo labiau, koreguoti tarimą, siekiant prisitaikyti prie prestižiškesnio kalbos varianto (XX pav. sąveikos schema). Todėl būtent analizuojama struktūra yra jautriausia šiems sociolingvistiniams faktoriams.

2.1.2 Perfekto sandara *altomeridionali* dialektuose

Altomeridionali dialektų perfekto sandaros schema atitinka Europos kalbose paplitusius modelius. Perfektas sudaromas iš pagalbinio veiksmažodžio ir iš leksinio veiksmažodžio būtojo laiko dalyvio. Dialektologų aprašoma dviejų pagalbinių veiksmažodžių – HABEO ir SUM – vartoseną: „Nuo Romos – Ankonos linijos iki viso aukštutinio Pietų regiono (įskaitant ir Salento regioną bei šiaurinę Kalabriją) perifrastinių laikų sandaroje yra paplitęs *būti/turėti* pagalbinių veiksmažodžių varijavimas, kuris įvairiose vietovėse įgauna skirtingas formas. Galimas laisvas abiejų pagalbinių veiksmažodžių varijavimas visiems ar tik kai kuriems asmenims arba jų kaita priklausomai nuo asmens – ypatingai vidurinėje regiono dalyje labiausiai paplitusi yra schema, pagal kurią III asmenyje naudojamas *turėti*, o kituose asmenyse – *būti*. <...> Kai kuriuose dialektuose, pavyzdžiui, L‘Akviloje, ta pati pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimo schema galioja visiems veiksmažodžiams, o kitur pagalbina veiksmažodžiai, kaip ir italų kalboje, žymi skirtingų konstrukcijų priešpriešas: pavyzdžiui, Morano Kalabro mieste (Kozencos provincija), I ir II asmenyje galima naudoti abu pagalbinius veiksmažodžius tokiems veiksmažodžiams, kaip *eiti/ateiti* <...>, tačiau tai negalioja intranzityviniams veiksmažodžiams, kurie italų kalboje reikalautų *turėti*. Šios morfologinės aplinkybės sudaro sąlygas susiformuoti

sistemoms, pagal kurias pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimas atskiria tris skirtingas konstrukcijų klases, o ne dvi, kaip standartinėje [italų] kalboje.“ (Loporcaro 2009:138)

Altomeridionali dialektai turi po dvi kiekvieno pagalbinio veiksmažodžio paradigmas – kirčiuotas ir nekirčiuotas formas¹¹. Štai Altamuros miestelio (Bario provincija) tarmėje¹² perfektui sudaryti paprastai naudojamos nekirčiuotosios formos, tačiau pastebimas ir tam tikras variantiškumas – kai kuriais atvejais gali būti panaudota ir kirčiuota forma. Tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos I ir II asmenyje visiems veiksmažodžiams galimas laisvas pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimas, kuris niekaip neįtakoja konstrukcijos semantikos (Loporcaro 1988:278). Tuo tarpu trečiajame asmenyje toks laisvas variavimas nebegalimas. Pagal pagalbinių veiksmažodžių vartoseną trečiajame asmenyje skiriamos dvi veiksmažodžių klasės – pirmajai priklauso tranzityviniai ir inergatyviniai veiksmažodžiai, o antrajai – inakuzatyviniai ir sangražiniai veiksmažodžiai. Su pirmąja klase III asm. vienaskaitoje galimi abu pagalbinių veiksmažodžių, o daugiskaitoje naudojamas tik [aveⁱ], tuo tarpu su antrąja veiksmažodžių klase III asm. daugiskaitoje galimi abu variantai, o vienaskaitoje – tik [jes:] (*ibid.*) Taigi, Altamuros dialekto perfekto paradigma atrodo taip:

[mangɛ] ‘valgyti’, [fɪ] ‘eiti’ (Altamura)					
VNS.			DGS.		
I	[ag:j / sɔ mandʒeit, ʃuut] ‘esu valgęs, ėjęs’		I	[am(ə) / asiim mandʒeit, ʃuut] ‘esame valgę, ėję’	
II	[a: / sɔ mandʒeit, ʃuut] ‘esi valgęs, ėjęs’		II	[aviit / asiit mandʒeit, ʃuut] ‘esate valgę, ėję’	
III	[a (avə) / je mandʒeit]	[je ʃuut]	III	[ɔn: (awɔn:) mandʒeit]	[ɔn: (awɔn:) / sɔ ʃuut]

XXII pav. Altamuros dialekto perfekto paradigma (pagal Loporcaro 1988).

Tuo tarpu Bišeljės miestelio dialekte, kurio duomenimis bus grindžiama perfekto semantikos analizė kitame poskyryje, 1939 metais užrašytais duomenimis, egzistuoja tik viena pagalbinio veiksmažodžio paradigma. Tiek tranzityviniai, tiek inergatyviniai ir inakuzatyviniai veiksmažodžiai visuose asmenyse reikalauja [aveⁱ], išskyrus vienaskaitos II asm., kuriame visuomet privalomas [jes:].

¹¹ [jes:] ‘būti’ kirčiuotas: [sɔnd], [sɪnd], [je], [asiim], [asiit], [sɔnd]. [jes:] ‘būti’ nekirčiuotas: [sɔ], [sə], [je], [siim], [siit], [sɔ]. [aveⁱ] ‘turėti’ kirčiuotas: [jag:j], [jɛ], [jɛiv], [aviim], [aviit], [javənə/jevənə/jɔn:]. [aveⁱ] ‘turėti’ nekirčiuotas: [ag:j/e:], [a:], [a] ([avə]), [am(ə)], [aviit], [ɔn:/awɔn:].

¹² Michele Loporcaro 1988 m. išleistos Altamuros dialekto istorinės gramatikos (*Grammatica storica del dialetto di Altamura*) dėka, tai – neabejotinai išsamiausiai ir profesionaliausiai aprašytas *altomeridionali* dialektas. Šiuo M. Loporcaro veikalu neretai remiamasi analizuojant šiuos dialektus. Taip pat ir šiame darbe remiamasi susistemintais Altamuros dialekto duomenimis kito tos pačios grupės dialekto duomenų analizei.

[mangɛ] ‘valgyti’, [ʃi ¹] ‘eiti’ (Bišeljė, 1939) ¹³			
VNS.		DGS.	
I	[ie ag:jə mandziot, ʃuut] ‘esu valgęs, ėjęs’	I	[ni amə mandziot, ʃuut] ‘esame valgę, ėję’
II	[tiue si mandziot, ʃuut] ‘esi valgęs, ėjęs’	II	[vi avitə mandziot, ʃuut] ‘esate valgę, ėję’
III	[idde ovə mandziot, ʃuut] ‘yra valgęs, ėję’	III	[chir ɔn:ə mandziot, ʃuut] ‘yra valgę, ėję’

XXIII pav. Bišeljės dialekto perfekto paradigma (pagal De Gregorio 1939).

Tačiau ši sistema nebeatitinka šiuolaikinės vartosenos – klausimynuose surinkti duomenys rodo, kad vienaskaitos pirmajame asmenyje visoms veiksmažodžių klasėms naudojamas SUM pagalbinis veiksmažodis – [sɔ] arba [sɔk], jei dalyvis prasideda balse. Nors HABEO pagalbinio veiksmažodžio pirmojo asmens forma [ag:jə] buvo panaudota tik vieną kartą, rezultatyvo ateityje verte¹⁴, tačiau respondentai teigė, kad ji dar vis įmanoma ir daugeliu kitų perfekto atveju, nors jaučiama kaip archajiška. Vienaskaitos antrajame asmenyje yra išlikusi SUM forma [sɪ], o trečiajame asmenyje pastebėta nemažai variacijų. Beveik visais atvejais naudojamos HABEO ([ave¹]) formos – senesnioji [ovə] arba nekirčiuota forma [a]. Vartoseną įvairuoja priklausomai nuo leksinio veiksmažodžio fonologinių ypatybių – visos aptiktos [ovə] formos naudojamos prieš balse [a] prasidedančius veiksmažodžius, pavyzdžiui *ov’ apeirt, ov’ arrvot, ov’ accis, s’ov’ attaccot*, taip pat ir *s’ova iss mangiot* ‘turėtų būti suvalgęs’, kur tarp leksinio veiksmažodžio dalyvio ir pagalbinio veiksmažodžio įsiterpia veiksmažodžio ‘būti’ bendratis *iss*, prasidedanti balse ir leidžianti naudoti [ovə]. Kitais atvejais, prieš priebalse prasidedančias veiksmažodžių formas, naudojama nekirčiuota HABEO forma *a: a mangiot, a litt, a chovit, a mourt, a mezzequot, a partit*. Aptikta ir SUM pagalbinio veiksmažodžio vienaskaitos trečiojo asmens formų – ypatingai su inakuzatyviniais veiksmažodžiais, kurie italų kalboje reikalauja SUM pagalbinio veiksmažodžio – *è mourt, è sciit, è stot, è partit*. Daugiskaitos paradigmoje išlikusios tos pačios HABEO formos – atitinkamai pirmajam, antrajam ir trečiajam asmeniui – [amə], [avitə], [ɔn:ə]. Taigi, lyginant su 1939 metais užrašytais duomenimis, pastebima SUM pagalbinio veiksmažodžio sferos ekspansija ir antras HABEO formos variantas *a* prieš priebalses.

¹³ De Gregorio 1939:50, iš Loporcaro 1988: 278

¹⁴ *Mo’ che vein arret, chessa cos agghia vendit gio’*
Dabar kad ateiti.PRS.SG.2 atgal DEM.SG.F namas habere.PRS.SG.1 parduoti.PPP jau
‘Kai grįši, šiuos namus jau būsiu pardavęs’

Perfekto pagalbinių veiksmažodžių paradigma (Bišeljė, 2018)			
VNS.		DGS.	
I	[sɔ, sɔk, ag:jə]	I	[əm:ə]
II	[sɪ]	II	[avɪtə]
III	[ovə, a, e]	III	[ɔn:ə]

XXIV pav. Bišeljės dialekto perfekto pagalbinių veiksmažodžių paradigma (pagal klausimynuose surinktus duomenis)

Negalima atmesti hipotezės, kad ir Bišeljės dialekte pagal tam tikras veiksmažodžius klases būtų galima skirti daugiau nei vieną perfekto paradigmą pagal pagalbinių veiksmažodžių naudojimą, o galbūt ir pagal dalyvių derinimą. Tačiau tokioms paradigmoms nustatyti reikėtų daug platesnio tyrimo. Kol kas akivaizdu, kad tokia galimai egzistuojanti sudėtingesnė sistema nesutampa nei su standartinės italų kalbos, nei su išsamiai aprašyto Altamuros dialekto perfektų ypatybėmis. Remiantis turimais duomenimis, priimtinausia atrodo daugiausiai laisvo pagalbinių veiksmažodžių SUM ir HABEO vienaskaitos I ir III asmenyse varijavimo, kurį veikia fonologinės ypatybės, hipotezė.

Įdomu, kad *altomeridionali* dialektuose yra paplitusi dar viena perfektą primenanti konstrukcija su pagalbiniu veiksmažodžiu *tene* < TENERE. Ji formuojama analogiškai HABEO/SUM perfektui, iš asmenuojamos TENEO formos ir būtojo laiko dalyvio. Daugiausia TENEO konstrukcija naudojama su tranzityviniais veiksmažodžiais, nors randamas ir vienas kitas pavyzdys su netranzityviniais. Šios konstrukcijos paradigma pateikta XXV pav.:

TENEO + PPP (Bišeljė)			
VNS.		DGS.	
I	[ie tɪŋgə mandzɪot]	I	[ni tənə:mə mandzɪot]
II	[ti teinə mandzɪot]	II	[vi tənə:tə mandzɪot]
III	[cur tenə mandzɪot]	III	[chir tɪŋgənə mandzɪot]

XXV pav. Bišeljės dialekto TENEO + PPP konstrukcijos paradigma.

Dialektologų teigimu, *altomeridionali* dialektų perfekto tipo konstrukcijose su būtojo laiko dalyviais pastarieji yra derinami. Kaip rašo M. Loporcaro, „[k]albant apie [*altomeridionali* dialektų] sintaksę, privalu paminėti dalyvio derinimo išlaikymą už toskaniškųjų sąlygų ribų su tiesioginiu, ne klitiku išreikštu objektu tranzityvinėse konstrukcijose. Šis derinimo tipas, nerandamas Sicilijoje ir vidurinėje bei pietinėje Kalabarijoje, yra plačiai paplitęs vidurinėje regiono dalyje bei *altomeridionali* dialektuose, taip pat ir Salento regione.“ Dialektologas pateikia pavyzdžius iš geografiškai plataus regiono – Askoli Pičeno, Neapolio, Altamuros, Lečės. (Loporcaro 2009:138). Štai Altamuros dialekto pavyzdžiai:

- (1) [ag:j   apɛrtə   la   pwort]   (Loporcaro 1988:279)
habere.PRS.SG.1   atidaryti.PPP.F.   ART.DET.F   durys.F.
‘atidariau duris‘
- (2) [ag:j   apɪrt   u   purtəun]   (*ibid.*)
habeo.PRS.SG.1   atidaryti.PPP.F.   ART.DET.M   lauko durys.M.
‘atidariau lauko duris‘

Autoriaus teigimu, inakuzatyvinių veiksmažodžių perfektuose privalomas derinimas su subjektu, nepriklausomai nuo pagalbinio veiksmažodžio (SUM ar HABEO) net ir tuose variantuose, kuriuose pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimas yra visiškai laisvas, pavyzdžiui, Altamuros dialektas:

- (3) [sɔ   / ag:j   mwert]   (*ibid.*)
sum.PRS.SG.1 / *habeo*.PRS.SG.1   mirti.PPP.M.
‘esu miręs‘
- (4) [sɔ   / ag:j   mwort]   (*ibid.*)
sum.PRS.SG.1 / *habeo*.PRS.SG.1   mirti.PPP.F.
‘esu mirusi‘

Šių būtojo laiko dalyvių derinimas yra metafonetinis – tiek Altamuros, tiek Bišeljės dialektuose jų galūnės yra nukritusios, kurių vietoje yra likęs tik šva garsas. Tačiau prieš nukrisdamos, šios skirtingų giminių ir skaičių galūnės yra paveikusios dalyvio šaknies balsį. Todėl dalyvių formos būtent juo ir skiriasi. Vis dėlto, panašu, kad šis reiškinys nyksta – šiam darbui tirta Bišeljės dialekto duomenimis dalyvių forma yra tik viena ir nekintanti. Jie nederinami nei su tranzityvinių veiksmažodžių objektu, nei su inakuzatyvinių veiksmažodžių subjektu¹⁵.

Be italų kalbos įtakos tranzityvinių veiksmažodžių atveju (išskyrus atvejus su kairiojoje dislokacijoje esančiais objekto klitikais, italų kalboje tranzityvinių veiksmažodžių objektai su būtojo laiko dalyviais *passato prossimo* formose nederinami), tai gali būti susiję su progresuojančiu HABERE gramatinimu. Šis veiksmažodis, anksčiau buvęs posesyvinis, šiuo metu pozicijas vis dažniau užleidžia veiksmažodžiui TENERE. Čia vertėtų trumpai apžvelgti tarpusavyje konkuruojančių posesyvinių veiksmažodžių TENERE ir HABERE pagrindines reikšmes. TENERE ‘turėti‘ reiškiamas:

1. Nuosavybė: [tenə   tanda   ter:ɪn:]   (Loporcaro 2009:287)
tenere.PRS.SG.3   daug.F.   žemė.F.
‘turi daug žemės‘

¹⁵ Vis dėlto negalima atmesti hipotezės, kad ir Bišeljės dialekte dalyviai visgi yra derinami, tačiau šio tyrimo eigoje to stebėti nepavyko dėl to, kad respondentai klausimynus pildė raštu. Žinia, kad dialektai neturi rašytinės tradicijos, todėl gali būti, kad respondentai tiesiog nežinojo, kaip raštu perteikti tarmės garsus – kai kuriems jų italų kalbos raidyne atitikmenų nėra.

2. Giminystės ryšiai: [tɛnə do frɛit] (ibid.)
tenere.PRS.SG.1 du brolis.PL
 ‘turiu du brolius‘

3. Kai kurios būsimosios laiko gramemoms būdingos reikšmės, pavyzdžiui:

Deontinis modalumas: [pəp:ɪn tənə da jes: awukɛit] (ibid.)
Pepinas tenere.PRS.SG.3 PREP būti.INF advokatas]
 ‘Pepinas turi tapti advokatu‘

Prediktyvas: [aŋgona dɪ dʒ:uwan:ə tənə da rəmbə də kɛip] (ibid.)
kažkuri diena Džiovanis tau tenere.PRS.SG.3 PREP sudaužyti.INF iš galva
 ‘anksčiau ar vėliau Džiovanis duos tau į galvą‘

HABERE reiškiamas:

1. ‘gauti‘: [sə wutə na lɛt:ərə da pəp:ɪɪn] (ibid.)
esu habere.PPP ART.IND.F. laiškas iš Pepinas
 ‘gavau laišką iš Pepino‘

[nan l ɛ] (ibid.)
ne PRON.M.SG. habere.PRS.SG.2
 ‘negausi! (neduosiu!)‘

2. ‘įgauti‘: [čə lu rɛnə jɛvə na šəlatuur] (ibid.)
Jei ART.DET. grūdai habere.PRS.SG.3 ART.IND.F. sušaldymas
 ‘jei grūdai gauna šalnų/sušalą‘

3. Pasyvas: [jɛvə šəlɛit] (ibid.)
habere.PRS.SG.3 šalti.PPP
 ‘yra šaldomas‘

4. Kautatyvinė konstrukcija: (ibid.)

[mə sɔ f:at: avɛ li solt] (ibid.)
man esse.PRS.SG.1 daryti.PPP habere.INF ART.DET.PL.M pinigai
 ‘priverčiau (ką) duoti man pinigų‘

5. Laiko distancija: (ibid.)

[jɛv as:ɛ ka sɔ r:əvɛit] (ibid.)
habere.PRS.SG.3 daug kad esse.PRS.SG.1 atvykti.PPP
 ‘atvykau prieš daug laiko‘

[mo jɛv ka sɔ r:əvɛit] (ibid.)
Dabar habere.PRS.SG.3 kad esse.PRS.SG.1 atvykti.PPP
 ‘atvykau visai neseniai‘

6. Būsimasis laikas: [kra: ag:j ʃi: au mərəcot] (ibid.)
rytoj habere.PRS.SG.2 eiti.INF į turgus
 ‘rytoj eisiu į turgų‘

Taigi, TENERE šiuose dialektuose yra pagrindinis posesyvinis veiksmažodis, jau įgavęs ir modalinių bei gramatinių reikšmių, o HABERE, leksinėmis reikšmėmis nebenaudojamas, visų pirma naudojamas modalinėmis reikšmėmis ir kaip galutinai sugramatintas pagalbinis veiksmažodis. Būsimasis laikas su HABERE pasižymi įvairesnėmis reikšmėmis, nei būsimasis laikas su TENERE – HABEO AD CANTARE struktūra gali turėti ne tik deontinio modalumo ir prediktyvo, bet ir episteminio modalumo, prielaidos, abejonės reikšmes bei žymėti ateityje vyksiantį veiksmą be modalinės vertės (Loporcaro 2009:287). Abu veiksmažodžiai pakaitomis naudojami frazeologizmuose ‘skubėti’, ‘būti teisiu/neteisiu’, ‘būti tam tikro amžiaus’, tačiau tik TENERE reiškiamas ‘būti išalkusiu’ bei ‘norėti miegoti’.

2.1.3. Perfekto sfera *altomeridionali* dialektuose

Kaip rašo P. M. Bertineto ir M. Squartini, italų kalbos būtųjų laikų *passato prossimo* ir *passato remoto* distribucijos klausimas yra viena labiausiai paplitusių italistikos klišių. Pasak vyraujančios nuomonės, šių laikų vartoseną šalies Šiaurėje ir Pietuose radikaliai skiriasi: šiaurinėje Italijos dalyje kone be išimčių vartojamas *passato prossimo*, o pietinėje dalyje daug dažnesnis yra *passato remoto*. Tačiau kaip bebūtų keista, tyrimų, kurie, remiantis regioniniais vartosenos skirtumais, būtų patvirtinę ar paneigę šią hipotezę beveik nėra (Bertineto 1996:383), galbūt būtent dėl to, kad šis klausimas neretai laikomas savaime suprantamu.

Bertineto ir Squartini šių dviejų italų kalbos būtųjų laikų skirtumą apibendrina taip: „Esminė savybė, kuri atskiria perifrastinį perfektą¹⁶ nuo sintetinio ir kuri sieja perifrastinį perfektą su kitais perifrastiniais laikais – tai galimybė laiko prieveiksmių pagalba aktyvuoti atskaitos momentą, t.y., vertinimo tašką, kuris laiko tiesėje yra pozicionuojamas po įvykio momento ir kurio atžvilgiu šis įvykis įvardijamas kaip užbaigtas. Taigi, perifrastinio perfekto semantika reikalauja trijų taškų laiko tiesėje: įvykio taško, kuris žymi situacijos vyksmo momentą, kalbėjimo taško, t.y., kalbėjimo akto deiktinio *hic et nunc*, bei atskaitos taško, kuris perifrastinio perfekto atveju paprastai sutampa su kalbėjimo tašku“ (*ibid.*:386). Nors autoriai čia remiasi H. Reichenbacho perfekto semantikos schema, žinia, kad standartinės italų kalbos perifrastinis būtasis laikas *passato prossimo*, sudaromas iš asmenuojamų *essere* ir *avere* pagalbinių veiksmažodžių bei leksinio veiksmažodžio būtojo laiko dalyvio, perfektu

---

¹⁶ Čia perfekto terminas naudojamas dėl italistikos terminologinės tradicijos.

nebelaikytinas – *passato prossimo* yra virtęs būtuju laiku – jis gali būti laisvai naudojamas, pavyzdžiui, pasakojimuose ir yra praradęs aktualumo dabarties momentui reikšmę (Squartini ir Bertinnetto 2000). Tačiau atsakymo į klausimą, ar situacija yra tokia pati Italijos dialektuose ir regioniniuose italų kalbos variantuose, dar nėra. Bertinnetto (1996) analizuoja *passato prossimo* ir *passato remoto* distribuciją ir semantiką regioniniuose italų kalbos variantuose, o M. Loporcaro teigia, kad šio tyrimo rezultatai atitinka ir dialektų situaciją (Loporcaro 2009:148, 111 išnaša). Tokia prielaida gali būti tik apytikrė, kadangi perfekto semantikos klausimas dialektuose dar netirtas. Vis dėlto, būtų galima pradėti tyrimą nuo hipotezės, kad *passato prossimo* semantika *altomeridionali* dialektų zonos regioninėje italų kalboje atspindi šių dialektų perfekto (jei atitinkama struktūra dar nėra virtusi būtuju laiku ir perfektu laikytina) semantiką.

Bertinnetto (1996) tyrimas pagrįstas klausimynais, kuriuos respondentai pildė raštu dešimtyje skirtingų Italijos miestų, iš kurių du – Neapolis ir Potenca – yra *altomeridionali* dialektų teritorijoje. Remiantis šiuos regioninius italų kalbos variantus atstovaujančių respondentų pateiktais duomenimis, susistemintais Bertinnetto (1996:411-415), *passato prossimo*, kitaip tariant, hipotetinis perfektas, nėra naudojamas skirtingų tipų pasakojimo kontekstuose (tiek pasakojime pirmuoju, tiek trečiuoju asmeniu). Tik apie pusė respondentų *passato prossimo* naudoja praeities įvykiams reikšti, jei sakinyje yra tolimesnė laiko distanciją nurodantisrieveiksmis – nepaisant to, ar tokio praeities įvykio rezultatas yra pabrėžiamas kalbėjimo momentu, ar ne, pavyzdžiui:

- (A) *Questa villa, in cui ancora oggi viviamo, COSTRUIR-LA un mio antennato.*
‘Šią vilą, kurioje dar dabar gyvename, JĄ PASTATYTI vienas mano protėvių.’
- (B) *COMPRIARE il computer due anni fa, e da allora la mia vita CAMBIARE.*
‘NUSIPIRKTI kompiuterį prieš dvejus metus, ir nuo tada mano gyvenimas PASIKEISTI.’
- (C) *Ieri TROVARE questo libro.*
‘Vakar RASTI šią knygą.’ (Bertinnetto 1996:411-412)

Visi ar beveik visi (70 – 100 %) Neapolio ir Potencos respondentai *passato prossimo* naudojo tik trimis atvejais. Tai eksperiencinės konstrukcijos (5); universalusis perfektas (6); rezultatinis perfektas (7):

- (5) *Nel periodo in cui abitavi in Francia, tu ANDARE mai a Parigi?*
‘Tuo metu, kai gyvenai Prancūzijoje, ar kada NUVAŽIUOTI į Paryžių?’
- (6) *Finora io VIVERE sempre in questa casa.*
‘Lig šiol aš visuomet GYVENTI šiuose namuose.’

- (7) (- Ar tau patiko diskas, kurį tau padovanojau praėjusiais metais?)

- *Non so, non ASCOLTARLO ancora.*

‘Nežinau, dar jo NEKLAUSYTI‘

(*ibid.*)

Taigi, nepaisant to, kad sudėtinga būtų paneigti galimybę *passato prossimo* aptikti pasakojimuose, ar sakiniuose su aktualumu dabarčiai, kuris išreikštas ne pačiu veiksmažodžiu, o kitais kalbos elementais (A-C pavyzdžiai), remiantis šiais regioninių italų kalbos variantų duomenimis, hipotezė, kad *altomeridionali* dialektuose (ir galbūt mažiau autocenzūros ir formalaus konteksto veikiamose regioniniuose kalbos variantuose) perfektas dar nėra virtęs būtuju laiku ir pasižymi būtent (5) – (7) reikšmėmis, atrodo tikėtina.

Šiai hipotezei patikrinti penkių Bišeljės miestelyje (*altomeridionali* dialektų teritorija, Barletta-Andria-Trani provincija) gimusių ir gyvenančių respondentų buvo paprašyta užpildyti perfekto klausimyną iš Dahl (2000). Klausimynas respondentams buvo pateiktas anglų kalba, siekiant sumažinti italų kalbos interferenciją, ir jų buvo paprašyta jame esančius sakinius išversti į dialektą. Šiame klausimyne esančiuose sakiniuose veiksmažodis pateikiamas nežymėta forma, kad konkreti kalbos, iš kurios verčiama, forma neįtakotų pasirinkimo, ir respondentas turi įrašyti tinkamiausią veiksmažodžio formą savo kalboje, pavyzdžiui:

I GET my wage yesterday, so I can now BUY you a beer.

Remiantis 1-7 klausimyno sakiniais su perfektui būdingiausiomis reikšmėmis (**rezultatinis** ir **patirtinis** perfekto tipai), nesudėtinga identifikuoti iš SUM/HABEO ir būtojo laiko dalyvio sudarytą gramemą, kuri yra neabejotinai dominuojanti – panaudota 30-yje iš 35-ių sakinių.

- (8) [A: I want to give your sister a book to read, but I don't know which one. Are there any of these books that she READ already?]

B: Yes, she READ this book.

Sen, cuss u ha leitt
taip DEM.SG.M. ART.SG.M. *habere*.PRS.SG.3 skaityti.PPP

‘Taip, ji skaitė šią knygą.’

- (9) [Question: Can you swim in this lake? (= Is it possible for anybody to swim in this lake?)]

Yes, at least I SWIM in it several times.

Sen so natot nu sacc d vult
taip esse.PRS.SG.1plaukioti.PPP ART.IND maišas PREP kartas.PL

‘Taip, esu čia plaukiojęs daugybę kartų.’

8-11 klausimyno punktai yra sudaryti iš trumpų pasakojimų su skirtingomis laiko nuorodomis (‘prieš valandą’, ‘vakar’ ir ‘kai buvau mažas’) – pagal Dahl (2000:807) aprašą, jei gramema naudojama taip pat ir šiuose pasakojimuose, ji greičiausiai yra ne perfektas, o tiesiog bendras būtasis laikas. Trys iš penkių respondentų 1-7 sakinių gramemą panaudojo ir 8 punkte, su laiko nuoroda ‘prieš valandą’, tačiau

tik viena respondentė ją naudojo ir 9-10 punktuose surieveksmiu ‘vakar’, ir nė vienas respondentas perfekto nepasirinko pasakojimui su laiko nuoroda ‘kai buvau mažas’:

- (8) [Do you know what happened to me just an hour ago?]
I WALK in the forest. Suddenly I STEP on a snake. It BITE me in the leg. I TAKE a stone and THROW (it) at the snake. It DIE.
Scce camnenn ind o vusch e so pstot n serpende, m ha mezzequot la ghemm e so awandote n pchiouzz n giu so mneit appeirs e so accese.
‘Ėjau mišku ir užmyniau ant gyvatės, ji man įgėlė į koją ir aš pasiėmiau akmenį ir mečiau į ją ir ją užmušiau.’
(perfektas)
- (9) [Do you know what happened to me yesterday?]
I WALK in the forest. Suddenly I STEP on a snake. It BITE me in the leg. I TAKE a stone and THROW (it) at the snake. It DIE.
Scce camnenn ind o vusch e pstibb n serpende, m mezzequo' la ghemm, awandibb n pchiouzz n giu mnibb appeirs e u accedibb
‘Ėjau mišku ir užmyniau ant gyvatės, ji man įgėlė į koją, ir aš pasiėmiau akmenį, ir mečiau į ją ir ją užmušiau.’
(būtais laikas)

Taigi, perfekto gramemos vartoseną pasakojimuose nulemia skirtingas įvykio atstumas nuo kalbėjimo momento, o ne pati pasakojimo, kaip vienas po kito vykstančių veiksmų, struktūra. Vienareikšmiškai prieš valandą atsitikęs įvykis suvokiamas kaip aktualus kalbėjimo momentu ir jam nurodyti pasirenkamas perfektas – o štai surieveksmiu ‘vakar’ jau galimi abu variantai, priklausomai nuo kalbėtojo. Šiuo klausimu M. Loporcaro rašo, kad visi *altomeridionali* dialektai pasižymi perfekto ir aoristo skirtimi, kuri pagrįsta sąryšio su kalbėjimo momentu buvimu ar jo nebuvimu, ir pateikia šiuos pavyzdžius iš Neapolio dialekto: [stemattine agge mannate bbwo:ne] ‘šįryt skaniai pavalgiau’ (perfektas) ir [aje:re mannaje malamende] ‘vakar valgiau neskaniai’ (aoristas). Dialektologas teigia, kad šiuo metu, dėl standartinės kalbos spaudimo, Neapolyje jau sakoma ir [aje:re agge mannate malamende] ‘vakar valgiau neskaniai’ (perfektas), tuo tarpu pirminės perfekto vartosenos sąlygos geriau išsilaikiusios mažesniuose miesteliuose, pavyzdžiui, Altamuroje: [u so vist stamattin] ‘mačiau jį šįryt’ (perfektas), bet [u wudibb ajir] ‘mačiau jį vakar’ (aoristas), o [*u so vist ajir] ‘mačiau jį vakar’ (perfektas) būtų negramatiškas sakiny (Loporcaro 2009:148). Panašu, kad Bišeljės dialekte pasireiškia būtent tokia Neapolio kalbai būdinga situacija, kai laiko atkarpa, kurioje naudojamas perfektas, po truputį plečiasi. Vis dėlto, nė vienas respondentas perfekto nenaudojo sakiniuose apie istorinius įvykius ar anksčiau nei ‘vakar’ nutikusių įvykių pasakojimuose. Taigi, panašu, kad (8) pavyzdyje panaudotas perfektas turi **netolimos praeities perfekto** reikšmę.

Vis dėlto, vertėtų pažymėti, kad ne tik pats netolimos praeities perfekto tipas yra diskutuotinas (1.5. poskyris), bet būtent (8) pavyzdžio kontekste naudojamas būtasis laikas (ar regioninėje italų kalboje – *passato remoto*, sintetinis būtasis laikas) yra vienas ryškiausių kalbos elementų, identifikuojančių kalbėtoją kaip kilusį iš pietinės Italijos dalies, taigi, vartojantį patį neprestižiškiausią kalbos variantą. Standartinėje italų kalboje ir Šiaurės Italijos regioninėse kalbose perfekto sferai sparčiai plečiantis į būtojo laiko sferą, ir pastarajam nykstant, preskriptyvinės gramatikos stengiasi išsaugoti abu būtuosius laikus. Tačiau lingvistinio išsilavinimo neturinčiam kalbėtojui aktualumo dabarties momentui ir kitos su perfekto kategorijos vartoseną susijusios sąvokos yra gan sudėtingos, todėl, pavyzdžiui, mokyklinėse gramatikose apibendrinama primityvesnė taisyklė, leidžianti perifrastinį būtajį laiką naudoti netolimos praeities, o sintetinį būtajį laiką – chronologiškai tolimesniems įvykiams. Tokią paprastą taisyklę kalbėtojui nesudėtinga atsiminti ir įsisavinti. Tačiau Pietų Italijos dialektų ir regioninių kalbų atstovams papildomų paskatų sintetiniam būtajam laikui išsaugoti nereikia, kadangi būtent šiuose variantuose, kaip matoma ir iš šio tyrimo, pastarasis gausiai vartojamas ir yra išlikusi ryški perfekto ir būtojo laiko skirtis. Deja, tokio tipo taisyklės labiausiai veikia būtent tuos kalbėtojus, kurių vartojamas kalbos variantas yra mažiausiai prestižiškas ir kurie dėl to stengiasi savo kalbą artinti prie prestižiškesnio varianto (plg. italų dialektologinėje ir sociolingvistinėje literatūroje plačiai analizuojamą superkorektizmo reiškinių, kai savo kalbos variante trūkstamą elementą kalbėtojas naudoja ne tik reikiamuose kontekstuose, bet ir ten, kur jo neturėtų būti). Jei Šiaurės Italijos kalbėtoją tokia taisyklė skatina (beje, nesėkmingai) chronologiškai tolimus įvykius įvardinti sintetiniu būtoju laiku, tai Pietų Italijos kalbėtojui, kuris ir taip kalbėdamas apie tokius įvykius vartoja šį laiką, ta pati taisyklė reiškia draudimą būtajį laiką vartoti visuose netolimos praeities kontekstuose – taigi, įskaitant ir pasakojimus. Taigi, tokiu būdu gaunamas atvirkščias rezultatas – vietoj dviejų būtajų laikų skirties išsaugojimo, šis sintetinio būtojo laiko vartosenos kontekstas, ir tuo pačiu dviejų gramatinių kategorijų skirtis ima nykti. Taigi, (8) sakinio tipo pavyzdžiuose sunku pasakyti, ar perfektas naudojamas netolimos praeities perfekto reikšme, ar tokia vartoseną yra sąlygota sociolingvistinių veiksmių.

Bišeljės dialekto perfektas gali būti naudojamas **pastovios situacijos** (47) ar **universalija** (50) reikšmėmis, tačiau blunkant jo aktualumo dabarčiai konotacijai, kai kuriais praeityje prasidėjusios tęstinės situacijos atvejais vietoj perfekto pasirenkamas esamasis laikas (48):

- (10) [A is still living in this town.] A: I LIVE here all my life.
So   cambot   do   tott   la   vet
 esse.PRS.SG.1 gyventi.PPP   čia   visas   ART.SG.F   gyvenimas.
 ‘Gyvenu čia visą gyvenimą.’

- (11) [Why do you look so tired?] I NOT SLEEP for three days.
Nan so dermute p tre de
 NEG esse.PRS.SG.1miegoti.PPP PREP trys diena.PL
 'Jau tris dienas nemiegojau/Nemiegu tris dienas.'
- (12) [She is still watching television! How long she DO that?] She WATCH (it) for three hours.
Iedd la guard p tre iar
 Ji ją žiūrėti.PRS.SG.3 PREP trys valanda.PL
 'Ji žiūri (televiziją) jau tris valandas.'

Panašu, kad esamasis laikas pasirenkamas tais atvejais, kai labiau norima pabrėžti, kad veiksmoždžiu nusakoma situacija vis dar tęsiasi kalbėjimo momentu:

- (13) [A is still living in this town.]
 A: I LIVE here for seven years.
So sitt enne che stoc do
 Būti.PRS.PL.3 septyni metai kai būti(ste').PRS.SG.1 čia
 'Jau septyneri metai, kai čia gyvenu/Čia gyvenu jau septynerius metus'

Perfekto gramema taip pat naudojama **rezultatyvuose**:

- (14) [Question: I was told you intend to collect 300 different dolls. How many you already COLLECT? Answer:]
 I COLLECT some two hundred dolls by now.
Soc acchecchiot chiu d duceind pupe fing mo
 esse.PRS.SG.3surinkti.PPP daugiau PREP du šimtai lėlė.PL iki dabar
 'Dabar esu surinkęs daugiau nei du šimtus lėlių.'

Bišeljės, o taip pat ir kituose *altomeridionali* dialektuose, įmanoma dar viena rezultatyvinė konstrukcija, su veiksmoždžiu TENERE:

- (15) [Question: I was told you intend to collect 300 different dolls. How many you already COLLECT? Answer:]
 I COLLECT some two hundred dolls by now.
Ting acchecchiot chiu d duceind pupe fing mo
 esse.PRS.SG.3surinkti.PPP daugiau PREP du šimtai lėlė.PL iki dabar
 'Dabar turiu surinkęs daugiau nei du šimtus lėlių.'

TENEO + būtojo laiko dalyvio konstrukcija taip pat naudojama **patirtinio perfekto** reikšme:

- (16) You BE to (VISIT) Australia (ever in your life)? Yes, I BE (VISIT) there in January 1987.
Sen ting scit a scenneir du 1987.
 taip tenere.PRS.SG.1 vykti.PPP PREP sausis PREP 1987.
 'Taip, esu (ten) buvęs 1987-ųjų sausį.'

Apie šią konstrukciją M. Loporcaro rašo: „Neabejotinai TENEO + PPP + objektas yra seniausia ir labiausia paplitusi konstrukcija, o Altamuros dialekte pastebima jos plėtra į intrazityvinių veiksmoždžių sferą yra vėlesnė inovacija. Šis procesas vyksta panašiai, kaip seniau įvykęs HABEO + PPP konstrukcijos sugramatinimas romanų kalbose. Ši konstrukcija iš pradžių buvo įmanoma tik su

tranzityviniais veiksmažodžiais – HABERE subjektas ir objektas turėjo sutapti su dalyvio subjektu ir objektu, ir konstrukcija turėjo rezultatyvinę aspektinę konotaciją. Vėliau jos vartoseną išsiplėtė į inergatyvinių veiksmažodžių sferą (italų kalboje), o kitose romanų kalbose įvyko šios konstrukcijos „generalizacija“. Daugelio manoma, kad ši plėtra yra graikų kalbos įtakos rezultatas. Lygiagrečiai silpnėjo aspektinė reikšmė, kadangi išnykus pirminiam argumentų sutapimo reikalavimui, HABERE prarado savarankiško veiksmažodžio vertę. TENERE + PPP konstrukcija jau yra susidūrusi su abiem šiais procesais (generalizacija ir sugramatinimas) portugalų kalboje, su pirmuoju, bet dar ne su antruoju Altamuros dialekte“ (Loporcaro 1988:311, 52 išnaša). Taigi, patirtiniam perfektui ir rezultatyvams reikšti galimos dvi skirtingos konkuruojančios konstrukcijos – TENEO + būtojo laiko dalyvis arba HABEO/SUM + būtojo laiko dalyvis. Kadangi HABEO šiuose dialektuose jau yra praradęs posesyvinio veiksmažodžio reikšmę, kurią dabar turi TENEO, tokios konstrukcijos susiformavimas nestebina – jos paralelės randamos daugelyje Europos kalbų (pavyzdžiui, lietuvių, lenkų, ukrainiečių kalbose). Įdomu, kad, respondentų teigimu, TENEO + PPP konstrukcija jaučiama kaip archajiška – tai atrodytų nesuderinama su jos naujumu ir galima konkurencija su HABEO/SUM perfektu eksperiencinėse ir rezultatyvinėse konstrukcijose. Šiam klausimui neabejotinai reikėtų išsamesnių tyrimų.

2.2. Portugalų kalbos perfektas

2.2.1. Portugalų kalbos perfekto sandara

Portugalų kalbos perfektas kitų romanų, o ir Europos, kalbų kontekste laikomas periferiniu tiek dėl savo sandaros, tiek dėl vartosenos. Sudaromas iš pagalbinio veiksmažodžio *ter* ‘turėti’ esamojo laiko asmenuojamosios formos ir iš nederinamo būtojo laiko dalyvio (1), šis perfektas pasižymi palyginti siaura reikšmių gama, apimančia tik duratyvinę ir iteratyvinę reikšmę.

- (1) *O Rui tem visitado a avó.*
ART.DEF.M Rui tenere.PRS.SG.3 lankyti.PPP ART.DEF.F. senelė
‘[Pastaruoju metu] Rui [dažnai] lanko (lankė, lankydamo) senelę.’ (Mateus et al. 2003:161)

Žinia, kitose romanų kalbose perfektas sudaromas su *habere/esse* pagalbiniais veiksmažodžiais, ir jo sfera yra daug platesnė. Kaip rašo Squartini ir Bertinnetto, „kai kuriose romanų kalbose (daugiausiai Iberijos pusiasalyje ir kai kuriose Pietų Italijos tarmėse) išsivystė kitokia dalyvinė konstrukcija, kurioje naudojamas pagalbinis veiksmažodis yra kilęs iš lotynų kalbos *tenere* ‘laikyti’, vietoj *habere/esse* ‘turėti/būti’. Ši forma, sporadiškai aptinkama ir lotynų kalboje, išsivystė į sudėtinį būtajį laiką portugalų ir galisiečių kalbose, palaipsniui išstumdamą iš vartosenos konstrukta su *haber*. Ispanų kalboje jų distribucija yra priešinga, kadangi *haber* konstrukcija yra įprastinis sudėtinis būtasis laikas, o *tener* + būtojo laiko dalyvio vartoseną daug ribotesnė.“ (Squartini ir Bertinnetto 2000:406). Portugalų kalbos perfekto kitoniškumą pabrėžia ir B. Drinka: „portugalų kalba yra prototipinis periferinės kalbos pavyzdys perfekto vartosenos atžvilgiu: *ter* perfektas yra retas, semantiškai archajiškas dėl savo nuorodos į esamąją rezultatinę būseną ir sintaksiškai idiosinkretinis, nes naudoja pagalbinį veiksmažodį, kuris dėl savo pobūdžio suteikia konstrukcijai permansinę konotaciją“ (Drinka 2017:203).

Kita vertus, bent jau bendruoju savo sandaros pobūdžiu portugalų kalbos perfektas atitinka Europos kalbose paplitusio posesyvinio perfekto modelį, kadangi *ter* yra pagrindinis portugalų kalbos posesyvinis veiksmažodis. Juo reiškiamą nuosavybę, amžius, giminytę, įvairios savybės ir požymiai. Veiksmažodis turi modalinių reikšmių (*Tenho que ir embora* – ‘Man reikia išeiti’) ir, be perfekto, naudojamas ir kitoms perifrastinėms konstrukcijoms sudaryti – pavyzdžiui, būtajam atliktiniam laikui (*Pretérito Mais-que-Perfeito Composto*), į kurio reikšmių sferą, beje, toliau aptariamoms perfekto reikšmės neįeina.

Portugalų kalbos perfekte būtojo laiko dalyvis naudojamas nekaitoma forma ir nei su objektu, nei su subjektu gimine ar skaičiumi nederinamas:

- (2) *A Maria/o Rui tem visitado a avó/o avô.*
 Maria/Rui tenere.PRS.SG.3 lankyti.PPP senelė/senelis
 ‘[Pastaruoju metu] Marija/Rui [dažnai] lanko (lankė, lankydamo) senelę/senelį.’
- (3) *Os meninos/as crianças têm visitado a avó/o avô/os avôs.*
 berniukai.M/vaikai.F tenere.PRS.PL.3 lankyti.PPP senelė/senelis/seneliai
 ‘[Pastaruoju metu] berniukai/vaikai [dažnai] lanko (lankė, lankydamo) senelę/senelį/senelius.’

Be šios perfekto konstrukcijos, portugalų kalboje dar naudojama į perfektą panaši rezultatyvinė konstrukcija, sudaroma su tranzityviniais veiksmažodžiais, reiškiančiais užbaigtą procesą (Mateus et al. 2003:161). Pastaroji nuo perfekto skiriasi būtent dalyvio derinimu. Tokios konstrukcijos atveju dalyvis derinamas su objektu skaičiumi ir gimine:

- (4) *A Maria tem os libros já comprados.*
 Maria tenere.PRS.SG.3 knygos.F.PL jau nusipirkti.PPP.F.PL
 ‘Marija knygas jau yra (turi) nusipirkusi.’

Kai kurie veiksmažodžiai portugalų kalboje turi po dvi būtojo laiko dalyvių formas – vadinamąsias „taisyklingąją“ ir „netaisyklingąją“. Pirmoji jų yra inovatyvi, o antroji – paveldėta iš lotynų kalbos. Šioje konstrukcijoje gali būti naudojamos tik netaisyklingosios formos, pavyzdžiui:

- (5) *A polícia tem os ladrões presos/*prendidos*
 policija tenere.PRS.SG.3 vagis suimti.PPP
 ‘Policija yra suėmusi vagis.’ (Mateus et al. 2003:161)

Portugalų kalbos gramatikos perfektui sudaryti nurodo ‘taisyklingąsias’ dalyvių formas, bet panašu, kad tokia taisyklė šiuolaikinės vartosenos neatitinka. Dalyvio pasirinkimas priklauso nuo veiksmažodžio tipo – perfekto atveju linkstama naudoti netaisyklingąsias formas su dažnai pasitaikančiais veiksmažodžiais, o su retesniais abi formos įmanomos ir rezultatyvuose (Oliveira ir Leal 2012:70).

2.2.2. Portugalų kalbos perfekto sfera

Portugalų kalbos perfektas nepasižymi daugeliu kitų kalbų perfektams būdingų reikšmių ir nėra virtęs į būtąjį laiką, o naudojamas duratyvumui bei iteratyvumui reikšti, t.y., žymi veiksmus ar situacijas, kurių pradinis taškas yra praecityje, ir kurios pačios, o ne jų rezultatas vis dar galioja kalbėjimo momentu.

- (6) *O João tem calçado aqueles sapatos.*
 Jonas tenere.PRS.SG.3 avėti/apsiauti.PPP DEM.PL.M batai.PL.M
 ‘1. Jonas apsiaavęs tuos batus. 2. Jonas vis avi tuos batus.’ (Oliveira ir Leal 2012)

Kaip matyti iš (6) pavyzdžio vertimų į lietuvių kalbą, šis sakinytis gali būti suprantamas dvejopai ir pats veiksmažodis *calçar* ‘avėti, apsiauti’ gali būti suprantamas skirtingai, priklausomai nuo to, ar pasirinktas duratyvinis, ar iteratyvinis perskaitymas: pirmu atveju Jonas prieš kurį laiką (galbūt prieš kelias valandas) apsiavė batus ir lig šiol tebėra juos apsiavęs, o kitu atveju prieš kurį laiką (galbūt prieš kelias savaites) Jonas ėmė avėti šiuos batus, vadinasi, kiekvieną dieną juos avėdavo, t.y., pasireiškė daugelis ‘Jono batų avėjimo’ instanciacijų, ir situacija išlieka tokia pati taip pat ir kalbėjimo momentu – šiandien taip pat Jonas yra apsiavęs tais pačiais batais. Toks reikšmės skirtumas priklauso nuo naudojamo predikato pobūdžio. (6) pavyzdžio predikatas gali būti suvokiamas ir kaip būklės (‘avėti, būti apsiavus’), ir kaip vyksmo (‘apsiauti’).

Taigi, portugalų kalbos perfektu žymimos situacijos pobūdis gali būti dvejopas: jei konstrukcija naudojama su veiklos (7) ir būklės predikatais (8), ja žymima praeityje prasidėjusi situacija, kuri tęsiasi iki pat kalbėjimo momento. Tai – **pastovios situacijos** perfekto tipas.

(7) *O Joãotem* *estudado* *muito*. (ibid.)
Jonas *tenere.PRS.SG.3* *mokyti.PPP* daug
‘Jonas [pastaruojau metu] daug mokosi.’

(8) *O Joãotem* *adorado* *os filmes* *do* *Tarantino*. (ibid.)
Jonas *tenere.PRS.SG.3* *dievinti.PPP* filmai *PREP* Tarantinas
‘Jonui [pastaruojau metu] labai patinka Tarantino filmai.’

Tuo tarpu jei naudojama su teliniais vyksmo (9) ir atsitikimo (10) predikatais, ši konstrukcija žymi veiksmą, kuris tam tikru praeityje prasidėjusiu ir iki kalbėjimo momento besitęsiančiu laikotarpiu kartojosi (ir vis dar kartojasi) daugelį kartų, kitaip tariant - įprotį. Taigi, tokiu atveju portugalų kalbos perfektui priskiriama **iteratyvinė (kartotinio perfekto)** reikšmė.

(9) *O Joãotem* *lido* *a revista*. (ibid.)
Jonas *tenere.PRS.SG.3* *skaityti.PPP* žurnalas
Jonas pastaruojau metu vis skaitinėja žurnalą [bet jo neperskaito]

(10) *O João tem* *fechado* *a janela*. (ibid.)
Jonas *tenere.PRS.SG.3* *uždaryti.PPP* langas
‘Jonas pastaruojau metu vis uždaro langą’

Iteratyvinė kartotinio perfekto reikšmė gali susidaryti ir su faziniais būklės predikatais bei su veiklos predikatais, tačiau tokiai reikšmei su jais išgauti reikalingirieveiksmai (Mateus et al. 2003:161):

(11) *O Joãotem* *estudado* *muito todos os dias* (ibid.)
Jonas *tenere.PRS.SG.3* *mokyti.PPP* daug visi dienos
‘Jonas pastaruojau metu kiekvieną dieną vis daug mokosi.’

- (12) *O João tem estado doente todos os anos.* (ibid.)
 Jonas tenere.PRS.SG.3 būti.PPP sergantis visi metai
 ‘Jonas kiekvienais metais vis suserگا.’

Tiek pastovios situacijos, tiek kartotinio perfekto atvejais kalbama apie tam tikrą laikotarpį. Šio laikotarpio pradinis taškas į praeitį nutolęs gali būti bet koku intervalu (Oliveira ir Leal 2012:68):

- (13) *Nos últimos anos/ nas últimas semanas/ nos últimos minutos,* (Oliveira ir Leal 2012:68)
 ‘Pastaraisiais metais/pastarosiomis savaitėmis/pastarosiomis minutėmis
o mar tem chegado até ao paredão.
 jūra tenere.PRS.SG.3 pasiekti.PPP iki PREP krantinės
 jūra vis pasiekia krantinę.’

Tuo tarpu kai perfektas naudojamas sudėtiniam sakinyje, šio intervalo galutinė riba gali būti ir vėlesnė už kalbėjimo momentą, jei tokia nurodyta šalutiniu sakiniu (ibid.) (14-15), ir šiuo atveju gramema turi ankstesnumo reikšmę (beje, kaip ir atitinkamos būtojo ir būsimąjo laiko *ter* + dalyvio konstrukcijos *tinha chegado, terà chegado*). Vis dėlto, tokie atvejai pernelyg periferiniai, kad būtų galima portugalų kalbos perfekta laikyti turint ankstesnumo ar tam tikro rezultatinio perfekto reikšmes.

- (14) *Quando a Maria chegar, já o João tem almoçado.*
 Kai Marija ateiti.INF jau Jonas tenere.PRS.SG.3 pietauti.PPP
 ‘Kai Marija ateis, Jonas jau bus papietavęs.’ (ibid.)

- (15) *Quando a Ana regressar de Groningen,* (ibid.)
 Kai Ana grįžti PREP Grioningenas
já tu tens acabado a tese.
 jau tu tenere.PRS.SG.2 užbaigti.PPP baigiamasis darbas
 ‘Kai Ana grįš iš Grioningeno, tu jau būsi užbaigusi baigiamąjį darbą.’

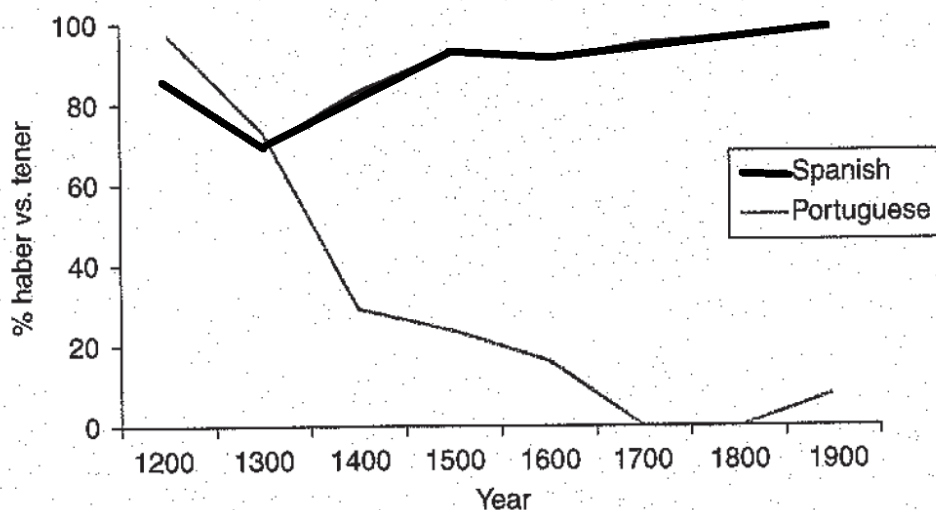
Šios savybės net priartina portugalų kalbos perfekta prie imperfektinės kategorijos – portugalų kalbos perfektas dažnai apibrėžiamas kaip imperfektinė forma arba kaip perfektinė forma su imperfektinėmis savybėmis (Squartini ir Bertinetti 2000:408).

Portugalų kalbos perfekto, lyginant su kitomis romanų kalbomis, siaura reikšmių sfera ir kitoniškumas aiškinamas įvairiai. Kai kurios tyrėjų pateikiamos priežastys yra vidinės (*language-internal*). Tai, visų pirma, pagalbinio veiksmažodžio *tener* pirminė semantika. B. Drinka (2017:202) rašo, kad „duratyvinį portugalų kalbos perfekto pobūdį tikriausiai davė taip pat duratyvinė semantinė paties pagalbinio veiksmažodžio vertė, o tai yra dar vienas išskirtinumo rodiklis, lyginant su Europos centre esančiais perfektais.“ Šis procesas turėjo būti pasireiškęs tam tikru laikotarpiu dar senojoje portugalų kalboje, kadangi šiuo metu veiksmažodis *ter* nebeturi reikšmės ‘laikyti’ (šiuolaikinėje

portugalų kalboje - *manter*), o tik ‘turėti’. Taip pat verta pastebėti, kad šio portugalų kalbos posesyvinio veiksmoždžio reikšmės ir vartosena iš esmės sutampa su šiame darbe tirtomis Pietų Italijos tarmėmis – jose taip pat TENERE turi posesyvinę reikšmę, bet nebereiškia ‘laikyti’ (šia reikšme naudojami MANU-TENERE veiksmoždziai). Tačiau šiose tarmėse su TENERE sudaromos konstrukcijos duratyvinių ar iteratyvinių reikšmių neturi – jos pasižymi rezultatyvo ir patirtinio perfekto reikšmėmis. Taip pat ir ispanų kalboje naudojamai *tener* + būtojo laiko dalyvio konstrukcijai į portugalų kalbos perfektą panašios reikšmės nebūdingos. Taigi, šių reikšmių susidarymo procesas turėjo vykti ir dėl kitų faktorių įtakos. Pasak Squartini ir Bertinetta (2000:410), tai – konkurencijos tarp sintetinio ir sudėtinio būtųjų laikų pasekmė, o pasak Laca (2010, nuoroda iš Oliveira ir Leal 2012:70), šios reikšmės specializavosi dėl konkurencijos su rezultatyvine konstrukcija. Būtent, perfektas portugalų kalboje niekuomet neįgavo rezultatinės reikšmės, kadangi susiformavo tuo pačiu metu, kaip ir rezultatyvinė *ter* + derinamo būtojo laiko dalyvio konstrukcija. Kita vertus, Squartini ir Bertinetta (2000:410) tiek rezultatyvinė konstrukcija, tiek perfektas laikomi skirtingais tos pačios konstrukcijos variantais, o ne dviem atskirais dariniais.

Išorinių (*language-external*) priežasčių tarpe Drinka aptaria galimą arabų kalbos ir Iberijos pusiasalio vietinių dialektų įtaką (2017:196, 199-200, 202-203). Pasak autorės, portugalų kalbos perfekto sandara ir vartosena atspindi konservatyvias tendencijas, kitaip tariant, „natūralų“ Iberijos pusiasalio perfekto gramemos vystymąsi, o ispanų kalba buvo daugiau paveikta Europos kalbų arealo centrinėje dalyje vyraujančių tendencijų. Senoji Iberijos pusiasalio perfekto vartosena yra atitinka būtent portugaliskąjį modelį, ir dar yra randama ir galisiečių bei ladino kalbose, taip pat Asturijos ir Leono dialektuose bei kai kuriuose Lotynų Amerikoje vartojamos ispanų kalbos variantuose. Senojoje portugalų kalboje perfektui sudaryti buvo naudojami net trys pagalbiniai veiksmoždziai – *ser*, *haver* ir *ter*. *Haver* taip pat buvo pagrindinis posesyvinis veiksmoždzis, o *ter* šia reikšme buvo naudojamas rečiau. Pastarieji du pagalbiniai veiksmoždziai buvo naudojami perfektuose su tranzityviniais veiksmoždziais. Su intranzityviniais ir inakuzatyviniais veiksmoždziais buvo naudojamas visi trys, o su sangražiniais – *ter* arba, rečiau, *haver* (Paiva Boléo 1936:109, iš Drinka 2017:202). Remiantis Harre (1991) surinktais duomenimis, iki XV a. ispanų ir portugalų kalbose buvo naudojamas apytikriai panašus TENERE ir HABERE pagalbinių veiksmoždžių kiekis, nors HABERE abi kalbos naudojo dažniau (XXVI pav.). Nuo XV a. dėl politinių ir sociologinių priežasčių Portugalijai atsiskyrus nuo Ispanijos, pagalbinių veiksmoždžių vartosena šiose kalbose ėmė sparčiai diferencijuotis: ispanų kalboje *tener* tapo posesyvinu, *haber* – pagalbinu veiksmoždžiu, o pati perfekto gramema buvo naudojama dažniau ir įvairesne reikšmių gama, tuo tarpu portugalų kalba *ter* veiksmoždį taikė tiek posesyvinio, tiek

pagalbinio veiksmožodžio funkcijoms, *haber* kaip pagalbinis veiksmožodis XVIII a. jau buvo visai išnykęs, o pats perfektas, galbūt ne be arabų kalbos įtakos, buvo vartojamas daug rečiau, nei ispanų ir kitose romanų kalbose, bei įgavo specifines reikšmes.

XXVI pav. *haber* pagalbinio veiksmožodžio vartosenos procentas, lyginant su *tener*, ispanų ir portugalų kalbose (iš Drinka 2017:196, remiantis Harre (1991) duomenimis).

Įdomu, kad portugalų kalbos perfektas specializavosi būtent toje reikšmėje, kuri, nors ir randama kitų kalbų perfektuose (pavyzdžiui, anglų kalbos *I've always lived here* arba *I've been waiting here for an hour*, nors pastaruoju atveju jau reikėtų kalbėti ir apie progresyvo gramemos vaidmenį), nėra būdinga kitų romanų kalbų perfektais, nors jie ir pasižymi gan plačia perfekto reikšmių gama. Pavyzdžiui, italų kalboje, o taip pat ir 2.1 skyriuje analizuotuose *altomeridionali* dialektuose, (16) pavyzdyje perfektas neįmanomas, kadangi, tokiu atveju jis reikštų jau užbaigtą, kalbėjimo momentu nebesitęsiantį veiksmą:

- (16) [Ji dar vis žiūri televizorių! Kaip ilgai jau ji žiūri?]
 Ji žiūri televizorių jau tris valandas. → *Lei la guarda da tre ore.*
 Ji žiūrėjo televizorių tris valandas [bet jau jį išjungė] → **Lei l'ha guardato da tre ore*
Lei l'ha guardato per tre ore

Tokie pastovios situacijos perfekto atvejai yra labai jautrūs aktualumo dabarčiai reikšmei, kuri čia suvokiama visai pažodine prasme – kalbėjimo momentu galioja ne siauriau (kaip rezultatyvuose) ar plačiau (kaip rezultatiniam perfekte) suvokiami veiksmo rezultatai, o pats veiksmas, kuris tebevyksta.

Tuo tarpu portugalų kalbos rezultatyvinės konstrukcijos su derinama dalyvio forma semantika yra susijusi būtent su šiomis – rezultatyvo ir rezultatinio perfekto – reikšmėmis. Kadangi portugalų

kalboje HABERE tipo veiksmažodis *haver* yra išėjęs iš vartosenos (kai kurios jo formos pakeitė funkciją ir tapo egzistencinių sakinių žymikliais, pavyzdžiui, *Há três máquinas* ‘Yra trys mašinos’), veiksmažodis *ter* atlieka tiek posesyvinio leksinio, tiek pagrindinio pagalbinio veiksmažodžio funkcijas. Todėl galima manyti, kad perfekto (*ter* + nederinamas dalyvis) atveju jis yra naudojamas kaip pagalbinis, o rezultatyvinės konstrukcijos atveju jo reikšmė nėra labai nutolusi nuo leksinės posesyvinės funkcijos. Taigi, be jokios abejonės šiai rezultatyvinei konstrukcijai yra būdinga siauriau suvokiamo rezultato aktualumo dabarties (kalbėjimo) momentu reikšmė – **rezultatyvas**:

- (17) *A Maria tem os libros já comprados.*
 Maria tenere.PRS.SG.3 knygos.F.PL jau nusipirkti.PPP.F.PL
 ‘Marija knygas jau yra (turi) nusipirkusi.’
- (18) *João já tem lidos os jornais.*
 Jonas jau tenere.PRS.SG.3 perskaityti laikraščiai
 ‘Jonas jau yra perskaitęs laikraščius’

Kai kuriais atvejais gali būti pabrėžiamas plačiau suvokiamas tam tikro veiksmo aktualumas dabarčiai ir gali būti labiau akcentuojamas pats toks veiksmas, o ne jo tiesioginis padarinys (19). Vis dėlto, tokių atvejų – reta.

- (19) *A mãe tem tudo preparado*
 mama tenere.PRS.SG.3 viskas paruošti.PPP
*para irmos viver no andar de cima*¹⁷
 PREP eiti.INF.PL.1 gyventi.INF PREP aukštasPREP viršus
 ‘Mama jau viską paruošė, kad galėtume kraustyti į viršutinį aukštą.’

Nepaisant to, kad portugalų kalbos *Pretérito Perfeito Composto* patirtinio ir rezultatinio perfekto reikšmių įgauti negali, kadangi juo negali būti reiškiami vienkartiniai, o tik kartotiniai ar besitęsiantys įvykiai, portugalų kalboje šios reikšmės perteikiamos konkrečiomis ir stabiliomis konstrukcijomis, kurių forma yra nusistovėjusi. Tai sintetinio būtojo laiko asmenuojamosios formos kartu surieveksmiu *já* ‘jau, dabar’:

- (20) *Já chegou a tua irmã? Sim, já chegou.*
 Jau atvykti.PST.SG.3 tavo sesuo taip jau atvykti.PST.SG.3
 ‘Ar tavo sesuo jau atvyko? Taip, ji jau atvyko.’
- (21) *Já foste a Lisboa?*
 Jau būti.PST.SG.2 PREP Lisabona
 ‘Ar esi buvęs Lisabonoje?’

¹⁷ Pavyzdys iš Squartini ir Bertinetti (2000:410)

Svarbu atkreipti dėmesį, kad abiem šiais atvejais prievoksmio *já* vaidmuo yra esminis – be jo abu pavyzdžiai praranda perfektines savo reikšmes. Nors išsamesnių tyrimų apie šio prievoksmio vartoseną perfekto reikšmėms perteikti nepavyko rasti, tačiau apie galbūt įmanomą jo gramatinimą užsimena J. Lindstedt. Pasak jo, vienas Dahl (2000) perfekto klausimyną pildęs informantas šį prievoksmį panaudojo visuose perfekto diagnostiniuose klausimuose (1-7) ir daugelyje kitų tipišku perfekto kontekstu, o tai galėtų reikšti, kad būtent prievoksmis *já* yra gramatinamas kaip tikrasis perfekto žymiklis portugalų kalboje (Lindstedt 2000:372, 370). Tipologiškai toks atvejis nebūtų retas – Bybee ir Dahl (1989) bei Dahl (1985) duomenimis toks prievoksmis išskirtas kaip vienas iš keturių dažniausių perfekto leksinių šaltinių, nors Europos kalboms jis ir nėra būdingas.

2.3. Ukrainiečių kalbos rezultatyvinės konstrukcijos

2.3.1. Ukrainiečių kalbos rezultatyvinių konstrukcijų sandara

Ukrainiečių kalboje, kaip ir daugelyje kitų slavų kalbų, anksčiau buvęs perfektas yra seniai pasiekęs paskutinę vadinamojo „dreifavimo būtojo laiko link“ etapą: dabartinis būtasis laikas yra išsivystęs iš anksčiau buvusio perfekto. Kaip apie slavų kalbas rašo J. Maslov, „jau iki rašytinės tradicijos atsiradimo *l*-dalyvių konstrukcijos įgavo veiksmo perfekto reikšmes ir perfektui su veiksmažodžio ‘būti’ esamojo laiko formomis būdingos savybės anksti ėmė nykti. Daugelyje slavų kalbų, taip pat ir rusų kalboje, *l*-perfekto esamasis laikas išsivystė į ‘bendrojo pobūdžio’ preteritą“ (Maslov 1988:76). Taip pat ir ukrainiečių kalbos būtajame laike veiksmažodžio ‘būti’ asmenuojamoji forma yra nukritusi, o būtojo laiko *l*-dalyviai yra tapę preteritą žyminčiomis formomis, kurios su subjektu yra derinamos gimine ir skaičiumi, o ne asmeniu.

Taigi, paprastai laikoma, kad ukrainiečių kalba perfekto neturi. Vis dėlto, kaip ir kitose slavų kalbose, joje formuojasi nauji rezultatyvai (ar perfektai), pagrįsti posesyvinėmis konstrukcijomis. Kadangi, kaip rašo A. Danylenko, ukrainiečių kalba (kaip ir baltarusių) pasižymi ne pereinamąja, o veikiau tipologiškai padalinta posesyvumo sistema, kurioje konkuruoja tiek ‘būti’ (*mihi est*), tiek ‘turėti’ (*habeo*) konstrukcijos (Danylenko 2005:2), tai ir šios rezultatyvinės konstrukcijos atitinkamai yra dvejopos.

Visų pirma, verta trumpai palyginti šių dviejų posesyvinių konstrukcijų vartoseną ukrainiečių kalboje, turint omenyje, kad čia apsiribojama bendrine ukrainiečių kalba, nors kiekviena šių konstrukcijų gali būti daugiau ar mažiau būdinga tarminiams variantams, ir, atitinkamai, su jomis susijusios rezultatyvinės konstrukcijos tokiuose tarminiuose variantuose gali būti daugiau ar mažiau sugramatintos. Pasak A. Danylenko, *mihi est* tipo posesyvinė konstrukcija dažnesnė rytinėje šalies dalyje ir šnekamojoje kalboje, galbūt dėl šiuolaikinės rusų literatūrinės kalbos įtakos, o Ukrainos Vakaruose ir literatūrinėje kalboje dažnesnė yra *habeo* tipo konstrukcija, galbūt ne be lenkų kalbos įtakos (Danylenko 2005:11). Pirmoji jų atitinka daugelyje Vakarų Europos kalbų paplitusią schemą, kuri yra analogiška ir lietuvių kalbos posesyvinei konstrukcijai. Joje naudojamas posesyvinis veiksmažodis *мати* ‘turėti’, vardininku žymimas turėtojas ir posesijos objektas, einantis galininko linksniu (1).

- (1) *Я маю машину.*
‘Aš turiu automobilį.’

Antroji schema atitinka rusų kalbos posesyvinę konstrukciją: ji yra sudaryta iš vietininko

prielinksnio ir vardažodžio kilmininko turėtojui reikšti, vardininko linksniu einančio objekto (posesumo) ir veiksmožodžio ‘būti’ jungties, kuri gali būti praleidžiama (2).

- (2) *У мене є машина.*
‘Pas mane yra automobilis = Aš turiu automobilį’

Abiejų posesyvinų konstrukcijų neiginių atvejais objekto linksnis keičiamas į kilmininką:

- (3) *Я не маю машини.* (4) *У мене нема машини.*
‘Aš neturiu automobilio.’ ‘Pas mane nėra automobilio = Aš neturiu automobilio’

Abi konstrukcijos naudojamos ne tik nuosavybei, bet ir giminytės ryšiams, amžiui bei įvairioms savybėms ir požymiams reikšti, bet tik *habeo* konstrukcija turi ir modalinių reikšmių, pavyzdžiui (5).

- (5) *Я маю бізти.*
‘Aš turiu skubėti.’

Taigi, atitinkamai pirmoji posesyvinė rezultatyvinė konstrukcija yra sudaryta iš asmenuojamosios posesyvinio veiksmožodžio *мати* formos ir *-n/-t* būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvio. Šio modelio formalioji sandara atitinka Europos kalbose paplitusį ir vienu iš SAE esminių bruožų laikomą posesyvinį perifrastinį perfektą, besiformuojantį iš posesyvinų konstrukcijų su tranzityviniais veiksmožodžiais. Ši ukrainiečių kalbos konstrukcija nėra toli pažengusi gramatinimo atžvilgiu – jos reikšmė dažnai kompozicionali, kylanti iš jos dėmenų sumos, o derinimas visais atvejais privalomas – posesyvinis veiksmožodis derinamas su subjektu, o dalyvis su objektu, be to, tiek dalyvis, tiek objektas įgauna galininką (6)¹⁸:

- (6) *Майстерню вже маю прибрану.* (Wiemer ir Giger 2005:66)
dirbtuvė.F.ACC jau turėti.PRS.SG.1 sutvarkyti.PPP.F.ACC
‘Dirbtuvę jau sutvarkiau. / Dirbtuvę jau esu (turiu) sutvarkęs (sutvarkytą).’

Antroji rezultatyvinė ukrainiečių kalbos konstrukcija yra sudaryta iš prielinksnio ir vardažodžio junginio, žyminčio subjektą, veiksmožodžio ‘būti’ jungties, kuri gali būti laisvu pasirinkimu praleidžiama, objekto daiktavardinės frazės vardininko bei, vėlgi, *-n/-t* dalyvio, šiuo atveju reiškiamo vardininku:

- (7) *У мене майстерня вже прибрана.*
PREP PRON.SG.1.GEN dirbtuvė.F.NOM jau sutvarkyti.PPP.F.NOM
‘Dirbtuvę jau sutvarkiau. / Dirbtuvę jau esu (turiu) sutvarkęs (sutvarkytą).’

Abi konstrukcijos galimos tik su tranzityviniais veiksmožodžiais, kurių objekto daiktavardinė frazė negali būti praleidžiama – tokie sakiniai būtų negramatiški (keletas pavyzdžių su praleistais

¹⁸ Verta atkreipti dėmesį, kad ukrainiečių kalboje vardažodžių vyr.g. ir neutr.g. nominatyvo ir galininko galūnės sutampa – todėl apie tai, kad toje konstr yra galininkas galime spręsti tik iš pavyzdžių su moteriškos giminės objektais.

objektais aptariami kitame skyriuje):

(8) *Гість має вже все заплачене.* (ibid.)
svečias.M.NOM turėti.PRS.SG.3 jau viskas.N.ACC sumokėti.PPP.N.ACC.
'Svečias jau už viską susimokėjęs.'

(9) **Гість має вже заплачене.* (ibid.)

(10) **У гостя вже заплачене.*

Konstrukcijos su *мати* neiginio atveju gali būti neigiamas posesyvinis pagalbinis veiksmažodis, kas sąlygoja neiginio kilmininko vartojimą dalyviui bei objektui, tačiau tokios konstrukcijos skamba dirbtinokai:

(11) ?*Майстерні це не маю прибраної.*
dirbtuvė.F.GEN. dar ne turėti.PRS.SG.1 sutvarkyti.PPP.F.GEN.
'Dirbtuvės dar nesutvarkiau.'

Daug gyvesnis ir natūralesnis yra darinio variantas su paneigtu dalyviu. Tiesa, neaišku, kiek tokius atvejus galima laikyti konstrukcijos neiginiais, o kiek jie įmanomi todėl, kad pati neigiama dalyvio forma kalboje paplitusi ir dažnai vartojama kaip savarankiškas dalyvis (šiuo atveju 'nesutvarkytas' – 'netvarkingas'):

(12) *Майстерню маю неприбрану.*
dirbtuvė.F.ACC turėti.PRS.SG.1 nesutvarkyti.PPP.F.ACC
'Dirbtuvės nesutvarkiau (nesu sutvarkęs)'

Tik dalyvio neigimas įmanomas ir 'būti' rezultatyvo atveju:

(13) *У мене майстерня неприбрана*
PREP PRON.SG.1.GEN dirbtuvė.F.NOM ne-sutvarkyti.PPP.F.NOM
'Dirbtuvės nesu sutvarkęs.'

Ukrainiečių kalboje naudojama dar viena panašaus, bet ne tapataus pobūdžio konstrukcija, kurios pagrindą sudaro beasmenė nekaitoma *-no/-to* dalyvio forma, objektas išreikštas galininku, o subjektas – *mihi est* tipo agento prielinksnine fraze:

(14) *У мене майстерню вже прибрано.*
PREP PRON.SG.1.GEN dirbtuvė.F.ACC jau sutvarkyti.PPP
'Dirbtuvę jau sutvarkiau. / Dirbtuvę jau esu (turiu) sutvarkęs (sutvarkytą).'

Ši Baltijos kalbų arealui – slavų, baltų ir finų kalboms – būdinga konstrukcija, kurios arealinis pobūdis pirmą kartą aprašytas Holvoeto (2001), yra išsamiai analizuojama Seržanto (2012). Remiantis šio autoriaus pateikta konstrukcijos analize Baltijos kalbų arealo kalbose, su platesniame Europos kalbų areale paplitusiu *habeo* tipo perfektu bei apskritai su posesyvine konstrukcija ji nėra susijusi, nepaisant

jos išorinio panašumo kad ir į (13) pavyzdį¹⁹. Anot Seržanto, slavų, baltų ir Vakarų finų kalbose pirminė šios konstrukcijos reikšmė buvo į pacientą orientuotas rezultatyvas (pagal Nedjalkovo ir Jaxontovo klasifikaciją – objektinis rezultatyvas). Šis rezultatyvo semantika ir leksinė įvestis plėtėsi, kol jis buvo perinterpretuotas į beasmenį perfektą, kuriam buvo įmanomos dvi skirtingos interpretacijos – pasyvinė ir aktyvinė. Būtent iš tokios aktyvinės beasmenio perfekto interpretacijos susiformavo šiuo metu Šiaurės rusų dialektuose naudojamas *mihi est* tipo perfektas. Pagrindinis šios konstrukcijos argumentas, esantis subjekto pozicijoje, palaipsniui prarado savo subjektines ypatybes ir ėmė įgauti objektinių ypatybių. Tuo tarpu susiformavo šio beasmenio perfekto agento frazė, reiškiamą prielinksnine fraze, kurios dėka tiesiogiai reiškiamas dalyviu žymimo veiksmo agentas. Pasak autoriaus, tokių perfekto konstrukcijų su išreikšta agento prielinksnine fraze epicentras yra būtent Šiaurės rusų dialektai, iš kurių konstrukcija pasklido į kitas Baltijos kalbų arealo kalbas (Seržant 2012:357, 382).

Autorius šios konstrukcijos evoliucijoje skiria tam tikrus etapus ir pateikia apytikrą jų chronologiją. Skirtingos kalbos Baltijos kalbų areale gali būti pasiekusios nelygiagrečius šio rezultatyvo virsmo perfektu etapus. Kaip matome (14), ukrainiečių kalbos konstrukcija turi išreikštą agento frazė, o ir objekto žymėjimas galininku ją priartina prie perfekto statuso. Tačiau, kaip rašo Seržant (*ibid.*:371), ji taip pat pasižymi kai kuriomis pasyvui būdingomis savybėmis – pavyzdžiui, joje įmanomas ir agento žymėjimas įnagininku (15).

(15) *Майстерню вже мною прибрано.*
 dirbtuvė.F.ACC jau PRON.1.SG.INSTR sutvarkyti.PPP
 ‘Dirbtuvė jau (mano) sutvarkyta.’

Kaip rašo Drinka (2017:368), atitinkamos konstrukcijos rusų kalboje yra pasyvinės, o lenkų, ukrainiečių ir baltarusių kalbose – aktyvinės. Konstrukcijos struktūroje tai taip pat atspindi faktas, kad pastarosiose trijose kalbose objektas reikalauja galininko, o rusų kalboje – vardininko linksnio. Pasak autorės, tokią beasmenę konstrukciją ukrainiečių kalba XV – XVI a., vėliausiai iki XVII a. pradžios pasiskolino iš lenkų kalbos, tačiau jos vartoseną ukrainiečių kalboje yra ribotesnė – ukrainietiškoji konstrukcijos versija retai vartojama su ateliniais ir imperfektyviniais veiksmažodžiais, kai tuo tarpu net ir ankstyviausiuose lenkų kalbos rašytiniuose šaltiniuose randama jos pavyzdžių su intranzityviniais ir imperfektyviniais veiksmažodžiais. Ukrainiečių kalboje šia konstrukcija reiškiamas praeties veiksmo galutinis rezultatas, o ne pats toks veiksmas. Konstrukcijos vartosenoje išvelgiamas perfekto-pasyvo kontinuumas: labiau pasyvinės reikšmės randamos Rytų Ukrainos dialektuose, arčiau Rusijos, kartu su

¹⁹ Bet plg. Drinka 2017:14.7.2 poskyrį, kur pateikiama kitokia versija.

reiškiamais ‘būti’ pagalbiniais veiksmažodžiais, o arčiau Lenkijos esančiuose dialektuose konstrukcijos vertė yra panašesnė į paprastą būtajį laiką (Drinka 2017:368-369).

Beje, išreikštų pagalbinių veiksmažodžių ir prielinksninės frazės agentui (ar posesoriui) reikšti vartoseną XX a. pradžioje buvo griežtai kritikuojama dėl jos “rusiškumo” (*ibid.*). Tokios prielinksninės konstrukcijos ir dabar išlaiko rusizmų statusą. Tuo remdamiesi, preskriptyvinės gramatikos atstovai ir šiuo metu jų vartoti nerekomenduoja (pavyzdžiui, Ponomarev 2016). Tai gali daryti įtaką ne tik šios, bet ir kitų aptartų ukrainiečių kalbos rezultatyvinių konstrukcijų vartosenai ir tolesniam vystymuisi.

2.3.2. Perfekto (rezultatyvinių konstrukcijų) sfera ukrainiečių kalboje

Ukrainiečių kalboje tiek ‘būti’, tiek ‘turėti’ tipo posesyvinėmis konstrukcijomis ir *-n/-t* dalyviais pagrįstos konstrukcijos visų pirma turi **rezultatyvams** būdingą reikšmę – jais reiškama iš ankstesnio, dalyviu reiškiamo veiksmo kylanti būseną. Pagal Nedjalkovo ir Jaxontovo (1988) rezultatyvų klasifikaciją, šios konstrukcijos atitinka posesyvinio rezultatyvo diatetinį tipą – jie yra sudaromi iš tranzityvinio veiksmažodžio ir pasižymi subjektine diateze, kadangi ankstesnio veiksmo giluminis objektas nurodo kažką, kas yra glaudžiai susiję su subjektu. Taigi, veiksmo rezultatas labiau veikia subjektą, o ne tiesioginį veiksmo pacientą.

(16) *Він дім має вже побудований.*
jis namas.M.ACC turėti.PRS.SG.3 jau pastatyti.PPP.M.ACC

(17) *У нього дім вже побудований.*
PREP PRON.SG.3.M.GEN namas.M.NOM jau pastatyti.PPP.M.NOM

‘Jis namą jau turi pastatyta.’

(18) *У мене куплені квитки з Києва до Будапешту чи з Києва до Лондона, чи потрібно мені їх перебронювати?*
PREP PRON.SG.1.GEN nupirkti.PPP.PL.M.NOM bilietai.PL.M.NOM
‘Turiu nusipirkęs bilietus iš Kijevo į Budapeštą ar iš Kijevo į Londoną, ar reikia man juos užsisakyti iš naujo?’
(lowcostavia.com.ua)

Kai kuriais atvejais, kai labiau akcentuojamas pats dalyviu reiškiamas veiksmas ir jo pasekmės (aktualumas dabarties momentui) suprantamos plačiau, konstrukcijos reikšmė priartėja prie **rezultatinio** (aktualumo dabarčiai) **perfekto**, pavyzdžiui:

- (19) *Принц настільки зачарований красою таємничої незнайомки, що вирішує знайти її, адже він має загулений кришталевий черевичок.*
 jis turėti.PRS.SG.3 pamesti.PPP.M krištolinis kurpaitė
 ‘Princas toks sužavėtas paslaptingos nepažįstamosios grožiu, kad nusprendžia ją surasti, tačiau jis yra pametęs krištolinę kurpaitę.’ (gastroli.ua)
- (20) *Снівчуваю, як сім'ї загиблого так і водію. Одна родина втратила людину, інша має загублене життя молодого хлопця.*
 turėti.PRS.SG.3 prarasti.PPP.N gyvenimas.N jaunas.M.GEN vaikas.M.GEN
 ‘Užjaučiu tiek žuvusiojo šeimą, tiek vairuotoją. Viena šeima neteko žmogaus, o kita yra praradusi jauno vaikino gyvenimą.’ (volynnews.com)

Dažnu atveju šias dvi reikšmes atskirti sudėtinga, kadangi, kaip jau aptarta 1.5 poskyryje, jos yra labai glaudžiai susijusios – rezultatinį (arba aktualumo dabarčiai) perfektą galima laikyti tam tikru rezultatyvo reikšmės prasiplėtimu ir išlaisvėjimu (tokios nuomonės laikosi, pavyzdžiui, Arkadiev ir Daugavet (2016)). Kai kuriose kalbose rezultatyvų ir perfektų formos yra skirtingos (pavyzdžiui, anglų, švedų, romanų kalbos, plg. XII-XIII švedų kalbos pavyzdžius 1.5. poskyryje *Perfekto tipai*), o aptariamai ukrainiečių kalbos atveju (bet taip pat ir lietuvių kalboje) jų formos sutampa.

Rezultatyvų virsmas perfektais (jei toks vyksta) yra laipsniškas, ir jį stebėti galima atsižvelgiant į keletą skirtingų aspektų. Pagal Nedjalkov ir Jaxontov (1988:15-18) perfektų ir rezultatyvų skirtį, vienas esminių jų skirtumų yra tai, kad perfektas gali būti sudaromas iš visų predikatų tipų, įskaitant tuos, kurie žymi dalyvių būsenos nekeičiančias situacijas, tuo tarpu rezultatyvai apsiriboja teliniais veiksmažodžiais. Ukrainiečių kalbos *y* + GEN / *matu* ir neveikiamojo dalyvio konstrukcijos gali būti sudaromos tik iš tranzityvinių veiksmažodžių, kadangi tik jie turi būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvių formas. Beje, tai taip pat reiškia, kad iš šios konstrukcijoje patirtinio perfekto reikšmė kai kuriais standartiniais atvejais neįmanoma jau vien dėl formaliųjų priešasčių (veiksmažodžiai, pavyzdžiui, *бути* ‘būti’, *їхати* ‘važiuoti’ būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvių neturi). Iširtuose pavyzdžiuose buvo panaudoti tik įvykio veiksmo veiksmažodžiai – su eigos veiksmo veiksmažodžiais abi konstrukcijos yra negramatiškos, kadangi jos visuomet žymi praeityje užbaigto veiksmo rezultatą. Taigi, nenuostabu, kad konstrukcijos sudaromos iš priešdėlinių veiksmažodžių, vyksmo (pvz., ‘nukirsti’ (21), ‘padaryti’ (22)) ir atsitikimo (‘sugauti’ (23), ‘prarasti/pamesti’ (19, 20)) predikatų (pagal Vendlerio (1967) predikatų klasifikaciją į keturias pagrindines grupes²⁰).

²⁰ cit. ir predikatų klasių pavadinimų vertimai iš Holvoet ir Čižik (2004:146).

(21a) Я маю дерево зрублене, треба його розпиляти.
 аш турєти.PRS.SG.1 medis.N nukirsti.PPP.N

(21b) У мене дерево зрублене, треба його розпиляти.
 PREP PRON.SG.1.GEN medis.N nukirsti.PPP.N

‘Medį jau turiu nukirstą, reikia jį kapoti.’

(22a) Чи маєш вже уроки зроблені?
 ar турєти.PRS.SG.2 jau namų darbai.PL.M padaryti.PPP.PL.M

(22b) У тебе вже уроки зроблені?
 PREP PRON.2.SG.GEN jau namų darbai.PL.M padaryti.PPP.PL.M

‘Namų darbus jau esi padariusi/turi padarytus?’

(23) Поліція має спійманого контрабандиста.
 policija turєti.PRS.SG.3 pagauti.PPP.M.ACC kontrabandininkas.M.ACC
 ‘Policija turi sugavusi kontrabandininką.’

Būtent posesyvinio rezultatyvo virsmo perfektu procesas visų pirma pastebimas laisvėjant konstrukcijos leksinei įvesčiai, kai pradėdami naudoti veiksmažodžiai, kurie, nepaisant to, kad yra tranzityviniai, semantiškai neturi ryškios skirties tarp subjekto ir objekto (arba, kitaip tariant, jų objektas yra itin glaudžiai susijęs su subjektu). Nedjalkov ir Jaxontov (1988:23) skiria aštuonias tokių veiksmažodžių klases (ši klasifikacija pateikta 1.5. poskyryje). Kalbamos ukrainiečių kalbos posesyvinės rezultatyvinės konstrukcijos gali būti sudaromos su didžiąja dalimi šių gramatinimą perfekto link signalizuojančių veiksmažodžių. Tai – veiksmažodžiai ‘paimti’ (27, 28), ‘gauti’ (24, 25), ‘prarasti’ (19, 20), taip pat ‘apsivilkti’ (26); kūno dalis veikiančius veiksmus žymintys veiksmažodžiai, pavyzdžiui ‘susilaužyti’ (31), percepcijos veiksmažodžiai (29, 30) bei veiksmažodžiai, kurių subjektas ir objektas sudaro vieną semantinį vienetą, pavyzdžiui, ‘padaryti (darbą), atlikti’, ‘laimėti’.

(24) Наше підприємство має отриманий дозвіл на
 mūsų įmonė.SG.F turєti.PRS.SG.3 gauti.PPP.SG.M leidimas.SG.M PREP
 виконання робіт підвищеної небезпеки.
 atlikimas darbai paaukštinto pavojaus (me.gov.ua)

‘Mūsų įmonė yra gavusi leidimą atlikti itin pavojingus darbus.’

(25) У всіх сьогодні День закоханих, а у мене
 PREP visi.GEN šiandien diena įsimylėjėlių o PREP PRON.1.SG.GEN
 отриманий ступінь магістра
 gauti.PPP.SG.M laipsnis.SG.M magistro (instagram.com)

‘Visiems šiandien įsimylėjėlių diena, o aš gavau magistro laipsnį.’

- (26) *На фото погано видно та у мене* (extreme.lviv.ua)
 PREP nuotrauka blogai matoma bet PREP PRON.1.SG.GEN
Одягнені і велоситани, і велосюрти.
 aprengti.PPP.PL.M ir dviratininko kelnės.PL.F ir dviratininko šortai.PL.M

‘Nuotraukoje prastai matosi, bet aš esu apsivilkęs ir dviratininko kelnes, ir šortus.’

- (27) *Маю взяту з дитинства* (instagram.com)
 turėti.PRS.SG.1 paimti.PPP.ACC.SG.F PREP vaikystės
величезну любов до ялинок
 didžiulė.ACC.SG.F meilė.ACC.SG.F PREP egliųčių

‘Iš vaikystės turiu („paimtą“) didžiulę meilę egliutėms/Nuo vaikystės man labai patinka egliutės.’

- (28) *А: У вас такий прийом літературний - ви опускаєте опис процесу трансформації (жук < > чоловік) –*

це у вас з "Носа" Гоголя взяте???
 tai.SG.N PREP PRON.2.PL.GEN PREP Nosies Gogolio paimti.PPP.SG.N

В: Ні, це у мене взяте з власного носа.
 Ne, tai.SG.N pas mane paimti.PPP.SG.N PREP savo nosies.

‘A: Jūs turite tokį literatūrinį įprotį – praleidžiate transformacijos (vabalas < > žmogus) proceso aprašymą – ar tai esate paėmęs iš Gogolio „Nosies“? B: Ne, tai aš esu paėmęs iš savo paties nosies.’

(uawsi.com)

- (29) *Я маю цю статтю прочитану*
 Aš turėti.PRS.SG.1 ši.F.ACC straipsnis.F.ACC perskaityti.PPP.F.ACC
 ‘Šį straipsnį turiu perskaičiusi.’

- (30) *Я маю цей фільм переглянутий*
 Aš turėti.PRS.SG.1 šis.M.ACC filmas.F.ACC peržiūrėti.PPP.F.ACC
 ‘Šį filmą esu peržiūrėjęs.’

Į objektą nukreiptų predikatų atvejais aptariamų ukrainiečių kalbos konstrukcijų reikšmės galima laikyti kompozicionaliomis – jos susideda iš posesyvinės konstrukcijos (asmenuojama *мати* forma arba *y* + vardažodžio kilmininkas) reikšmės (nuosavybė, giminystės ryšiai, tam tikrų požymių ar savybių turėjimas ir kt.) bei iš leksinio veiksmažodžio dalyvio reikšmės. Dalyvis žymi objekto savybę, kurią sąlygoja tas pats dalyviu nurodytas, įvykio momentu E įvykęs procesas. Taigi, dalyvis yra neatsiejamai susijęs su objektu, o ne su subjektu. O štai būtent su percepcijos ir kitais į subjektą nukreiptais predikatais šių konstrukcijų reikšmės nuo posesyvumo reikšmės gali ir gerokai nutolti. Be to, kaip savo darbe lenkų kalbos rezultatyvinės konstrukcijos atveju pastebi M. Bogdzevič, „tais atvejais, kai veiksmas nukreiptas, pvz., į kūno dalį, turėjimo santykiai pasidaro tarsi „savaime suprantami“ ir dėmesys nukrypsta į veiksmo rezultatą arba į patį veiksmą, ar įvykį“ (Bogdzevič 2015:55). Tokių pavyzdžių gausu ir ukrainiečių kalbos rezultatyvinėse konstrukcijose, pavyzdžiui:

- (31) *Єдина дівчина із якою я би ще могла піти на танці –* (posydenky.lvivport.com)
моя співробітниця – має *поломану* *ногу.*
 mano bendradarbė turėti.PRS.SG.3 sulaužyti.PPP.F.ACC koja.ACC.F
 ‘Vienintelė mergina, su kuria dar galėčiau nueiti į šokius – mano bendradarbė – yra susilaužiusi koją.’

Posesyviniai santykiai taip pat praranda reikšmę su tokiais veiksmažodžiais, kaip ‘gauti’, ‘paimti’ ar ‘prarasti’ – čia posesyvinių santykių buvimas ar nebuvimas nurodomas jau leksiniu veiksmažodžiu, todėl pačios posesyvinės konstrukcijos reikšmė tampa pertekline. Tokiais atvejais posesyvinės konstrukcijos ženkliai priartėja prie pagalbinio veiksmažodžio statuso (19, 20, 24, 25, 27, 28).

Taigi, remiantis anksčiau pavyzdžiais, galima teigti, kad abu posesyvinėmis konstrukcijomis pagrįstos ukrainiečių kalbos rezultatyvai rezultatinio perfekto reikšme yra naudojami. Tačiau kadangi perfektu laikoma tokia kategorija, kuriai būdingos bent dvi – rezultatinio ir patirtinio perfekto – reikšmės (Dahl ir Velupillai 2011), o šios ukrainiečių kalbos struktūros patirtinio perfekto reikšmės negali turėti, perfekto kategorijai jos (dar) nepriskirtinos.

Kaip matyti iš jau pateiktų pavyzdžių, dauguma atvejų *мати* bei *y + kilmininku* pagrįstos rezultatyvinės konstrukcijos yra sinonimiškos. Abi yra priimtinos standartinėje kalboje ir jų santykis yra panašus į atitinkamų posesyvinių konstrukcijų santykį (‘turėti’ konstrukcija dažnesnė literatūrinėje kalboje ir šalies Vakaruose, o ‘būti’ – šnekamojoje kalboje ir šalies Rytuose). Vis dėlto, panašu, kad ‘būti’ konstrukcija labiau išlaikiusi posesyvumo reikšmę, kadangi ji gali būti naudojama tik tais atvejais, kai konstrukcijos subjektas yra gyva būtybė, tuo tarpu ‘turėti’ konstrukcijai toks apribojimas negalioja.

- (32) *Так, конструкція на рис.7 має* *загублений* *хід клапана*
 Taip konstrukcija PREP 7 pav. turėti.PRS.SG.3 prarasti.PPP.M

ї не забезпечує надійного ущільнення при посадці.

‘Taip, 7 pav. konstrukcijoje yra prarasta vožtuvo eiga ir sujungimo metu neužtikrinamas patikimas sandarinimas.’ (repository.kpi.kharkov.ua)

- (33) **Так, у конструкції на рис.7 є* *загублений...*
 Taip PREP konstrukcija.GEN PREP 7 pav. būti.PRS.SG.3 prarasti.PPP.

Lygiai taip pat ‘būti’ konstrukcijos vartojimas neįmanomas (4) pav. su subjektu ‘šeima’ – šiuo atveju posesyvinei reikšmei prieštarauja konstrukcijos objekto pobūdis. Tai galėtų ženklinti kiek stipresnį ‘turėti’ konstrukcijos sugramatinimo lygį. Taip pat aptikta viena ‘turėti’ tipo konstrukcija su praleista objekto fraze:

- (34) *Людина розводить на гроши каже що має загублене*
 Žmogus veisia PREP pinigai sako kad turėti.PRS.SG.3 pamesti.PPP.N
и поверне лише після отримання грошей. (ktoznezvoni.net)
 ir gražinti.FUT.SG.3 tik po gavimas.ACC pinigai.GEN
 ‘Žmogus daro pinigus, sako, kad turi prarastą ir gražins tik gavęs pinigus.’

Tačiau šiuo atveju peršasi interpretacija, kad dalyviu žymimo veiksmo agentas nesutampa su konstrukcijos subjekto referentu – čia kalbama apie telefoninį sukčių, kuris mėgina įtikinti žmogų, kad turi kažkokius jam priklausančius daiktus ar pinigus, kurie bus gražinti tik sukčiui perdavus pinigus. Taigi, čia veiksmažodis ‘turėti’ ir dalyvis neformuoja vieno predikato, veikiau dalyvis modifikuoja daiktavardinę frazę, kuri yra praleista veikiau dėl elipsės. Svarbu atkreipti dėmesį, kad šių ukrainiečių kalbos rezultatyvinių konstrukcijų objekto frazė gali būti praleidžiama ir dėl leksinio veiksmažodžio semantinių ir pragmatinių ypatybių, nebūtinai būtent dėl konstrukcijos sugramatinimo laipsnio.

Svarbu paminėti, kad kai kuriais atvejais formaliai identiškose konstrukcijose dalyviai naudojami objekto daiktavardžio modifikatoriaus ar antrinio predikatyvo funkcija, pavyzdžiui:

- (35) *Сорочки не маю випрасуваної*
 marškiniai.F.GEN. NEG turėti.PRS.SG.1 išlyginti.PPP.F.GEN
 ‘Neturiu išlygintų marškinių’

Šią problemą, analizuodama lygiagrečią lenkų kalbos konstrukciją, savo darbe taip pat aptaria M. Bogdzevič. Ji rašo, kad predikatinė funkcija negali būti priskiriama subūdvardėjusiems dalyviams (17), taip pat veiksmą, kurio atlikėjas nėra konstrukcijos subjekto referentas, reiškiantiems dalyviams (10) bei ne patį veiksmą, o ypatybę ar požymį reiškiantiems dalyviams (Bogdzevič 2015:80).

Apibendrinant šias dvi posesyvines konstrukcijas, galima teigti, kad jos turi kai kurių *dreifavimo perfekto link* požymių – jų subjektas artimesnis agentui, o ne posesoriui, pagrindinė jų reikšmė yra rezultatyvinė, o ne posesyvinė, o kartais ir rezultatinio perfekto, kai pabrėžiamas praeityje įvykęs veiksmas ir plačiau suvokiamas jo aktualumas dabarčiai.

Kaip aptarta ankstesniame poskyryje, prielinksninės agento frazės ir galininko objekto frazės ir beasmenio neveikiamojo dalyvio darinį reikėtų laikyti atskiru reiškiniu. Panašu, kad būtent ši konstrukcija yra toliausiai pažengusi gramatinimo keliu. Kaip ir aptartos posesyvines konstrukcijos, ji naudojama su visomis rezultatyvo virsmą į perfektą signalizuojančiomis veiksmažodžių klasėmis (37 – 41), tačiau tik beasmenio dalyvio konstrukcijoje objekto frazė gali būti visai praleidžiama. Aptardami naujųjų slavų kalbų posesyvinių perfektų gramatinimą, tokį Bukovinos regiono dialekto pavyzdį cituoja

Heine ir Kuteva (2006:160) (36) – jame praleistas veiksmožodžio ‘suarti’ objektas.

- (36) *У нас (поле) виорано.* (Heine ir Kuteva 2006:160)
Pas mus (laukas) suartas.

Pagal Heine ir Kuteva (2006) rezultatyvų virsmo perfektais gramatinimo skalę, tai signalizuotų perfekto link gerokai pažengusią konstrukciją (1 etapas)²¹. Panašių pavyzdžių rasta ir daugiau: (37, 38) .

- (37) *Я намагаюся викластися на 100 відсотків, так, як я вивчила,* (zaxid.net)
як у мене зроблено, як виспівано.
kaip pas mane padaryta.PPP.N. kaip išdainuoti.PPP.N.
‘Aš stengiuosi atsiduoti 100 procentų, taip, kaip esu išmokusi, kaip esu padariusi, kaip esu išdainavusi.’
- (38) *Думав, у мене виграно, поліз на рожен.*
Galvojo, pas mane laimėti.PPP užlipo PREP ieško.
‘Galvojo, jau laimėjau, ir ėmė išsidirbinėti.’

Kitais atvejais objektas yra visai semantiškai nesavarankiškas (39) arba priskiriamas tai Nedjalkov ir Jaxontov (1988:23) predikatų klasei, kurios veiksmoždziai žymi paties asmens atliekamus jo kūno dalių veiksmus (41). Pastebėtina, kad būtent šios klasės predikatų su posesyvinėmis rezultatyvinėmis konstrukcijomis nerasta.

- (39) *Чорт з вами, нехай буде як ви хочете,* (um.co.ua)
все, що у мене отримано, зроблено по Лисенко та по Касьяну
viskas kas PREP PRON.SG.1.GEN gauti.PPP *Рядно.*
‘Velniai jus griebtų, tegu bus, kaip jūs norite, viskas, ką esu gavęs, yra padaryta pagal Lisenko ir pagal Kasjaną Riadno.’
- (40) *У нього отримано пояснення, після чого буде догана.*
PREP PRON.M.SG.GEN gauti.PPP pasiaiškinimas PREP kurio bus papeikimas.
‘Jis gavo pasiaiškinimą, po kurio bus papeikimas’ (zaxid.net)
- (41) *Отож стою я з великими чорними очима, з мокрими сандалетами і шкарпетками,*
рот у мене розтулено, а мимо йдуть і йдуть діти отієї
burna PREP PRON.SG.1.GEN pražioti.PPP *примітивної музики*
‘Štai stoviu aš, didelėms juodomis akimis, šlapiomis basutėmis ir kojinėmis, išsižiojęs, o pro mane eina ir eina tos primityvios muzikos vaikai.’ (ukrlib.com.ua)

Visų aptariamų pavyzdžių su beasmenių dalyvių konstrukcijomis atvejais semantinė vertė yra artimiausia **rezultatiniam aktualumo dabarčiai perfektui**, kuris pasižymi plačiau suvokiamomis

²¹ Beje, autoriai tuoj pat pažymi, kad kituose dialektuose ši konstrukcija su praleistu objektu gali būti negramatiška, o variantas su išreikštu objektu gali būti pilnai išlaikęs posesyvinę reikšmę ir implikacijos, kad posesorius (sakinio subjektas) bei dalyvio veiksmo agentas sutampa, gali ir nebūti.

ankstesnio veiksmo pasekmėmis dabarties momentui – labiau akcentuojamas pats veiksmas, o jo rezultatas yra bendresnio pobūdžio. Taip pat pastebėtina, kad jau šios konstrukcijos beasmeniai dalyviai jau dėl savo priminės formos nereikalauja derinimo nei su objektu, nei su subjekto fraze. Tai dar labiau pabrėžia jų, kaip nepriklausomų predikatų statusą.

Kaip aprašyta ankstesniame poskyryje, šios gramemos kilmė nėra susijusi su posesyvinėmis konstrukcijomis. Vis dėlto, kalboje egzistuojant identiškam būdui posesyvumui reikšti (prielinksninė *mihi est* tipo frazė), negalima atmesti, kad pastarosios semantika tam tikru būdu gali veikti ir konstrukcijas su beasmeniais dalyviais. Norint atsakyti į klausimą, ar tokia įtaka tikrai gali pasireikšti, ir kokių būdu, būtų reikalingi išsamesni visų trijų ukrainiečių kalbos rezultatyvinių konstrukcijų tyrimai.

2.4. Lietuvių kalbos perfektas ir rezultatyvinės konstrukcijos

2.4.1. Lietuvių kalbos perfekto sandara

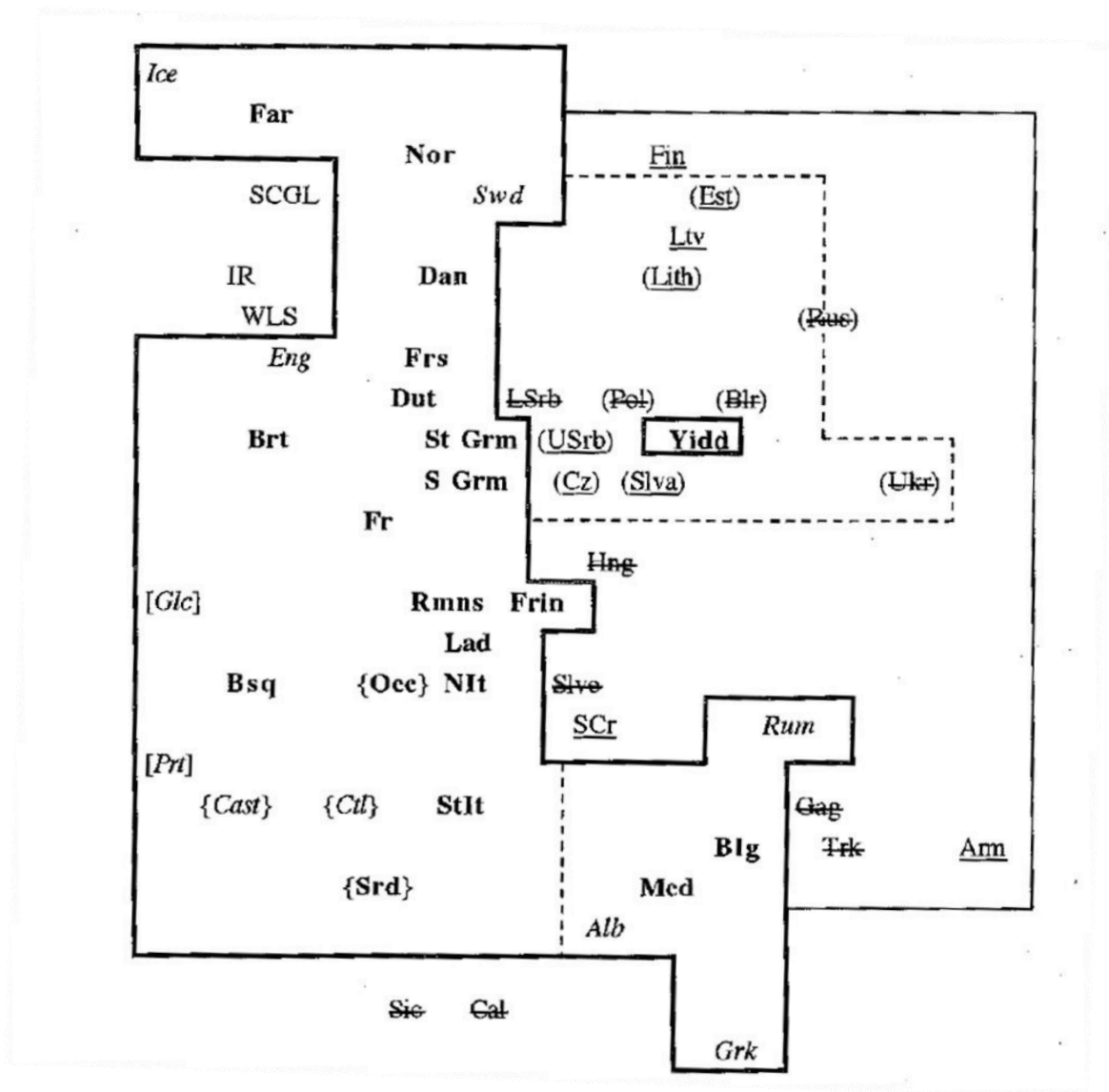
Lietuvių kalbos perfektas (tradicinėje terminologijoje – būtasis atliktinis laikas), kitaip nei Vakarų Europoje paplitę posesyviniai perfektai, sudaromas iš asmenuojamosios veiksmažodžio *būti* formos ir iš veikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvio, kuris skaičiumi ir gimine derinamas su subjektu.

(1) *Šias naujienas Rita jau yra girdėjusi.*
SG.F. SG.F.

Kaip matyti iš XXVII pav. žemėlapiu, dėl *būti* pagalbinio veiksmažodžio vartosenos lietuvių kalbos perfektas priskiriamas rytinei Europos daliai, kurioje paplitusios būtent tokio pobūdžio konstrukcijos. *Būti* perfektai išlikę latvių, estų, suomių kalbose, taip pat anksčiau buvo naudojami Vakarų ir Pietų slavų– čekų, slovakių, sorbų, kroatų, serbų – kalbose. Bendra savo sandara, ne tik dėl *būti* pagalbinio veiksmažodžio, bet ir dėl aktyvinio dalyvio, lietuvių kalbos perfektas yra artimiausias latvių kalbos perfektui bei buvusiems geografiškai lietuvių kalbai artimų slavų (lenkų, rusų, baltarusių, taip pat ukrainiečių) kalbų perfektams (Drinka 2003:5), kurie šiuo metu yra virtę būtaisiais laikais. Perfektinėmis reikšmėmis naudojamos lygiagrečios struktūros šiuo metu randamos tik latvių kalboje ir kai kuriuose Šiaurės rusų bei baltarusių dialektuose (Drinka 2017:351-352).

Veiksmažodis *būti* yra lietuvių kalbos jungtis (išsamią jos vartosenos analizę žr. Mikulskas 2009) ir visapusiškai funkcionuoja kaip pagalbinis veiksmažodis sudėtiniuose predikatuose: su jo finitinėmis formomis sudaromi ne tik būtasis, esamasis ir būsiamasis atliktiniai laikai, bet taip pat žymimas tariamosios nuosakos bei kai kurių veiksmažodinių darinių laikas bei veikslas. Veiksmažodžio *būti* dalyvinės formos taip pat naudojamos kaip gramatinė priemonė evidencialumui reikšti (Ruskan 2014). Perfekte šis pagalbinis veiksmažodis skirtinguose registruose – tiek šnekamojoje, tiek rašytinėje kalboje – dažnai gali būti praleidžiamas, kitaip nei būtojo ir būsimojo atliktinių laikų atveju, kuomet būtent pagalbinis veiksmažodis šias gramemas formaliai atskiria nuo esamojo atliktinio – perfekto.

Kaip yra ištyręs P. Arkadiev (Arkadiev 2015), lietuvių kalbos *būti* perfekte gali būti neigiamas tiek dalyvis, tiek pagalbinis veiksmažodis, ir šie du neiginio tipai pasižymi skirtinga semantika. Jei neigiamas dalyvis, neigimo aprėptis yra siauresnė, neigiamas tik pats leksinis veiksmažodis, o ne visas perfekto predikatas, todėl gaunamą semantiką galima apibrėžti kaip ‘ne-V situacija yra aktuali dabarčiai’ (2). Tuo tarpu jei neigiamas pagalbinis veiksmažodis, neigimo aprėptis yra platesnė – paneigiamas visas

XXVII pav. Pagalbiniai veiksmažodžiai perfektuose. (iš Drinka 2003:4)

Pajuodinta:	<i>būti + turėti</i>
<u>Pabraukta:</u>	tik <i>būti</i>
<i>Kursyvas</i>	tik <i>turėti</i> (neskaitant sen. graikų kalbos perfekto)
(Skliaustuose)	istoriškai <i>būti</i> su tam tikrais <i>turėti</i> pavyzdžiais
~~Išbraukta~~	preteritas naudojamas vietoj perfekto arba perifr. perfekto nėra
[Laužtiniuose skliaustuose]	pagalbinis veiksmažodis yra <i>tener</i>
{Rieštinuose skliaustuose}	pagalbinis veiksmažodis yra <i>haber</i> , bet pagr. veiksmažodis - <i>tener</i>
DIDŽIOSIOMIS RAIDĖMIS	<i>būti</i> + ('po') + veiksmažodinis daiktavardis

perfekto predikatas ir gaunama reikšmė ‘situacija V nėra aktuali dabarčiai‘ (3). Abiem atvejais objekto frazei reikalingas neiginio kilmininkas.

(2) *Esu neskaitęs šios knygos.*

(Arkadiev 2015)

(3) *Nesu skaitęs šios knygos.*

(Arkadiev 2015)

Kaip matyti iš to paties XXVII pav. žemėlapiu, lietuvių kalba, kartu su aplinkinėmis slavų kalbomis ir estų kalba, pasižymi ir posesyvinio HABEO veiksmažodžio pagrindu formuojamomis konstrukcijomis. Taigi, be *būti* perfekto, lietuvių kalboje taip pat kai kuriomis perfektui būdingomis reikšmėmis naudojama posesyvinio veiksmažodžio *turėti* ir veikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvio rezultatyvinė konstrukcija, aprašyta Wiemer (2012) ir taip pat komentuojama Drinkos (2017:384-393):

(4) *Kišenėje jis turi pasislėpęs butelį.*

(Wiemer 2012)

Veiksmažodis *turėti*, su kuriuo lietuvių kalboje sudaroma ši konstrukcija, vėlgi naudojamas dvejopai – tai posesyvinis veiksmažodis, įgavęs ir modalinių reikšmių – *turėti* naudojamas visiems reikiamybės modalumo tipams reikšti (Holvoet 2009:200). Bendrai veiksmažodžio *turėti* vartosenos sfera atitinka daugelio kitų HABERE tipo veiksmažodžius turinčių Europos kalbų modelių, įskaitant ir kitas tris čia analizuojamas kalbas (ukrainiečių, portugalų, *altomeridionali* dialektai). Taip pat ir lietuvių kalboje posesyvinio veiksmažodžio *turėti* reiškiamą nuosavybę, giminystės ryšiai, įvairios savybės ir požymiai (amžiaus raiška, kaip ir ukrainiečių kalboje, bei skirtingai nei romanų kalbose, tenka posesyviniam naudininkui), veiksmažodis taip pat gali reikšti ‘patirti‘ (9). Pirminė veiksmažodžio *turėti* reikšmė senojoje lietuvių kalboje yra buvusi ‘laikyti‘ (Smoczyński 1982:238, Holvoet 2003:37-38), kaip, beje, ir portugalų, ispanų kalbose bei Pietų Italijos dialektuose. Nors ir retai, kai kurie priešdėliniai veiksmažodžio *turėti* variantai tokias ir panašias reikšmes vis dar gali įgauti ((7), (8), o taip pat *susiturėti* ‘susilaikyti‘, *išturėti* ‘išlaikyti‘).

(5) *Turiu du brolius*

(6) *Jau turiu skubėti.*

(7) *Jis neturi kur dėtis.*

(Wiemer 2012)

(8) *Paturėk maišą, perpilsime miltus.*

(zodynas.lt)

(9) *Tu rankose pirma telefoną paturėk.*

(10) *Žmonės, kurie apturėjo pačią blogiausią dieną gyvenime.*

(humoras.net)

Kaip posesyvinio veiksmažodžio ir veikiamosios rūšies dalyvio darinį aprašo Wiemeris (2012:71), jis iš esmės atitinka lietuvių kalbos posesyvinės konstrukcijos modelį, kadangi yra sudarytas iš finitinės veiksmažodžio *turėti* formos, kuri yra pagrindinis sakinio dėmuo, ir iš vardininko linksniu

einančios subjekto bei galininko linksniu einančios objekto vardažodinių frazių. Tokią posesyvinę konstrukciją praplečia su subjektu derinamas aktyvinis būtojo laiko dalyvis.

Wiemeris šiai konstrukcijai priskiria *rarum* statusą, kadangi jos atitikmenų nerandama net ir genetiškai bei geografiškai artimose kalbose. Struktūra išskirtinė būtent dėl savo sandaros – panašų posesyvinio veiksmažodžio ir aktyvinio dalyvio derinį yra turėjusi tik graikų kalba, kurios tiesioginė įtaka šiuo atžvilgiu lietuvių kalbai nėra tikėtina. Be to, atitinkamoje graikų kalbos konstrukcijoje daugiausiai būdavo naudojami veiksmažodžiai, nereiškiantys matomo būsenos pasikeitimo, o šios lietuvių kalbos konstrukcijos leksinė įvestis yra kaip tik priešingo pobūdžio – ji beveik išskirtinai gali būti sudaroma su teliniais įvykio veiksmo veiksmažodžiais, reiškiančiais akivaizdų būsenos pasikeitimą (Wiemer 2012:75). Tuo tarpu lietuvių kaimyninėse kalbose tokios konstrukcijos susidarymui trūksta reikalingų prielaidų: kaip pastebi autorius, „tokių konstrukcijų susiformavimas yra natūrali dviejų koegzistuojančių prielaidų pasekmė: (i) veiksmažodžio *turėti* egzistavimas ir (ii) lietuvių kalbos būtojo laiko dalyvių distribucijos ypatybės. Latvių kalbai trūksta (i) prielaidos, o bent jau standartiniams geografiškai lietuvių kalbai artimiausiems slavų kalbų variantams trūksta (ii) prielaidos“ (*ibid.*:73). Dėl šios konstrukcijos semantikos panašumo į Vakarų Europos kalbų perfektus ir rezultatyvines konstrukcijas, Drinka savo ruožtu šios konstrukcijos formą siūlo laikyti tranzicine (pereinamąja) ir, nepaisant jos kitoniškumo, suponuoja kopijavimą kalbų kontaktų keliu (Drinka 2017:386).

Jei veiksmažodžio *būti* ir pasyvinio *n/t* dalyvio derinys (Nedjalkov ir Jaxontov (1988) rezultatyvų klasifikacijos pagrindu – objektinis rezultatyvas) lietuvių kalboje perteikia pasyvinę reikšmę, kurio agento, jei toks reiškiamas, vardažodinė frazė įgauna kilmininko linksnį (11), tai atitinkama struktūra su veiksmažodžiu *turėti* visų pirma pasižymi posesyvine reikšme (12). Tai formos požiūriu tikslus, pavyzdžiui, romanų kalbų perfektų ar slavų kalbų naujųjų posesyvinių rezultatyvinių konstrukcijų atitikmuo lietuvių kalboje - asmenuojamoji posesyvinio veiksmažodžio forma ir neveikiamasis, objekto vardažodinei frazei priklausantis dalyvis. Čia subjekto referentas yra posesyvinio veiksmažodžio argumentas – posesorius, o dalyvis priskirtinas objekto vardažodinei frazei – yra jos modifikatorius. Tačiau kai kuriais atvejais tokie dariniai vis dėlto gali priartėti prie sudėtinio predikato statuso (13).

Nors, kaip pastebi Wiemeris, lietuvių kalboje žodžių tvarka sunkiai tegali būti argumentas tam tikros konstrukcijos nustatymo tikslais, tačiau šiuo atveju ja remiantis galima išvelgti tam tikrus sintaksinius skirtumus. Kadangi standartinė daiktavardžio modifikatoriaus pozicija yra adnominalinė, tai tokioje pozicijoje atsidūrę dalyviai daugiau interpretuoti kaip būtent tokie (14), o po objekto daiktavardžio pozicionuojamas dalyvis gali signalizuoti sudėtinį predikatą. Tokioje pozicijoje esantis

dalyvis pagal kilmę yra antrinis predikatyvas, kaip ir angliškoje konstrukcijoje *She had her hair put up in braids* (atsiribojant nuo galimos kauzatyvinės šios konstrukcijos interpretacijos). Būtent konstrukcija su antriniu predikatyvu gali tapti rezultatyvu ir vėliau perfektu, o konstrukcija su adnominaliniu dalyviu tokio potencialo neturi.

(11) *Kiemas yra (Saulės) kruopščiai iššluotas.*

(12) *Turiu nupirktus du bilietus į koncertą.*

(13) *Visam šeštadieniui – 8 d. turiu apmokėtą Nemuno žiedo trasą – pinigų niekas negrąžina!*

(facebook.com)

(14) *Turiu gražią eglutę – Turiu papuoštą eglutę – Turiu gražią, papuoštą eilutę.*

(15) *Turiu eglutę papuoštą.*

Nors be jokios abejonės posesyvinio veiksmažodžio ir neveikiamojo dalyvio darinys lietuvių kalboje nėra sugramatintas, tačiau kadangi kai kuriais atvejais jis gali būti laikomas sudėtinu predikatu, tokio tipo pavyzdžiai kitame poskyryje bus aptariami.

2.4.2. Lietuvių kalbos perfekto sfera

Lietuvių kalbos *būti* perfektas pasižymi dvejomis pagrindinėmis reikšmėmis – **rezultatinio** perfekto reikšme (16) ir **patirtinio** perfekto reikšme (17). Puikiai jas ir joms būdingą leksinę įvestį apibūdina Arkadievas:

„Perfektas reiškia iš veiksmažodine fraze žymimo praeities įvykio kylančią būseną, galiojančią pagalbinio veiksmažodžiu nurodomu atskaitiniu laiku. Jei veiksmažodinė frazė yra telinė ir reiškia subjektą veikiantį būsenos pasikeitimą, rezultatinė būseną yra natūraliai interpretuojama kaip šio įvykio tikslinė būseną, ir taip susidaro rezultatinė perfekto interpretacija. Priešingu atveju rezultatinė būseną interpretuojama kaip veiksmažodine fraze žymimame įvykyje dalyvavusio subjekto (ar, su nulinio valentingumo veiksmažodžiais, ambiente) būseną, ir taip susidaro egzistencinis perfekto perskaitymas. Tokia lietuvių kalbos perfekto interpretacija atitinka faktą, kad jame išskirtinai naudojamas *būti* pagalbinis veiksmažodis, kurio vaidmuo yra panašus į jungtį.“
(Arkadiev 2015:5)

Patirtinio (egzistencinio) perfekto tipas gali susidaryti ir su teliniais veiksmažodžiais (pavyzdžiui, (18)), taigi, tam, kad susidarytų rezultatinio perfekto tipas, turi būti patenkintos abi sąlygos – veiksmažodis turi būti telinis ir juo žymimas veiksmas turi reikšti subjektą, o ne objektą veikiantį būsenos pasikeitimą.

- (16) *Studentai jau yra susirinkę auditorijoje.*
 (17) *Studentai yra mokėsi ir sudėtingesnių dalykų.*
 (18) *Aidas Marčėnas yra parašęs daugelį puikių eilėraščių.*

Tai galioja faziniams būklės, taip pat veiklos ir vyksmo predikatams, o su atsitikimo predikatais galimi abu perskaitymai:

- (19) *Kažkada esu radęs 100 litų.* (patirtinis)
 (20) *Esu radęs savo pašaukimą ir dabar laimingai gyvenu.* (rezultatinis)
 (21) *Keliaudama kelis kartus netyčia esu atsidūrusi pavojinguose rajonuose, bet niekas manęs nėra užpuolęs.* (patirtinis)
 (22) *Esu atsidūręs nepatogioje padėtyje.* (rezultatinis)
 (23) *Esu kartą pasiklydęs Vilniaus senamiestyje.* (patirtinis)
 (24) *Esu pasiklydęs ir nerandu kelio atgal į viešbutį.* (rezultatinis)

Pagal Nedjalkovo ir Jaxontovo (1988) rezultatyvinių konstrukcijų tipologiją lietuvių kalbos *būti* perfektas atitinka subjekcinį rezultatyvą, kuriame giluminis būsenos subjektas (kuris yra išreiškiamas statinio predikato paviršiniu subjektu) sutampa su ankstesnio veiksmo subjektu²² (Nedjalkov ir Jaxontov 1988:9) (pvz., 16, 19-24), bei posesyvinį rezultatyvą, kuris (nepriklausomai nuo to, ar vartojamas posesyvinis veiksmožodis, ar ne) yra sudaromas iš tranzityvinio veiksmožodžio ir pasižymi subjektine diateze, jei ankstesnio veiksmo giluminis objektas nurodo kažką, kas yra glaudžiai susiję su subjektu. Tokiais atvejais veiksmo rezultatas labiau veikia giluminį subjektą, o ne tiesioginį veiksmo patientą (pvz. 17, 18, 25) (*ibid.*)

- (25) *Berniukas plaukus yra susišukavęs.*

Kaip pastebi Arkadievas ir Daugavet (2016:3), rezultatinio perfekto aktualumo dabarčiai reikšmė lietuvių kalbos perfekte nėra itin žymi. Daugeliu atvejų ji artimesnė rezultatyvui – turimos omenyje konkrečios, siauriau suvokiamos dalyviu reiškiamo veiksmo pasekmės, pats veiksmas neakcentuojamas ir nereiškiama platesnis šio veiksmo aktualumas dabarčiai (plg. 16, 22, 26). Tačiau riba tarp šių dviejų rezultatinių reikšmių, kurių viena būdingesnė rezultatyvams, o kita – labiau sugramatintiems perfektams, yra gana slidi – panašūs pavyzdžiai gali būti suprantami ir kaip rezultatinio perfekto aktualumas dabarčiai (plg. 18, 20, 27).

- (26) *Esu surinkusi du šimtus lėlių.* (Arkadievas ir Daugavet 2016)

²² „the underlying subject of the state (which is expressed by the surface subject of the stative predicate) is co-referential with the underlying subject of the preceding action“

(27) *Tamsta savo biografijoje esate nutylėjusi keletą faktų.* (ibid.)

Kadangi dalyviai lietuvių kalboje neretai turi adnominalinę vartoseną, kai kuriais atvejais taip pat ir perfekto konstrukcijose dalyvis gali būti suvokiamas ne kaip sudėtinio predikato dalis, o kaip būdvardinis predikatyvas tapatumo konstrukcijoje. Šiuo klausimu Mikulskas (2009:135) rašo, kad „[p]aprastai dvejopai gali būti interpretuojamos iš intranzityvinių veiksmažodžių padarytos tokių dalyvių formos, mat jos gali fiksuoti galutinę tam tikro veiksmo poveikį patyrusio subjektinio vardažodžio referento būseną. Ši subjektinio referento įgytos būsenos fiksacija ir sudaro semantinį pamatą „būdvardinei“ kalbamos dalyvinės formos interpretacijai.“ Taigi, tokiu atveju dalyvis nebesuprantamas kaip reiškiantis būsenos pasikeitimą, bet tik pačią būseną, pavyzdžiui, autoriaus aptariamam atveju, *būti įsitikinusiam*:

(28) *Esu įsitikinęs, kad esama ir gerų, ir blogų žmonių.* (Holvoet ir Pajėdienė 2004)

Pasak Mikulsko, „[v]eiksmažodinę“ kalbamos dalyvinės formos interpretaciją gali paskatinti iš pažiūros nereikšmingi sakinio elementai, paprastai priskiriami jo sintaksinės struktūros periferijai, plg. *Ne kartą esu įsitikinęs, kad esama ir gerų, ir blogų žmonių.* Šiame sakinyje adverbialinis modifikatorius ne kartą žymėdamas sudėtinį predikatą *esu įsitikinęs* profiliuojamo įvykio kartojimąsi praeityje kartu nurodo, kad kiekvienas toks pasikartojantis įvykis turėjo savo pradžią ir pabaigą, t.y. tam tikrą trukmę“ (Mikulskas 2009:136). Taigi, yra atvejų, kai tam tikro darinio forma atitinka perfekta, tačiau juo nelaikytina.

Dar vienas toks atvejis, kai paviršinė darinio forma gali atitikti perfekta, tačiau sintaksinė jos struktūra yra kitokia – evidencialumo (reportatyvo) raiška. Ypatingai publicistinio stiliaus tekstuose dažnai randama tokio tipo pavyzdžių, plg. (29) ir (30):

(29) *Politikas teigia, kad ši partija veikusi Rusijos naudai. Jos pirmininkas ieškojęs būdų padėti tam tikriems verslininkams.*

(30) *Ši partija devintajame dešimtmetyje yra veikusi Rusijos naudai. Jos pirmininkas yra ieškojęs būdų padėti tam tikriems verslininkams.*

(29) sakiniuose dalyviai yra nepriklausomi predikatai, reiškiantys būtąjį laiką ir turintys evidencinę reportatyvo reikšmę. (30) pavyzdyje atitinkama struktūra su pagalbinio veiksmažodžio suprantama kaip rezultatinis perfektas. Kadangi ir perfekte pagalbinis veiksmažodis dažnai gali būti praleidžiamas (nors (30) atveju tai neįmanoma), išoriškai šių dviejų skirtingų konstrukcijų formos gali sutapti. Tačiau pagalbinio veiksmažodžio praleidimas evidencinėse konstrukcijose skiriasi nuo fakultatyvaus jo praleidimo rezultatiniam perfekte: evidencinių konstrukcijų atveju būti forma ne šiaip

praleidžiama, bet panaikinama jos sintaksinė pozicija, o dalyvis atsiduria finitinio veiksmažodžio pozicijoje (Holvoet 2004:119).

Panašu, kad pagalbinis veiksmažodis privalomas tuomet, kai perfektas priklauso patirtiniam tipui ir naudojamas vientisiniame sakinyje (plg. *Kadangi (esu/aš) mokėsis ir sudėtingesnių dalykų, sintaksės egzaminu nebijau.*). Pavyzdžiui, pagalbinis veiksmažodis neprivalomas (t.y., gali būti keičiamas vardažodžiu, kad būtų išlaikyta subjekto asmens kategorijos raiška) 16, 20, 22 pavyzdžiuose – net ir be jo visapusiškai išlieka rezultatinio perfekto reikšmė, nors ir atsiranda papildoma evidencinės interpretacijos galimybė, o 17, 18, 19, 21, 23 pavyzdžiuose atlikus tą patį pakeitimą struktūros pobūdis keičiasi į (29) pavyzdžiui lygiagretų reportatyvą, o patirtinio perfekto interpretacijos galimybė išnyksta. Toliau pateikiami 16-23 pavyzdžiai su praleistais pagalbiniais veiksmažodžiais (čia kaip 31-39):

- (31) *Studentai jau ~~yra~~ susirinkę auditorijoje.* (rezultatinis → rezultatinis)
(32) *Studentai ~~yra~~ mokėsi ir sudėtingesnių dalykų.* (patirtinis → reportatyvas)
(33) *Aidas Marčėnas ~~yra~~ parašęs daugelį puikių eilėraščių.* (patirtinis → reportatyvas)
(34) *Kažkada ~~esu~~ aš radęs 100 litų.* (patirtinis → reportatyvas)
(35) *~~Esu~~ Aš radęs savo pašaukimą ir dabar laimingai gyvenu.* (rezultatinis → rezultatinis)
(36) *Keliaudama kelis kartus netyčia ~~esu~~ aš atsidūrusi pavojinguose rajonuose, bet niekas manęs neužpuolęs.* (patirtinis → reportatyvas)
(37) *~~Esu~~ Aš atsidūręs nepatogioje padėtyje.* (rezultatinis → rezultatinis)
(38) *~~Esu~~ Aš kartą pasiklydęs Vilniaus senamiestyje.* (patirtinis → reportatyvas)
(39) *~~Esu~~ Aš pasiklydęs ir nerandu kelio atgal į viešbutį.* (rezultatinis → rezultatinis)

Tokį patirtinio ir rezultatinio perfektų skirtumą galbūt galima aiškinti tuo, kad rezultatinio perfekto atveju dalyvis yra labiau „būdvardiškas“ ir toks jo vaidmuo dar labiau išryškėja dariniuose be pagalbinio veiksmažodžio. Tuo tarpu norint perteikti paprastai aukštesnįjį laiptelį gramatinimo kelyje signalizuojantį patirtinį perfektą reikalinga pilna perfekto gramemos struktūra su pagalbinio veiksmažodžiu.

Kaip rašo Arkadievas (2015:4), subjektinis rezultatyvas (pagal Nedjalkov ir Jaxontov klasifikaciją) lietuvių kalboje retai naudojamas su tokiais veiksmažodžiais, kurie reiškia ne sintaksinio subjekto, o kurio kito situacijos dalyvio būsenos pasikeitimą. Pavyzdžiui, (40-41) pateikiami du angliško sakinio *I have opened the window* vertimai į lietuvių kalbą, tačiau tikslus yra tik (40). (41) vertimo atveju, norėdami panaudoti perfektą, gauname patirtinio perfekto tipą.

- (40) *Atidariau langą.*

(41) *Esu atidaręs langą.*

Panašu, kad tokio tipo rezultatyvams reikšti lietuvių kalboje naudojama posesyvinio veiksmožodžio ir veikiamojo dalyvio konstrukcija:

(42) *Turiu atidaręs langą.*

(43) *Kėdes jau turim sustatę ir stalus jau turim padengę.*

Tai posesyvinio **rezultatyvo** tipas, naudojamas su teliniais ir tranzityviniais veiksmožodžiais, daugiausiai vartojamas būtent tokiais atvejais – kai leksinis veiksmožodis žymi ne subjekto, o objekto būsenos pasikeitimą. Nepaisant to, kalbama konstrukcija reiškiamas ne bet koks objekto būsenos pasikeitimas, bet būtent toks, kuris tam tikru būdu veikia ir subjektą. Tai perteikiama dalyvio rūšimi, derinimu ir posesyvinio veiksmožodžiu (norėdami perteikti subjekto neveikiantį objekto būsenos pasikeitimą naudotume pasyvą – *Langas yra (mano) atidarytas*, ir agentas liktų periferijoje).

Tačiau ši lietuvių kalbos posesyvinio rezultatyvo konstrukcija (pagal Nedjalkov ir Jaxontov 1988) leksinės įvesties atžvilgiu pasižymi ir tam tikrais *dreifavimo* perfekto link požymiais. Veiksmožodžio *turėti* ir veikiamojo dalyvio konstrukcija naudojama kone su visomis Nedjalkov ir Jaxontov išskirtomis veiksmožodžių, kurie signalizuoja rezultatyvo gramatinimą į perfekta, klasėmis (Nedjalkov ir Jaxontov 1988:23, taip pat šio darbo 1.5. poskyris). Pavyzdžiui, ši konstrukcija naudojama su dalyviais, padarytais iš veiksmožodžių ‘imti’, (44) ‘gauti’ (45), ‘prarasti’ (46) – tokiais atvejais blunka posesyvinio veiksmožodžio leksinė vertė.

(44) *Banke turiu paėmęs visus išrašus apie tai, kas ir kokias sumas man yra pervedęs.*

(lrytas.lt)

(45) *Turiu gavusi lauktuvių indiškų prieskonių rinkinį.*

(nidosreceptai.lt)

(46) *Bevaikščiojant K. B. pasakė, kad jis turi praradęs vairuotojo pažymėjimą.*

(eteismai.lt)

Taip pat konstrukcijos pavyzdžių galima rasti su percepcijos veiksmožodžiais, kuriais reiškiamas būsenos pasikeitimas yra nukreiptas tiek į subjektą, tiek į objektą (47), su veiksmožodžiais, reiškiančiais į subjekto referento kūno dalį nukreiptus veiksmus arba su drabužių ir kitokių kūno apdangalų vilkėjimą reiškiančiais veiksmožodžiais, kurių atveju posesyvinis ryšys yra savaime suprantamas ir dėmesys krypsta į patį dalyviu žymimą veiksmą (48, 49). Tokiais atvejais nutolstama nuo rezultatyvams būdingo rezultatinės būsenos, o ne jį sąlygojusio veiksmo akcentavimo.

(47) *Na, gal kiek ir paankstinau rubriką, bet jau turiu perskaičiusi dvi knygas ir noriu vieną iš jų aprašyti.*

(teenagerdreams.lt)

(48) *Na, aš sportuodama visada turiu užsidėjusi kelio įtvarą.* (laikrastisplunge.lt)

(49) *Koją turiu susilaužęs, dabar medžioklę galiu kokiame 2 mėnesiam pamiršt.* (hunter.lt)

Pasitaiko ir šio rezultatyvo vartojimo atvejų su aštuntosios Nedjalkov ir Jaxontov (1988) išskirtos veiksmažodžių klasės predikatais – tai veiksmažodžiai ‘laimėti’, ‘atlikti (darbą)’, kurių objekto semantinė vertė nesavarankiška, su veiksmažodžiu sudaranti vieną reikšminį vienetą (50), (51). Pastarasis pavyzdys rodo, kad tokia vartoseną gali būti būdingesnė šnekamajai kalbai.

(50) *Taigi, šiai dienai turiu atlikęs tokius darbus: pamatai, nuotekos, vandens gręžinys.*
(banga.tv3.lt)

(51) *Geras, pasirodo turiu laimėjęs dvi tačkas!*
(banga.tv3.lt)

Išskyrus vieną kitą abejotiną pavyzdį, konstrukcija nenaudojama su veiksmažodžiais ‘gerti’, ‘valgyti’, su veiksmažodžiais ‘(ap)supti’, ‘(su)sekti’, taip pat tik tarmėse – su kūno dalių judėjimą žyminčiais veiksmažodžiais²³. Kita vertus, rastas vienas pavyzdys, kuriame *turėti* ir veikiamojo dalyvio konstrukcija panaudota patirtiniam perfektui artima reikšme (52). Žinoma, tokia šios struktūros vartoseną nėra dažna, tačiau jai įsitvirtinus šią lietuvių kalbos konstrukciją jau būtų galima laikyti perfektu pagal Dahl ir Velupillai (2013) apibrėžimą, kadangi tuomet ji turėtų tiek rezultatinių, tiek patirtinio perfekto reikšmes.

(52) *Turiu išbandęs daugumą čia paminėtų [antivirusinių programų]... Belieka parašyti straipsnį.*
(smaizys.lt)

Verta pastebėti, kad Europos kalbose – pradedant nuo lotynų kalbos ir baigiant ukrainiečių kalba – panašios semantikos konstrukcijų forma yra kitokia – jose naudojamas posesyvinio veiksmažodžio ir pasyvinio, objekto vardažodinei frazei priklausančio dalyvio derinys. Taip pat žinoma, kad tokio HABEO + PPP tipo struktūros Europos kalbose leksinėje stadijoje paprastai neužsilieka ir yra palaiptinui gramatinamos į perfektus. Tai visų pirma pasireiškia konstrukcijoje galimos leksinės įvesties plėtra, kai imami naudoti veiksmažodžiai, reiškiantys ir subjekto būklės pasikeitimą, pvz. organišką, fizinį objekto ir subjekto kontaktą ar tik protinį jų ryšį žymintis veiksmažodžiai, taip pat tokie veiksmažodžiai, kuriuose veiksmažodis ir tiesioginis jo objektas suvokiami kaip vienas vienetas (išsamesnę klasifikaciją su pavyzdžiais žr. Nedjalkov ir Jaxontov 1988:22). Taip pat ima nykti, pavyzdžiui, dalyvio derinimas su

---

²³ *Akis turi nuleidęs, in žmogų nedaboja.* (Kaltanėnai, Švenčionių raj.) *Mes an suolo kojas surietę turiam.* (Daujėnai, Pasvalio raj.) (Pavyzdžiai iš Wiemer 2012:73). Taip pat 1939 m. Amerikos lietuvių laikraštyje „Draugas“ rastas toks pavyzdys: *Europa dar nenurimo, dominuojantieji diktatoriai Lietuvą turi apsupę beveik iš trijų pusių: vakarų, pietų ir rytų.* Tačiau visais trimis atvejais galima kelti klausimą, ar čia veiksmažodis *turėti* nėra naudojamas savo senąja reikšme ‘laikyti’, todėl posesyvinio rezultatyvu nelaikytinas.

objektu, kadangi dalyvis perinterpretuojamas kaip aktyvinis, nepaisant pirminės jo pasyvinės formos. Pavyzdžiui, lotynų kalba posesyvinio perfekto modelį pasiskolino iš graikų kalbos, kurioje jis buvo naudojamas su aktyviniais dalyviais: graikų kalba turėjo gausią perifrastinėse konstrukcijose naudojamų dalyvių gamą, o lotynų kalba turėjo tik esamojo laiko veikiamąjį, būtojo laiko neveikiamąjį ir būsimąjį laiko dalyvius. Todėl graikų kalboje orientacija į subjektą galėjo būti lengvai perteikiama aktyviojo aoristo dalyvio derinimu su subjektu, o lotynų kalba galėjo tik apytikriai ją perteikti deponentinių formų pagalba (Drinka 2017:124). Galima sakyti, kad iš esmės nuo tada, kai HABEO ir neveikiamojo dalyvio konstrukcijoje atsiranda implikacija, kad dalyviu žymimo veiksmo agentas ir subjekto referentas sutampa, tokios konstrukcijos dalyvis turi aktyvinę reikšmę.

Tokio tipo perinterpretavimas iš tiesų ir įvyko lotynų kalboje: kaip rašo Drinka, „jau ankstyvojoje lotynų kalboje, Plauto, Katulo, Terentijaus ir kt. raštuose galima rasti pakankamai sugramatinto *turėti* perfekto pavyzdžių su teliniais veiksmažodžiais (*HABEO* + obj. + PPP). Vėlyvosios Respublikos laikais, Cicerono, Cezario ir kt. raštuose perifrastinis perfektas buvo toliau gramatinamas ir plėtėsi ypatingai į percepcijos ir suvokimo veiksmažodžių sferą, kurių objektai gali būti abstraktūs arba visai neegzistuojantys, o taip susidarė tendencija link semantinės, jei dar morfologiškai ir nežymėtos, dalyvio orientacijos į subjektą. Vėlyvosios lotynų kalbos laikais, kai rūšies ir linksnio kategorijos ėmė lietus, būtojo laiko dalyvis tapo galutinai interpretuotinas kaip veikiamasis ir orientuotas į subjektą (Drinka 2017:142).

Lietuvių kalba, kaip ir senoji graikų kalba, iš kurios ir kilo Europoje paplitusios posesyvinio perfekto konstrukcijos (Drinka 2017:5; 6.3, 6.4), turi išplėtotą ir produktyviai naudojamą veikiamųjų dalyvių gamą, todėl suprantama, kad semantiniam šios konstrukcijos modeliui perteikti (jei toks kalbų kontaktų keliu lietuvių kalbos buvo pasiskolintas, o ne formavosi savarankiškai) pasirenkamas aktyvinis, su subjektu derinamas dalyvis, gebantis tiesiogiai perteikti tiek objekto būsenos pokytį, tiek šio pokyčio orientaciją į subjektą.

Taigi, lietuvių kalbos *turėti* ir veikiamojo dalyvio rezultatyvinė konstrukcija jau pačiame tokio darinio susiformavimo pradiniam taške turi pasiekusi tą dalyvio orientacijos į subjektą etapą, kuris randamas jau galutinai sugramatintuose perfektuose. Tačiau leksinės įvesties ir reikšmių atžvilgiu šios konstrukcijos perfektu laikyti nederėtų – ją galima būtų gretinti su kitomis gramatinimo kelio pradžioje esančiomis rezultatyvinėmis konstrukcijomis, nepaisant jose naudojamo dalyvio pirminio rūšies pobūdžio.

Šiuo atžvilgiu įdomu aptartą konstrukciją palyginti su *turėti* ir neveikiamosios rūšies dalyvio konstrukcija (53). Analizuojant tokio tipo konstrukcijas kyla klausimas dėl dalyvio interpretacijos – tam, kad pastarąjį būtų galima laikyti sudėtinio predikato dalimi, visų pirma juo žymimo veiksmo agentas ir posesyvinio veiksmažodžio subjektu turi sutapti. Taip yra (53) ir (54) pavyzdžiuose, tačiau ne (56) ir (58), kai tuo tarpu (55), (59) ir (60) šis sutapimas ar nesutapimas neaiškus. Galima daryti išvadą, kad implikacija dėl posesoriaus ir agento sutapimo šioje konstrukcijoje neegzistuoja – visais atvejais šią informaciją tegalime gauti iš konteksto (pavyzdžiui, (58) matome, kad kalbėtojas nesupranta anglų kalbos, todėl negalėjo parašyti to, ką prašo išversti, (54) peršasi išvada, kad pats kalbėtojas yra apmokėjęs trasą, todėl dabar ja gali naudotis).

(53) *Galvoje jau turiu sudėliotas kai kurias vadovaujamas pozicijas*²⁴.

(54) *Turiu visam šeštadieniui apmokėtą Nemuno žiedo trasą – pinigų niekas negrąžina!*

(facebook.com)

(55) *Prisipažinsiu – jau porą mėnesių turiu parašytą, tačiau nebaigtą ir nepublikuotą modeliavimo pamoką.*

(blender.lt)

(56) *Esu neįgali darbuotoja, turiu nustatytą 40 procentų darbingumą, tačiau savo darbą dirbti galiu.*

(juristai24.lt)

(57) *Turiu parašytas šias 2014 m. lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos potemes.*

(klase.tv3.lt)

(58) *Man reik nužudyt priešą su kombu²⁵, o aš turiu parašytą, kaip reik padaryt, tik angliškai, būkit žmonės, išverskit į LT kalbą²⁶.*

(games.lt)

(59) *Mums su lovyte, sakė vyro babytė nupirks, kai pagimdysiu.<...> Šiaip man taip nepatinka. Aš jau geriau turiu pastatytą ir grįžusi iš po ligoninės galėčiau dėti į lovytę.*

(supermama.lt)

(60) *Pagaliau turiu apstatytą savo kambarį ir spintą rūbams.*

(supermama.lt)

Tačiau daugeliu atveju tokioje konstrukcijoje pagalbinio veiksmažodžio ir pasyvinio dalyvio negalima laikyti vienu predikatu. Egzistuojant *turėti* + PAP konstrukcijai, kurioje dalyvis derinamas su subjektu ir tokiu būdu kaskart neišvengiamai aiškiai įvardijamas veiksmo atlikėjas, kuris sutampa su posesoriumi ir yra sakinio subjektas, gali būti, kad pagrindinė motyvacija *turėti* + PPP konstrukcijos naudojimui kyla tais atvejais, kai sakinio ir posesyvinio veiksmažodžio subjektas nesutampa su dalyviu žymimo veiksmo agentu, kai tokio sutapimo nenorima atskleisti, arba kai agento nenorima įvardinti. Tai

²⁴ Už pavyzdį dėkoju prof. A. Holvoetui.

²⁵ *kombinacija*

²⁶ Pridėti lietuvių kalbos raidyno ir skyrybos ženklai. Originalioje sakinio versijoje dalyvis buvo „parasyta“ – taigi, sudėtinga spręsti, ar jame yra pažymėtas galininko linksnis, ar dalyvis paliktas vardininku.

liudija apie gramatinimo keliu toli nepažengusi, „permatomą“ šios konstrukcijos statusą. Pavyzdžiui, (57) sakinyje kalbėtojas ruošiasi parduoti pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo egzaminų užduotis, kurių autoriaus atskleisti dėl suprantamų priežasčių nenori. Įdomiausi tiriamų konstrukcijų tipo atžvilgiu yra (54) ir (55) pavyzdžiai – (55) veiksmažodis *turėti* naudojamas kiek išblukusia posesyvine reikšme, kuri primena jo vertę *turėti* ir veikiamojo dalyvio konstrukcijoje – šiuo atveju negalima teigti, kad Nemuno trasa kalbėtojui priklauso, kad ir laikinai – jis tik turi išsipirkęs teisę ja naudotis, (54) dėl savaime suprantamo kalbėtojo ir jo minčių posesyvinio santykio dėmesys nukrypsta į dalyviu reiškiamą veiksmą.

Dažnu atveju dalyvis laikytinas objekto modifikatoriumi, panašiai, kaip tai gali pasireikšti ir kai kuriais 2.3 poskyryje analizuojamos ukrainiečių kalbos rezultatyvinės konstrukcijos bei lietuvių kalbos *būti* perfekto atvejais. Pavyzdžiui, (61) sakinyje – veiksmažodis *turėti* naudojamas posesyvine reikšme, *sodą* yra jo tiesioginis objektas, o dalyvis žymi šio objekto ypatybę.

(61) *Turime išpuoselėtą sodą, dekoratyvinį baseiną su auksinėmis žuvelėmis ir net karpiais.*

(lrytas.lt)

2.5. Lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbų ir *altomeridionali* dialektų perfekto struktūrų gramatinimas

Atskirai aptarus lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbų ir *altomeridionali* dialektų perfekto ir jo požymių turinčias konstrukcijas, šiame poskyryje į jas bus žvelgiamia pro gramatinimo prizmę. Kadangi darbe analizuojama daugiau nei viena kiekvienos šių kalbų struktūra, visų pirma verta jas schematiškai apibendrinti:

Kalba	Konstrukcija	Pagrindinės reikšmės
<i>Altomeridionali</i> dialektai	HABEO/SUM + PPP TENEO + PPP	Rezultatinis, patirtinis, pastovios situacijos, (netolimos praeities) perfektas. Rezultatinis, patirtinis perfektas.
Portugalų kalba	TENEO + nederinamas PPP TENEO + derinamas PPP	Pastovios, kartotinės situacijos perfektas Rezultatyvas
Ukrainiečių kalba	HABEO + PPP V + GEN + derinamas PPP V + GEN + nederinamas PPP	Rezultatyvas Rezultatyvas Rezultatyvas (rezultatinis perfektas)
Lietuvių kalba	SUM + PAP HABEO + PAP HABEO + PPP	Rezultatinis, patirtinis perfektas Rezultatyvas (Rezultatyvas)

XXVIII pav. Darbe analizuojamos perfekto ir jo požymių turinčios struktūros.

Kaip matyti iš XXVIII pav. lentelės, visose tirtose kalbose perfektinėms reikšmėms perteikti naudojama daugiau nei viena konstrukcija. Trys iš keturių kalbų (lietuvių (1), portugalų (2), *altomeridionali* dialektai (3)) turi kategorijas, tradiciškai laikomas perfektais, bet tik dvi iš jų (*altomeridionali* dialektų HABEO/SUM perfektas ir lietuvių kalbos SUM perfektas) atitinka tikrojo perfekto apibrėžimą – pagal Dahl ir Velupillai (2013), perfektu laikomos tokios gramemos, kurios gali įgauti bent dvi pagrindines perfekto reikšmes – rezultatinio ir patirtinio perfekto. Portugalų kalbos TENEO ir nederinamo būtojo laiko dalyvio struktūra nė vienos iš šių reikšmių įgauti negali. Vis dėlto, tam tikrų abejonių kelia ir *altomeridionali* dialektų HABEO/SUM ir būtojo laiko dalyvio perfektas, kuris jau yra įgavęs paprastam būtajam laikui būdingų reikšmių (4). Jei šią konstrukciją dar ir galima laikyti perfektu, akivaizdus jos laipsniškas virsmas į būtajį laiką, kurį, tikėtina, spartina ir tai, kad standartinėje italų kalboje atitinkama gramema jau yra virtusi būtoju laiku. Ukrainiečių kalboje šis procesas jau yra

įvykęs – kaip ir daugelyje kitų slavų kalbų, būtajam laikui reikšti naudojamos konstrukcijos yra išsivysčiusios iš anksčiau buvusio perfekto.

- (1) *Šias naujienas Rita jau yra girdėjusi.*
- (2) *O Joãotem calçado aqueles sapatos.*
Jonas tenere.PRS.SG.3 avėti/apsiauti.PPP DEM.PL.M batai.PL.M
'1. Jonas apsiavęs tuos batus. 2. Jonas vis avi tuos batus.'
(Oliveira ir Leal 2012)
- (3) *Sen so natot nu sacc d vult*
taip esse.PRS.SG.1 plaukioti.PPP ART.IND maišas PREP kartas.PL
'Taip, esu čia plaukiojęs daugybę kartų.'
- (4) *Sce camnenn ind o vusch e so pstat n serpende, m ha mezzequot la ghemm e so awandote n pchiouzz n giu so mneit appeirs e so accese.*
'Ėjau mišku ir užmyniau ant gyvatės, ji man įgėlė į koją ir aš pasiemiau akmenį ir mečiau į ją ir ją užmušiau.'

Taigi, pagal Squartini ir Bertinetta (2000) (ir, anksčiau, Harris (1982)) išskirtas perfekto *dreifavimo* būtojo laiko link stadijas, lietuvių kalbos perfekto neabejotinai atitinka pirmąją stadiją, kurioje yra tvirtai išlaikoma centrinė perfekto semantinė savybė – aktualumas dabarčiai. Lietuvių kalbos perfekto naudojamas dvejomis centrinėmis perfekto reikšmėmis – rezultatinio ir patirtinio perfekto, ir gali būti laikomas stabiliu, kadangi į būtojo laiko sferą nesiskverbia.

Portugalų kalbos TENEIO ir būtojo laiko dalyvio konstrukcija šioje skalėje autorių sąlyginai yra kolokuojama antroje stadijoje, nors taip pat pažymima, kad labai galimas dalykas, jog šią portugalų kalbos struktūrą, kuri iš esmės perfekto apibrėžimo neatitinka, reikėtų laikyti atskira vystymosi kryptimi, taip pat ir todėl, kad jos kolokavimas antroje stadijoje reikštų, kad ir kitos kalbos tam tikru metu turėtų įgauti pastovios ir kartotinės situacijos perfekto reikšmes, o tokių įrodymų neturima (Squartini ir Bertinetta 2000:419-420).

Altomeridionali dialektų SUM/HABEO perfekto atitinka trečiąją šios skalės stadiją, kurioje perfekto ima įgauti būtajam laikui būdingų požymių ir skverbtis į pastarojo sferą, tačiau daugelyje kontekstų vis dar išlaiko aktualumo dabarčiai semantiką. Ši *altomeridionali* dialektų konstrukcija pamažu imama naudoti pasakojimo kontekstuose, o pastovios situacijos perfekto atvejais blunka aktualumo dabarčiai ryškumas ir vietoj perfekto pasirenkamas esamasis laikas. Vis dėlto, centrinėmis rezultatinio ir patirtinio perfekto reikšmėmis ši konstrukcija dar vis aktyviai naudojama.

Lygiagretumo dėlei čia būtų galima prisiminti ir būtojo laiko seniai virtusį, todėl ketvirtajai stadijai priskirtiną buvusį ukrainiečių kalbos perfekto, nors jis šiame darbe ir nebuvo analizuotas. Tuomet

gauta perfekto *dreifavimo* būtojo laiko link schema, pasitelkiant čia tirtose kalbose tradiciškai perfektais laikomų (ar laikytų) gramemų pavyzdžius, atrodytų taip:

Etapas	1	(2)	3	(4)
Perfektas	Lietuvių kalba	(Portugalų kalba)	<i>Altomeridionali</i>	(Ukrainiečių kalba)

XXIX pav. Perfekto dreifavimo būtojo laiko link etapai.

Kaip aptarta 1.4 poskyryje, perfektui palaipsniui virstant būtoju laiku, kalbose randasi naujos perfekto požymių turinčios gramemos. Paprastai, ypatingai – Europos kalbų arealo kalbose, tai – pamažu gramatinamos posesyvinės rezultatyvinės konstrukcijos. Pagal Heine ir Kuteva (2006:150-152), ši procesą stebėti galima remiantis keliais skirtingais parametrais, kurie apibendrinti XXX pav. lentelėje.

Parametras/Etapas	0	1	2
Subjekto pobūdis	Posesorius	Agentas	Agentas
Posesyvinis veiksmažodis	Pagrindinis veiksmažodis	Pagalbinis veiksmažodis	Pagalbinis veiksmažodis
Dalyvio veiksmažodžio savybės	Patiento modifikatorius, pasižymi derinimu su patientu	Pagrindinis veiksmažodis	Derinimas su patientu išnyksta
Dalyvio veiksmažodžio valentingumas	Priklauso nuo patiento	Patientas gali būti praleidžiamas	Gali būti intransyvinis veiksmažodis
Propozicinė reikšmė	Nuosavybė, rezultatinė būseną	Rezultatyvas (nuosavybė irelevantiška)	Perfektas: praeityje atliktas veiksmas turi aktualumą dabarčiai

XXX pav. Rezultatyvinių konstrukcijų virsmas perfektais (pritaikyta iš Heine ir Kuteva (2006:151))

Visose keturiose tirtose kalbose ir nepriklausomai nuo to, kuriame *dreifavimo* būtojo laiko link etape kolokuojamas jų perfektas, rasta mažiausiai viena (portugalų, *altomeridionali*) ir daugiausiai trys (ukrainiečių) tokio tipo konstrukcijos. Pastebėtina (kaip, beje, ir Squartini ir Bertinnetto (2000) skalės atžvilgiu), kad retu atveju viena ar kita tam tikros kalbos struktūra gali visapusiškai tilpti į kurį vieną iš išskirtų etapų. Paprastai, priklausomai nuo kalbos, pirma ima kisti vieni posesyvinių rezultatyvinių konstrukcijų požymiai, o kiek vėliau – kiti, todėl tokias skales teisingiausia būtų įsivaizduoti kaip tam tikrą kontinuumą ir turėti omenyje, kad bet koks tam tikros struktūros kolokavimas viename iš etapų visuomet yra sąlyginis.

Iš ištirtų rezultatyvinių konstrukcijų labiausiai sugramatinta yra *altomeridionali* dialektų TENEO ir dalyvio konstrukcija (5). Ši struktūra atitinka antrąjį dreifavimo perfekto link etapą (XXX pav.) ir pagal Velupillai (2013) perfekto apibrėžimą gali būti laikoma perfektu, kadangi yra naudojama tiek rezultatinio, tiek patirtinio perfekto reikšmėmis. Šios konstrukcijos subjektas semantiškai yra agentas, o ne posesorius, TENEO visapusiškai funkcionuoja kaip pagalbinis veiksmažodis, o leksinis dalyvio formos veiksmažodis patirtinio perfekto konstrukcijose gali būti ir intransyvinis. Dalyvio derinimo su

objektu šioje konstrukcijoje klausimas šiame darbe lieka neatsakytas – *altomeridionali* dialektuose dalyvio derinimas, remiantis dialektologine literatūra, turėtų būti metafonetinis, o analizuojant informantų raštu pateiktus rašytinės tradicijos neturinčio dialekto duomenis galimų šaknies balsio pokyčių iširti nepavyko.

- (5) *Sen ting scit a scenneir du 1987.*
taip tenere.PRS.SG.1 vykti.PPP PREP sausis PREP 1987.
'Taip, esu (ten) buvęs 1987-ųjų sausį.'

Ukrainiečių kalbos prielinksninės agento frazės ir beasmenio dalyvio konstrukcija, atitinkanti Šiaurės rusų perfekto modelį, gali būti kolokuojama tarp pirmosios ir antrosios stadijų. Ši konstrukcija greičiausiai nėra posesyvinės kilmės (žr. 2.3.1. poskyrį) – todėl jos atveju greičiau vertėtų atkreipti dėmesį į kai kuriuose kontekstuose labiau pasyvinę konstrukcijos pobūdį. Tačiau kadangi šioje konstrukcijoje agentas reiškiamas prielinksnine fraze, o ne įnagininku, šį procesą galima palyginti su posesoriaus virsmu agentu posesyvinėse rezultatyvinėse konstrukcijose. Dalyvis su objektu ar subjektu nederinamas jau *a priori*, dėl pačios beasmenio dalyvio formos, o pagrindinis požymis, signalizuojantis šios konstrukcijos gramatinimą perfekto link yra galimybė praleisti objekto vardažodinę frazę (6). Propozicinės reikšmės atžvilgiu konstrukcija gali įgauti perfektui būdingą rezultatinę reikšmę.

- (6) *Думав, у мене виграно, поліз на рожен.*
Galvojo, PREP PRON.1.SG.GEN laimėti.PPP užlipo PREP ieško.
'Galvojo, jau laimėjau, ir ėmė išsidirbinėti.'

Posesyvinė yra lietuvių kalbos veiksmažodžio *turėti* ir veikiamąjo dalyvio konstrukcija. Šią konstrukciją būtų galima laikyti esančia tarp nulinio ir pirmojo etapų – daugeliu atveju konstrukcijos subjektas yra agentas, posesyvinis veiksmažodis čia gali atlikti pagalbinio vaidmenį, ypatingai su tokiais veiksmažodžiais, kurie signalizuoja blunkančią jo leksinę vertę (7), o dalyvio priklausomybę nuo patiento būtų galima kolokuoti net ir antrajame etape jau *a priori*, kadangi konstrukcijoje naudojamas veikiamasis, su subjektu derinamas dalyvis. Tačiau objekto vardažodinė frazė čia negali būti praleidžiama, o propozicinėje visos konstrukcijos reikšmėje posesyvinė vertė nėra išnykusi, nors kai kuriais atvejais nuosavybė ir gali būti irelevantiška. Tai pasireiškia su leksinės konstrukcijos įvesties plėtrą signalizuojančiomis veiksmažodžių klasėmis (pagal Nedjalkov ir Jaxontov (1988:23)).

- (7) *Turiu išbandęs daugumą čia paminėtų [antivirusinių programų]... Belieka parašyti straipsnį.*

(smaizys.lt)

Taip pat tarp nulinės ir pirmosios stadijos galima kolokuoti abi beveik sinonimiškas ukrainiečių kalbos posesyvines rezultatyvines konstrukcijas – *manu* predikatinės posesijos konstrukciją ir

prielinksnine fraze reiškiamo posesoriaus (agento) konstrukciją. Abi konstrukcijos naudojamos su posesyvumo reikšmę antraeile darančiais predikatais, o jų subjektas neretai priartėja prie agento ir nutolsta nuo posesoriaus vaidmens (8, 9). Kontinuume arčiau nulinės stadijos šias konstrukcijas kolokuoti verčia privalomai reiškiamą objekto vardažodinė frazė ir būtinas neveikiamą dalyvio derinimas su pastarąja. Kiek labiau sugramatinta atrodo konstrukcija su *мати*, kadangi joje agentu (posesoriumi) gali eiti ir nebūtinai gyvus asmenis atitinkantys referentai (10).

(8) *Співчуваю, як сім'ї загиблого так і водію. Одна родина втратила людину, інша має загублене життя молодого хлопця.*
 turėti.PRS.SG.3 prarasti.PPP.N gyvenimas.N jaunas.M.GEN vaikas.M.GEN
 ‘Užjaučiu tiek žuvusiojo šeimą, tiek vairuotoją. Viena šeima neteko žmogaus, o kita yra praradusi jauno vaikiną gyvenimą.’ (volynnews.com)

(9) *У всіх сьогодні День закоханих, а у мене отриманий ступінь магістра*
 Pas visus šiandien diena įsimylėjėlių o pas mane gauti.PPP.SG.M
 laipsnis.SG.M magistro
 ‘Visiems šiandien įsimylėjėlių diena, o aš gavau magistro laipsnį.’ (instagram.com)

(10) *Так, конструкція на рис.7 має загублений хід клапана*
 Taip konstrukcija PREP 7 pav. turėti.PRS.SG.3 prarasti.PPP.M
ї не забезпечує надійного ущільнення при посадці.
 ‘Taip, 7 pav. konstrukcijoje yra prarasta vožtuvo eiga ir sujungimo metu neužtikrinamas patikimas sandarinimas.’

Panašiai labiau nulinei nei pirmajai stadijai priskirtina portugalų kalbos posesyvinė rezultatyvinė konstrukcija – joje subjektas kai kuriais atvejais yra artimesnis agentui (11), tačiau leksinė konstrukcijos įvestis apsiriboja teliniais tranzityviniais veiksmažodžiais, kurių objektas privalomai reiškiamas ir su juo derinamas dalyvis, o posesyvinis veiksmažodis laikytinas pagrindiniu.

(11) *A mãe tem tudo preparado* (Squartini ir Bertinnetto 2000)
 mama tenere.PRS.SG.3 viskas paruošti.PPP
para irmos viver no andar de cima
 PREP eiti.INF.PL.1 gyventi.INF PREP aukštas PREP viršus
 ‘Mama jau viską paruošė, kad galėtume kraustyti į viršutinį aukštą.’

Mažiausiai sugramatinta atrodo lietuvių kalbos posesyvinio veiksmažodžio ir neveikiamą dalyvio konstrukcija. Galbūt dėl konkurencijos su panašia konstrukcija su veikiamu dalyviu, konstrukcija ypatingai naudojama tais atvejais, kai posesyvinio veiksmažodžio subjektas ir dalyviu

žymimo veiksmo agentas nesutampa (12). Tik retais atvejais *turėti* ir neveikiamojo dalyvio darinį galima laikyti sudėtinu predikatu – jo subjektas yra artimas posesoriui, posesyvinis veiksmažodis neabejotinai yra pagrindinis, dalyvis visuomet derinamas su pacientu, o konstrukcijos leksinė įvestis apsiriboja tranzityviniais veiksmažodžiais su privalomai reiškiamu objektu. Propozicinė konstrukcijos reikšmė atitinka nuosavybę arba su ja susijusią rezultatinę būseną (13). Taigi, ši konstrukcija priskirtina nulinei rezultatyvų *dreifavimo* perfekto link stadijai.

(12) *Esu neįgali darbuotoja, turiu nustatytą 40 procentų darbingumą, tačiau savo darbą dirbti galiu.*

(juristai24.lt)

(13) *Galvoje jau turiu sudėliotas kai kurias vadovaujamas pozicijas.*

Apibendrinant, ištirtos rezultatyvinės konstrukcijos gramatinimo skalėje išsidėsto tokia tvarka:

konstrukcija	<i>dreifavimo perfekto link etapas</i>
<i>Altomeridionali</i> TENEO + PPP	2
Ukrainiečių <i>V</i> + GEN + beasmenis PPP	1-2
Lietuvių HABEO + PAP	0-1
Ukrainiečių HABEO + PPP	0-1
Ukrainiečių <i>V</i> + GEN + derinamas PPP	0-1
Portugalų TENEO + derinamas PPP	0-1
Lietuvių HABEO + PPP	0

XXXI pav. Lietuvių, ukrainiečių, portugalų kalbų ir *altomeridionali* dialektų rezultatyvinių konstrukcijų *dreifavimo* perfekto link etapai.

Išvados

Šiame darbe perfektas apibrėžiamas kaip tarpkalbinė gramema, turinti jai būdingą semantinį turinį, kuris atspindi tiek jos vystymosi istoriją, tiek jos užimamą vietą sinchroninėje sistemoje, ir pasižyminti daugeliui kalbų bendromis morfosintaksinėmis bei semantinėmis ypatybėmis (Bybee ir Dahl 1989). Neabejotinai esminė perfekto kategorijos semantinė savybė, jos *Gesamtbedeutung* – aktualumo dabarčiai (angl. *current relevance*) sąvoka, kurią naudojant remiamasi H. Reichenbacho (1947) modeliu. Semantiškai perfektas išreiškia dviejų laiko ašies taškų santykį. Šie du laikai – tai ankstesnės situacijos sąlygotos būsenos laikas bei šios ankstesnės situacijos laikas (Comrie 1976:52). Taigi, perfektas taip pat apibūdinamas kaip semantinė su veiksmožodžiu susijusi kategorija, kuria išreiškiamas praetis įvykio aktualumas dabarties momentui ar atskaitos taškui (angl. *current relevance*).

Darbe remiamasi gramatinimo teorija (Bybee ir Dahl (1989), Dahl (1985), Bybee et al. (1994), Dahl (2000), Heine ir Kuteva (2006)), pagal kurią rezultatyvai yra linkę virsti į perfekthus, o perfektai palaipsniui tampa būtaisiais laikais. Šio proceso eigoje Bybee ir Dahl (1989) įvardinti konkretūs leksiniai šaltiniai palaipsniui praranda savo leksinę reikšmę ir sudaro rezultatyvines konstrukcijas, kurios vėliau tampa tikroju, aktualumo dabarčiai perfektu, o šis vėliau savo ruožtu ima uzurpuoti būtojo laiko, ar vieno iš būtųjų laikų, vartosenos sferą, kol galiausiai visai pastarąjį išstumia iš vartosenos. Tuo tarpu kalboje iš naujo leksinio šaltinio gali imti rasti nauja perfekto gramema. Darbe taip pat remiamasi naujesniais Drinkos tyrimais (2003, 2017), kuriuose labiau akcentuojamas ne diachroninis, bet savotiškai aistorinis perfekto raidos cikliškumas, o konkrečiuose istoriniuose laikotarpiuose dėl konkretesnių išorinių – istorinių ir sociolingvistinių – priežasčių pasireiškusi inovacijos.

Pasaulinio kalbų struktūrų atlaso (WALS) duomenimis, perfektą turinčia laikoma tik tokia kalba, kurioje esanti konstrukcija naudojama tiek rezultatyvinėse, tiek eksperincinėse konstrukcijose (Dahl ir Velupillai 2011). Tačiau pasaulio, ir Europos, kalbose perfektas įgauna ir daugiau reikšmių, kurių svarbiausios išskiriamos remiantis Comrie (1976) ir Kiparsky (2002). Pagrindiniais perfekto tipais darbe laikomos ne tik rezultatinio ir patirtinio perfekto reikšmės, bet taip pat ir pastovios situacijos bei netolimos praetis perfektai. Pagrindiniai ir tiesioginiai Europos kalbų perfekto šaltiniai – rezultatyvinės konstrukcijos – analizuojamos remiantis Nedjalkov ir Jaxontov (1988) rezultatyvų tipologija.

Visos ištirtos kalbos skiriasi nuo tipinių SAE perfektų ir jų raidos dėsningumą:

Altmeridionali dialektuose buvo identifikuotos dvi perfekto gramemos – italų kalbos modelį apytikriai atitinkantis HABEO/SUM ir būtojo laiko dalyvio perfektas ir bei analogiška struktūra su

TENEO pagalbinis veiksmažodis. HABEO/SUM perfektas yra labiau sugramatinta gramema, naudojama keliomis skirtingomis reikšmėmis. Tai – rezultatinis, patirtinis, pastovios situacijos ir netolimos praeities perfekto tipai. TENEO konstrukcijos atveju identifikuojama rezultatinio ir patirtinio perfektų vartosena. Galima daryti išvadą, kad TENEO perfektas yra palyginti nauja, iš lotynų kalbos nepaveldėta konstrukcija, kuri susidarė iš posesyvine konstrukcija pagrįsto rezultatyvo jau tuomet, kai HABERE tipo posesyvinį veiksmažodį iš jo pozicijų išstūmė TENERE, kuris šiuo metu *altomeridionali* dialektuose funkcionuoja kaip posesyvinis veiksmažodis, kai tuo tarpu HABERE posesyvinės reikšmės nebeturi.

Analizuojant portugalų kalbos perfektą, jam priskiriamos dvi galimos reikšmės: jei konstrukcija naudojama su veiklos ir būklės predikatais, ja žymima praeityje prasidėjusi situacija, kuri tęsiasi iki pat kalbėjimo momento. Tai – pastovios situacijos perfekto tipas. Tuo tarpu jei konstrukcija naudojama su teliniais vyksmo ir atsitikimo predikatais, ši konstrukcija žymi veiksmą, kuris tam tikru praeityje prasidėjusiu ir iki kalbėjimo momento besitęsiančiu laikotarpiu kartojosi (ir vis dar kartojasi) daugelį kartų. Taigi, tokiu atveju portugalų kalbos perfektui priskiriama iteratyvinė (kartotinio perfekto) reikšmė. Portugalų kalbos perfektas pasižymi imperfektinės kategorijos požymiais, kadangi jo semantikoje implikacijos apie veiksmo pabaigą nėra (Squartini ir Bertinetta 2000:408) bei turi būti laikomas itin savita struktūra, turinčia tam tikrų perfekto gramemos bruožų, tačiau jai tarpkalbiniu požiūriu nepriskirtina. Perfektui būdingomis ypatybėmis taip pat pasižymi portugalų kalbos posesyvinio veiksmažodžio *ter* ir derinamo leksinio veiksmažodžio dalyvio konstrukcija. Šiai struktūrai yra būdinga siauriau suvokiamo rezultato aktualumo dabarties (kalbėjimo) momentu reikšmė – rezultatyvas.

Ukrainiečių kalboje naudojamos dvi raiškos požiūriu skirtingo, o semantiškai – beveik sinonimiškos rezultatyvinės konstrukcijos, kurios pasižymi rezultatyvams būdingomis reikšmėmis ir apie galimą dreifavimą perfekto link išpėjančia leksinės įvesties plėtra. Tai predikatinės posesijos konstrukcija, pagrįsta veiksmažodžiu *mamu*, bei prielinksnine kilmininko fraze žymimo posesoriaus konstrukcija (*mihi est* tipo), kurios abi naudojamos su objekto frazei priklausančiais *-n/-t* dalyviais. Abi konstrukcijos visų pirma turi rezultatyvams būdingą reikšmę – jais reiškiamas iš ankstesnio, dalyviu reiškiamo veiksmo kylanti būseną. Kai kuriais atvejais, kai labiau akcentuojamas pats dalyviu reiškiamas veiksmas ir jo pasekmės (aktualumas dabarties momentui) suprantamos plačiau, konstrukcijos reikšmė priartėja prie rezultatinio (aktualumo dabarčiai) perfekto. *Mihi est* tipo konstrukcija yra labiau išlaikiusi posesyvumo reikšmę, kadangi ji gali būti naudojama tik tais atvejais, kai konstrukcijos subjektas yra gyva būtybė, tuo tarpu ‘turėti’ konstrukcijai toks apribojimas negalioja.

Trečiosios perfekto požymių turinčios ukrainiečių kalbos konstrukcijos pagrindą sudaro beasmenė nekaitoma *–no/-to* dalyvio forma, objektas išreikštas galininku, o subjektas – *mihi est* tipo agento prielinksnine fraze. Šį darinį reikėtų laikyti atskiru, su posesyvinėmis konstrukcijomis nesusijusiu reiškiniu (Seržant 2012). Panašu, kad būtent ši konstrukcija yra toliausiai pažengusi gramatinimo keliu. Kaip ir abi posesyvinės konstrukcijos, ji yra naudojama su visomis rezultatyvo virsmą į perfektą signalizuojančiomis veiksmažodžių klasėmis, tačiau tik beasmenio dalyvio konstrukcijoje objekto frazė gali būti visai praleidžiama. Be to, beasmenių dalyvių konstrukcijos semantinė vertė yra artimesnė rezultatiniam aktualumo dabarčiai perfektui, kuris pasižymi plačiau suvokiamomis ankstesnio veiksmo pasekmėmis dabarties momentui, kai labiau akcentuojamas pats veiksmas, o jo rezultatas yra bendresnio pobūdžio.

Lietuvių kalbos perfektas (esamasis atliktinis laikas) pasižymi rezultatinio ir patirtinio perfekto reikšmėmis. Jo semantika apibūdinama kaip reiškianti iš veiksmažodine fraze žymimo praeities įvykio kylančią būseną, galiojančią pagalbinio veiksmažodžiu nurodomu atskaitiniu laiku. Jei veiksmažodinė frazė yra telinė ir reiškia subjektą veikiantį būsenos pasikeitimą, rezultatinė būseną yra natūraliai interpretuojama kaip šio įvykio tikslinė būseną, ir taip susidaro rezultatinė perfekto interpretacija. Priešingu atveju rezultatinė būseną interpretuojama kaip veiksmažodine fraze žymimame įvykyje dalyvavusio subjekto būseną, ir taip susidaro patirtinio perfekto perskaitymas (Arkadijev 2015). Rezultatinio perfekto aktualumo dabarčiai reikšmė lietuvių kalbos perfekte nėra itin žymi. Daugeliu atvejų rezultatinio perfekto semantika lietuvių kalbos perfekte atveju yra artimesnė rezultatyvui – reiškiamos konkrečios, siauriau suvokiamos veiksmo pasekmės, pats veiksmas neakcentuojamas ir nereiškiamas platesnis šio veiksmo aktualumas dabarčiai. Pastebėta, kad rezultatinio perfekto atveju dalyvis yra labiau „būdvardiškas“ ir toks jo vaidmuo dar labiau išryškėja dariniuose be pagalbinio veiksmažodžio. Tuo tarpu norint perteikti paprastai aukštesnįjį laiptelį gramatinimo kelyje signalizuojantį patirtinį perfektą reikalinga pilna perfekto grammos struktūra su pagalbinio veiksmažodžiu – priešingu atveju patirtinio perfekto reikšmė prarandama.

Lietuvių kalbos posesyvinis rezultatyvas, sudarytas iš asmenuojamosios veiksmažodžio *turėti* formos ir veikiamojo dalyvio, daugiausiai vartojamas objekto, o ne subjekto būsenos pasikeitimams reikšti. Nepaisant to, šia konstrukcija reiškiamas ne bet koks objekto būsenos pasikeitimas, bet būtent toks, kuris tam tikru būdu veikia ir subjektą. Ši lietuvių kalbos konstrukcija leksinės įvesties atžvilgiu pasižymi ir tam tikrais *dreifavimo* perfekto link požymiais. Šios konstrukcijos raiška yra itin reta pasaulio kalbose – tokios semantikos konstrukcijose dažni yra neveikiamos rūšies dalyviai. Lietuvių kalba, kaip

ir senoji graikų kalba, iš kurios ir yra kilusios Europoje paplitusios posesyvinio perfekto konstrukcijos, turi išplėtotą ir produktyviai naudojamą veikiamųjų dalyvių gamą, todėl suprantama, kad semantiniame šios konstrukcijos modeliui perteikti (jei toks kalbų kontaktų keliu lietuvių kalbos buvo pasiskolintas, o ne formavosi savarankiškai) pasirenkamas aktyvinis, su subjektu derinamas dalyvis, gebantis tiesiogiai perteikti tiek objekto būsenos pokytį, tiek šio pokyčio orientaciją į subjektą. Dėl šios priežasties lietuvių kalbos *turėti* ir veikiamąjo dalyvio konstrukcija jau pačiame tokio darinio susiformavimo pradiname taške turi pasiekusi tą dalyvio orientacijos į subjektą etapą, kuris randamas jau galutinai sugramatintuose perfektuose. Tačiau leksinės įvesties ir reikšmių atžvilgiu šios konstrukcijos perfektu laikyti nederėtų – ją galima gretinti su kitomis gramatinimo kelio pradžioje esančiomis rezultatyvinėmis konstrukcijomis, nepaisant jose naudojamo dalyvio pirminio rūšies pobūdžio.

Ištyrus taip pat ir lietuvių kalbos veiksmažodžio *turėti* ir neveikiamąjo dalyvio konstrukcijos perfektui būdingus bruožus, galima daryti išvadą, kad šis darinys taip pat gali įgauti rezultatyvams būdingų reikšmių, tačiau tokius atvejus svarbu atskirti nuo tų, kuriuose posesyvinio veiksmažodžio ir pasyvinio dalyvio negalima laikyti vienu predikatu. Egzistuojant *turėti* + PAP konstrukcijai, kurioje dalyvis derinamas su subjektu ir tokiu būdu kaskart neišvengiamai aiškiai įvardijamas veiksmo atlikėjas, kuris sutampa su posesoriumi ir yra sakinio subjektas, gali būti, kad pagrindinė motyvacija *turėti* + PPP konstrukcijos naudojimui kyla tais atvejais, kai sakinio ir posesyvinio veiksmažodžio subjektas nesutampa su dalyviu žymimo veiksmo agentu. Tai liudija apie gramatinimo keliu toli nepažengusį, „permatomą“ šios konstrukcijos statusą. Taigi, dažnu atveju dalyvis laikytinas objekto modifikatoriumi, o posesoriaus ir agento sutapimo implikacija šioje konstrukcijoje neegzistuoja.

Apžvelgus ištirtas konstrukcijas galima daryti išvadą, kad trys iš keturių tirtų kalbų (lietuvių, portugalų, *altomeridionali* dialektai) turi kategorijas, tradiciškai laikomas perfektais, bet tik dvi iš jų (*altomeridionali* dialektų HABEO/SUM perfektas ir lietuvių kalbos perfektas) atitinka tikrojo perfekto apibrėžimą pagal Dahl ir Velupillai (2013). Portugalų kalbos perfektas nė vienos iš šių reikšmių neturi. Vis dėlto, tam tikrų abejonių kelia ir *altomeridionali* dialektų HABEO/SUM ir būtojo laiko dalyvio perfektas, kuris jau yra įgavęs paprastam būtajam laikui būdingų reikšmių (4). Jei šią konstrukciją dar ir galima laikyti perfektu, akivaizdus jos laipsniškas virsmas į būtajį laiką, kurį, tikėtina, spartina ir tai, kad standartinėje italų kalboje atitinkama gramema jau yra virtusi būtučiuoju laiku. Ukrainiečių kalboje šis procesas jau yra įvykęs – kaip ir daugelyje kitų slavų kalbų, būtajam laikui reikšti naudojamos konstrukcijos yra išsivysčiusios iš anksčiau buvusio perfekto.

Visose keturiose tirtose kalbose ir nepriklausomai nuo to, kuriame *dreifavimo būtojo laiko link* etape kolokuojamas jų perfektas, rasta mažiausiai viena (portugalų, *altomeridionali*) ir daugiausiai trys (ukrainiečių) rezultatyvinės, perfekto požymių turinčios konstrukcijos. Pastebėtina, kad retu atveju viena ar kita tam tikros kalbos struktūra gali visapusiškai tilpti į kurį vieną iš išskirtų etapų. Paprastai, priklausomai nuo kalbos, pirma ima kisti vieni posesyvinių rezultatyvinių konstrukcijų požymiai, o kiek vėliau – kiti, todėl gramatinimo skales teisingiausia būtų įsivaizduoti kaip tam tikrą kontinuumą ir turėti omenyje, kad bet koks tam tikros struktūros kolokavimas viename iš etapų visuomet yra sąlyginis.

Vis dėlto, iš ištirtų rezultatyvinių konstrukcijų labiausiai sugramatinta yra *altomeridionali* dialektų TENEO ir dalyvio konstrukcija. Ši struktūra atitinka antrąjį dreifavimo perfekto link etapą (pagal 2.5. poskyrio XXX pav.) ir pagal Dahl ir Velupillai (2013) perfekto apibrėžimą gali būti laikoma perfektu, kadangi yra naudojama tiek rezultatinio, tiek patirtinio perfekto reikšmėmis. Ukrainiečių kalbos prielinksninės agento frazės ir beasmenio dalyvio konstrukcija, gali būti kolokuojama tarp pirmosios ir antrosios stadijų. Lietuvių kalbos veiksmožodžio *turėti* ir veikiamojo dalyvio konstrukciją būtų galima laikyti esančia tarp nulinio ir pirmojo etapų – daugeliu atveju konstrukcijos subjektas yra agentas, posesyvinis veiksmožodis čia gali atlikti pagalbinio vaidmenį, ypač su tokiais veiksmožodžiais, kurie signalizuoja blunkančią jo leksinę vertę, o dalyvio priklausomybę nuo patiento būtų galima kolokuoti net ir antrajame etape jau *a priori*, kadangi konstrukcijoje naudojamas veikiamasis, su subjektu derinamas dalyvis. Taip pat tarp nulinės ir pirmosios stadijos galima kolokuoti abi beveik sinonimiškas ukrainiečių kalbos posesyvines rezultatyvines konstrukcijas – *mamu* predikatinės posesijos konstrukciją ir *mihi est* tipo konstrukciją. Labiau nulinei nei pirmajai stadijai priskirtina portugalų kalbos posesyvinė rezultatyvinė konstrukcija – joje subjektas kai kuriais atvejais yra artimesnis agentui, tačiau leksinė konstrukcijos įvestis apsiriboja teliniais tranzityviniais veiksmožodžiais, kurių objektas privalomai reiškiamas ir su juo derinamas dalyvis, o posesyvinis veiksmožodis laikytinas pagrindiniu. Mažiausiai sugramatinta atrodo lietuvių kalbos posesyvinio veiksmožodžio ir neveikiamojo dalyvio konstrukcija.

Apibendrinant, ištirtos rezultatyvinės konstrukcijos gramatinimo skalėje išsidėsto tokia tvarka:

konstrukcija	<i>dreifavimo perfekto link etapas</i>
<i>Altomeridionali</i> TENEO + PPP	2
Ukrainiečių <i>V</i> + GEN + beasmenis PPP	1-2
Lietuvių HABEO + PAP	0-1
Ukrainiečių HABEO + PPP	0-1
Ukrainiečių <i>V</i> + GEN + derinamas PPP	0-1
Portugalų TENEO + derinamas PPP	0-1
Lietuvių HABEO + PPP	0

XXXI pav. Rezultatyvų dreifavimo perfekto link etapai.

Lingvistinėje literatūroje perfekto tema galima išvelgti du vienas kitam neprieštaraujančius, bet skirtingus požiūrius: tai Bybee ir Dahl (1989) ir kt. siūloma ciklinės perfekto raidos schema bei Drinka (2017) pateikiamos istoriniais ir sociolingvistiniais faktoriais pagrįstos perfekto vystymosi tendencijos. Ištyrus keturias periferines Europos kalbas, matyti, kad kalbų faktų sudėtingumui paaiškinti reikalingi abu šie požiūriai.

Viena vertus, ne visi kalbų faktai telpa į cikliško rezultatyvo – perfekto – būtojo laiko raidos schemą: pavyzdžiui, portugalų kalbos perfekto, tam tikru momentu pasukusio visai kita linkme, atvejis, o taip pat ir *altomeridionali* dialektų bei lietuvių kalbos rezultatyvinės konstrukcijos, kurios *dreifuoja* perfekto link tuo pačiu metu kalboje egzistuojant kitai, senesnei ir plačiau vartojamai perfekto gramemai, kuri, kaip lietuvių kalboje, gali būti ne iki galo „išaugusi“ iš rezultatyvo stadijos, arba, kaip *altomeridionali* dialektuose, ne iki galo virtusi būtoju laiku. Tokiems procesams paaiškinti neišvengiamai prireikia išorinių faktorių – portugalų kalbos perfekto originalumą galėjo sąlygoti istoriniai šalies atsiskyrimo nuo Ispanijos procesai bei geografinė padėtis, *altomeridionali* dialektų atveju lemtingą reikšmę turi visapusiškai sudėtingas santykis su italų kalba, o lietuvių kalbą, tikėtina, veikia tos pačios Vakarų Europos kalbų įtakos, kurios pastebimos naujųjų slavų kalbų posesyvinių perfektų atvejais.

Kita vertus, tik remiantis universaliais ir cikliška rezultatyvo – perfekto – būtojo laiko raidos idėja galima paaiškinti tokius neįtikėtinus sutapimus, kaip perfekto virsmas būtoju laiku tiek romanų, tiek slavų kalbose. Rytų Europoje esančios slavų kalbos yra toliausiai pažengusios šios gramatinimo skalės atžvilgiu, o toks Europos kalbų kontekste periferinių kalbų „pirmavimas“ būtų sunkiai paaiškinamas sociolingvistiniais motyvais, jei perfekto virsmą būtoju laiku laikysime modernia inovacija, gimusia

prancūzų kalboje. Raidos cikliškumą atitinka ir ukrainiečių kalbos rezultatyvinės konstrukcijos, besiformuojančios kalboje, neturinčioje perfekto kategorijos.

Taigi, perfekto raidą sąlygoja dviejų skirtingų pobūdžių faktoriai – dėsningi universalieji, kurių dėka skirtingose Europos ir pasaulio kalbose pastebimas kategorijos *dreifavimas* ta pačia linkme, bei sociolingvistiniai individualieji, be kurių *dreifavimo* gali ir nebūti ir kurie universaliausias perfekto raidos tendencijas gali pastūmėti skirtingomis kryptimis.

Tolesnių tyrimų perspektyvų netrūksta – ukrainiečių kalbos prielinksninės frazės ir beasmenio dalyvio konstrukciją įdomu būtų lyginti su panašiu Šiaurės rusų dialektų perfektu ir lygiagrečia lenkų kalbos konstrukcija, o posesyvinių rezultatyvų raidą – remiantis lotynų kalbos diachroniniais duomenimis, kurie atskleidžia laipsnišką analogiškų konstrukcijų virsmą perfektais. Taip pat būtų verta atkreipti dėmesį į predikatinio ir *mihi est* tipo posesyvinėmis konstrukcijomis pagrįstų struktūrų skirtumus ir jų santykį ukrainiečių kalboje. Tokiam tyrimui reikėtų Ukrainos tarmių duomenų dėl netolygios posesyvinių konstrukcijų vartosenos šalies Rytuose ir Vakaruose. Lietuvių kalbos perfektą būtų verta palyginti su kitais stabiliais perfektais – pavyzdžiui, ispanų ar bulgarų kalbose, o taip pat gilintis į pagalbinių veiksmažodžio vartosenos ypatumus bei šios lietuvių kalbos kategorijos santykį su kitomis kategorijomis – pasyvu ir evidencialumo raiška. Taip pat verta gretinti lietuvių kalbos *turėti* ir veikiamojo dalyvio konstrukciją su naujausiais slavų kalbų posesyviniais perfektais, su panašiomis lotynų bei graikų kalbų konstrukcijomis ir stebėti šios konstrukcijos raiškos sąlygotus diachroninio vystymosi skirtumus. Tolesniems *altomeridionali* dialektų perfekto tyrimams visų pirma reikėtų platesnės duomenų bazės, kad būtų galima analizuoti identifikuotų dviejų raiškos požiūriu skirtingų, bet kai kuriomis reikšmėmis sinonimiškų perfektų santykį. Portugalų kalboje susidomėjimą kelia diachroninė dabartinio perfekto raida bei galbūt vėlgi Europos kontekste išskirtinis prieveiksmio ‘jau’ gramatinimas perfekto link. Visų tirtų perfektų ir rezultatyvinių konstrukcijų atvejais būtų galima tęsti jų leksinės įvesties tyrimus bei atlikti išsamesnes kiekvienos jų analizes, naudojantis tekstynų lingvistikos metodu.

Summary

The range of the Perfect in Lithuanian, Ukrainian, Portuguese and Southern Italian dialects. This MA thesis is focused on the perfect category and on the resultative constructions that have certain perfect-like qualities in four languages: namely, in Lithuanian, in Ukrainian, in Portuguese, and in Southern Italian *altomeridionali* dialects. The form, the use and the semantics of these perfects and perfect-like constructions are being analyzed. The work is based on the theory of grammaticalization and its goal is to identify the stages of *the drift* toward a past tense for perfects and *the drift* towards a perfect for resultative constructions. The thesis consists of two chapters – in the first chapter, the notion of the perfect category is discussed, along with its grammaticalization stages, certain semantic properties and its semantic types or readings; in the second chapter, the perfects and the perfect-like resultative constructions of each of the four languages are being analyzed. Throughout the four languages selected, ten constructions have been analyzed and identified as perfects or as resultative constructions not (yet) considered to be perfects. I conclude the final part of the work with a summary of all of them and with their comparison from the point of view of grammaticalization – from resultatives to perfects, and from perfects to past time reference.

Bibliografija

- Arkadiev, Peter (2015). *Perfect and negation: evidence from Lithuanian and Sundry languages*. Trondheim: The Perfect: variation workshop – Synchrony, diachrony & acquisition.
- Arkadiev, Peter ir Daugavet, Anna (2016). *The perfect in Lithuanian and Latvian: a contrastive investigation*. Academia Grammaticorum Salensis Tertia Decima Salos, Lithuania, 1–6 August 2016
- Bertinetto, Pier Marco (1996). *La distribuzione del Perfetto Semplice e del Perfetto Composto nelle diverse varietà di italiano*, in: *Romance Philology*, 49:4 (1996:May), 383-419 p.
- Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca (1994). *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the languages of the World*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, Joan & Östen Dahl (1989). *The creation of tense and aspect systems in the languages of the world*, in: *Studies in Language* 13, 51-103 p.
- Bogdzevič, Monika (2015). *Naujos posesyvinio perfekto formos lietuvių, lenkų ir rusų kalbose*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'Achille, Paolo (2002). *L'italiano regionale*, in: M. Cortelazzo et al. (red.). *I dialetti italiani. Storia, struttura, uso*. Torino: UTET.
- Dahl, Östen (1985). *Tense and aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dahl, Östen ir Hedin, Eva (2000). *Current relevance and event reference*. In: Ö. Dahl, (red.), *Tense and aspects in the languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 385-401 p.
- Dahl, Östen ir Velupillai, Viveka (2013). *The Perfect*. In: Dryer, Matthew S. ir Haspelmath, Martin (red.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Prieiga internetu: <http://wals.info/chapter/68> (2018-05-24).
- Dahl, Östen (2000). *Tense and aspects in the languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter
- Danylenko, Andryj (2005). *Is there any possessive perfect in North Russian?* In: *Word* 56 (3), 347–379 p.
- Dardano, Maurizio ir Trifone, Pietro (1997). *La nuova grammatica della lingua italiana*. Modena: Zanichelli.
- De Mauro, Tullio (1970). *Storia linguistica dell'Italia unita*. Bari: Laterza.

- Drinka, Bridget (2003). *Areal factors in the development of the European periphrastic perfect* In: *Word*, 54 (1), 1-38 p.
- Drinka, Bridget (2017). *Language Contact in Europe: The Periphrastic Perfect through History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galli de' Paratesi, Nora (1984). *Lingua toscana in bocca ambrosiana: tendenze verso l'italiano standard: un'inchiesta sociolinguistica*. Bologna: Il Mulino.
- Geniušienė, Emma ir Nedjalkov, Vladimir P. (1988). *Resultative, passive, and perfect in Lithuanian*. In: Nedjalkov, Vladimir P. ir Jaxontov (1988), Bernard Comrie (red.) *Typology of Resultative Constructions*. John Benjamins Publishing.
- Harre, Catherine (1991). *Tenere + Past Participle. A Case Study in Language Description*. London, New York: Routledge.
- Harris, Martin (1982). *The "Past Simple" and the "Present Perfect" in Romance*. In: Vincent, Nigel ir Harris, Martin (red.) *Studies in the Romance Verb*. London, Canberra: Croom Helm.
- Haspelmath, Martin (2001). *The European linguistic area: Standard Average European*. In: *Language Typology and Language Universals* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft vol. 20.2). Berlin: De Gruyter, 1492–1510 p.
- Heine, Bernd ir Kuteva, Tania (2006). *The changing languages of Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Holvoet, Axel (2001). *Impersonals and passives in Baltic and Fennic*. In: Dahl, Ö., Koptevskaja-Tamm, M. (red.), *The Circum-Baltic Languages: An Areal-Typological Approach. Volume 2: Grammar and Typology*, 363–390 p.
- Holvoet, Axel (2009). *Modals in Baltic*. In: *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*, Björn Hansen, ir Ferdinand de Haan (red.), De Gruyter, 199-228p.
- Holvoet, Axel ir Čižik, Veslava (2004). *Veikslo priešpriešos tipai*, in A. Holvoet, L. Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 141-162 p.
- Holvoet, Axel ir Pajėdienė, Jūratė (2004). *Laiko kategorija ir laiko formos*, in A. Holvoet, L. Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 121-140 p.
- Kiparsky, Paul (2002). *Event Structure and the Perfect*. In: David I. Beaver, Luis D. Casillas Martínez, Brady Z. Clark, and Stefan Kaufmann, *The Construction of Meaning*. CSLI Publications
- Laca, Brenda (2010). *Perfect Semantics: How Universal Are Ibero-American Present Perfects?* In: C. Borgonovo et al. (red.) *Selected Proceedings of the 12th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 1-16 p.
- Lindstedt, Jouko (2010). *The perfect – aspectual, temporal and evidential*. In: Dahl, Östen (2000). *Tense and aspects in the languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 365-383 p.

- Loporcaro, Michele (1988). *Grammatica storica del dialetto di Altamura*. Pisa: Giardini.
- Loporcaro, Michele (2009). *Profilo linguistico dei dialetti italiani*. Roma: Laterza.
- Maslov, Jurij (1988). *Resultative, Perfect and Aspect*. In: Nedjalkov, Vladimir P. ir Jaxontov (1988), Bernard Comrie (red.) *Typology of Resultative Constructions*. John Benjamins Publishing
- Mateus et al. (2004), red. *Gramática da Língua Portuguesa. 6ª edição*. Lisboa: Editorial Caminho, SA.
- McCawley, James (1971). *Tense and Time in English*. In: Filmore, Charles ir Langedoen, D. Terence. *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 96-113 p.
- Mikulskas, Rolandas (2009). *Jungties konstrukcijos ir jų gramatinis kontekstas*. In: *Acta Linguistica Lithuanica*, LXI (2009), 113-156 p.
- Nedjalkov, Vladimir P. ir Jaxontov (1988), Bernard Comrie (red.) *Typology of Resultative Constructions*. John Benjamins Publishing.
- Oliveira, Fátima ir Leal, António (2012). *Sobre a iteração do Pretérito Perfeito Composto em Português Europeu*. In: *Revista de Estudos Linguísticos da Univerdade do Porto - Vol. 7*, 65-88 p.
- Paiva Boléo (1936). *O perfeito e o pretérito em português em confronto com as outras linguas românicas*. Coimbra: Biblioteca da Universidade.
- Plungian, Vladimir (2010). *Gramatinių kategorijų tipologija I* Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010
- Ponomarev, Oleksandr (2016). "Я маю" і "в мене є": блог проф. Пономарева. Prieiga internetu: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2016/05/160516_ponomariv_blog69_ko (2018-05-24)
- Reichenbach, Hans (1947). *Elements of Symbolic Logic*. Macmillan Co.
- Ruskan, Anna (2014). *Evidencialumo raiškos priemonės lietuvių kalboje*. In: *Lietuvių kalba 4* (2010).
- Seržant, Ilja (2012). *The so-called possessive perfect in North Russian and the Circum-Baltic area. A diachronic and areal account*. In: *Lingua* 122 (2012), 356–385 p.
- SgROI, Salvatore (1981). *Diglossia, prestigio, italiano regionale e italiano standard*. In: *La ricerca dialettale* 3 (1981), 207-248 p.
- Smoczyński, W. (1982). *Indoeuropejskie podsatwy słownictwa bałtyckiego*. In: *ABSI* 1982 (14), 211-240 p.
- Sobrero, Alberto A. (1988). *Italiano regionale*. In: Holtus, Günter, Metzeltin, Michael, Schmitt, Christian (red.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*.

Squartini, Mario ir Bertinetto, Pier Marco (2000). *The Simple and Compound Past in Romance Languages*. In: Dahl, Östen (2000). *Tense and aspects in the languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 403-439 p.

Thieroff, Rolf (2000). On the areal distribution of tense-aspect categories in Europe” In: Dahl, Östen (2000). *Tense and aspects in the languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 268-305 p.

Vendler, Z. (1967). *Verbs and Times*. In: Vendler, Z. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 97-112 p.

Wiemer, Björn (2012). *The Lithuanian HAVE-resultative – A Typological Curiosum?* In: *Lingua Posnaniensis*, vol. LIV (2)/2012. The Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences.

Björn Wiemer, Giger, Markus (2005). *Resultativa in den nordslavischen und baltischen Sprachen* München, Newcastle: LINCOM Europa, 2005